

de Torrie van ZIN' bij LVB jongeren

*Onderzoek naar zingeving bij jongeren met een licht
verstandelijke beperking binnen 's Heeren Loo Noordwijkerduin*

Michelle van Leeuwen
09049347
&
Nelleke Schaap
09073515

De Haagse Hogeschool
Academie voor Sociale Professions
Sociaal Pedagogische Hulpverlening
8 mei 2012

Opdrachtgever:
Geestelijke Zorg Noordwijkerduin
Connie de Peuter

Afstudeerbegeleider:
Willem van der Meiden

Afstudeerbeoordelaar:
Manon Postma

Deze bachelorproef is uitgevoerd ten behoeve van de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH) van de Academie Sociale Professions, aan de Haagse Hogeschool te Den Haag. De naam '*de Torrie van 'ZIN' bij LVB jongeren*' is ontstaan omdat het onderzoek zich richt op zingeving, bij jongeren met een LVB (licht verstandelijk beperking).

Uit dit verslag zal blijken dat wij, op basis van de vraagstelling van onze opdrachtgever, een vernieuwend en essentieel, inhoudelijk product voor de LVB jongeren hebben ontwikkeld. Dit product zal innoverend zijn voor de doelgroep. Hierdoor kunnen de jongeren samen met de pastoraal werkers zin geven aan hun bestaan of de zin van hun bestaan vergroten. Het ontwerpen van dit product is mede mogelijk gemaakt door het onderbouwen en analyseren van wetenschappelijke literatuur en is gebaseerd op bevindingen van praktijk gericht onderzoek.

Wij hopen dat uit deze bachelorproef zal blijken dat wij een leerzaam en uitdagend proces doorlopen hebben qua samenwerking met elkaar, met de opdrachtgever en met de afstudeerbegeleider. Wij hebben dit onderzoek met veel enthousiasme verricht. Dankzij het in ons gestelde vertrouwen door de opdrachtgever, afstudeerbegeleider, beoordelaar en andere betrokken docenten hebben wij vertrouwen teweeggebracht in elkaar en in onszelf.

Wij willen hieronder in het bijzonder ons dankwoord uitspreken naar de verschillende betrokkenen die de bachelorproef mede mogelijk hebben gemaakt.

- Connie de Peuter:

Oprachtgever van ons onderzoek. Naast het vertrouwen hadden wij begeleiding en feedback nodig om ons onderzoek en product een goede vorm te geven. Een kritische rechtvaardige, doelgroepgerichte noot, die ons scherp weet te houden. Wij willen haar graag bedanken voor haar betrokkenheid, feedback en geduld gedurende het onderzoek.

- Willem van der Meiden:

Onze afstudeerbegeleider gedurende het onderzoek. Willem van der Meiden zouden wij graag via deze weg willen bedanken voor de adequate begeleiding en zijn expertise op het gebied van zingeving die hij met ons gedeeld heeft. Feedback geven, het beantwoorden van onze vele vragen, het geduld, ons gericht houden op de deadlines en de kritische momenten zijn vast niet altijd makkelijk geweest.

- Manon Postma:

De beoordelaar. Wij willen haar enorm bedanken voor haar flexibiliteit en voor het geven van feedback tijdens het concept, wat handvatten bood voor nieuwe perspectieven.

- Pastoraal werkers, groepsmedewerkers, de jongeren en de ouders van de jongeren:

Zonder hen was dit onderzoek niet mogelijk geweest. Wij willen ze bedanken voor de deelname aan de interviews, hun open- en eerlijkheid en hun tips en tops voor ons uiteindelijke product.

- Familie, vrienden en partner:

Wij willen fam. Schaap bedanken dat wij gebruik mochten maken van hun appartement. Het was een fijne rustige plek om te werken aan ons onderzoek. Fam. Dubbelaar en fam. Schrama willen wij bedanken voor het controleren van onze stukken op taal- en schrijffouten. Dhr. E. Cremer willen wij bedanken voor de hulp bij het vertalen van buitenlandse literatuur en de ondersteuning bij het afronden van de scriptie. Andere naasten willen wij bedanken voor hun steun en betrokkenheid tijdens ons onderzoek.

Voorwoord	2
Inhoudsopgave	3
Inleiding	5
Hoofdstuk 1: Onderzoeksopzet	6
1.1 Oorspronkelijke probleemschets	6
1.2 Hoofdvraag	6
1.3 Deelvragen	7
1.4 Doelstelling	7
1.5 Verwachte eindresultaat	7
1.6 Beschrijving opdrachtgevende instelling	8
1.7 Relatie onderzoek opleidingkwalificaties en kwaliteitsverbetering	8
1.8 Maatschappelijke relevantie en actualiteit	9
Hoofdstuk 2: Inhoudelijke oriëntatie	10
2.1 Gesprek met de opdrachtgever	10
2.2 Beleid instelling	10
2.3 Kernbegrippen	10
Hoofdstuk 3: Onderzoeksontwerp	13
3.1 Methoden en gegevensverzameling	13
3.2 Over de hoofd- en deelvragen	13
3.3 Manieren van analyseren	14
3.4 Betrouwbaarheid en geldigheid	14
3.5 Stappenplan	15
3.6 Wijzingen in de onderzoeksopzet	15
Hoofdstuk 4: Definities	16
4.1 Inleiding	16
4.2 Literatuuronderzoek	16
4.3 Praktijkonderzoek	19
4.4 Samenvatting	21
Hoofdstuk 5: Mogelijkheden om zingevingsvragen aan de orde te stellen bij LVB jongeren	22
5.1 Inleiding	22
5.2 Literatuuronderzoek	22
5.3 Praktijkonderzoek	24
5.4 Samenvatting	25
Hoofdstuk 6: Behoeften en verwachtingen van LVB jongeren	27
6.1 Inleiding	27
6.2 Literatuuronderzoek	27
6.3 Praktijkonderzoek	30
6.4 Samenvatting	33
Hoofdstuk 7: Wat pastoraal werkers en groepsmedewerkers kunnen bieden	35
7.1 Inleiding	35
7.2 Literatuuronderzoek	35
7.3 Praktijkonderzoek	38
7.4 Samenvatting	39

Hoofdstuk 8: LVB jongeren betrekken bij het zingevingsaanbod	41
8.1 Inleiding	41
8.2 Literatuuronderzoek	41
8.3 Praktijkonderzoek	44
8.4 Samenvatting	46
Hoofdstuk 9: Conclusie en afronding	47
9.1 Inleiding	47
9.2 Samenvatting	47
9.3 Analyse	48
9.4 Conclusie	49
9.5 Aanbevelingen	50
9.6 Discussie	50
Hoofdstuk 10: Productverslag	53
10.1 Inleiding	53
10.2 Verband tussen conclusie en product	53
10.3 Product	53
10.4 Toelichting product	55
Literatuurlijst	57
Samenwerking	59
Nawoord	60

Voor u ligt onze bachelorproef: *'de Torrie van 'ZIN' bij LVB jongeren'*.

Wij zijn Nelleke Schaap en Michelle van Leeuwen, vierdejaarsstudenten Sociaal Pedagogische Hulpverlening aan de Haagse Hogeschool. Wij schrijven deze bachelorproef voor 's Heeren Loo Noordwijkerduin, afdeling Geestelijke Zorg. 's Heeren Loo is een zorgcentrum voor mensen met een verstandelijke en/of lichamelijke beperking.

Uit verschillende gesprekken met de opdrachtgever en de afstudeerbegeleider, over de oorspronkelijke probleemschets, zijn wij tot een probleemstelling gekomen. De probleemstelling hebben wij vormgegeven in de hoofdvraag, deze luidt:

- Hoe kunnen licht verstandelijk beperkte jongeren in de leeftijd van 16 tot 23 jaar, binnen 's Heeren Loo afdeling Noordwijkerduin door pastorale werkers en groepsmedewerkers begeleid worden bij de wijze waarop zij proberen zin te geven aan hun bestaan?

'De Torrie van 'ZIN' bij LVB jongeren' gaat op onderzoek naar de zinbeleving bij LVB jongeren. Het woord 'Torrie' is straattaal en betekent verhaal. Straattaal is een taal die door onze doelgroep graag wordt gebruikt. Meestal zal in het onderzoek gebruik worden gemaakt van het woord; jongeren, hiermee worden dan de licht verstandelijk beperkte jongeren bedoeld. Een uitzondering hierbij zijn enkele literatuurbronnen die geschreven zijn voor normaal begaafde jongeren.

Om een duidelijk beeld te krijgen van het onderwerp dat wij onderzoeken, schrijven wij in het eerste hoofdstuk een onderzoeksopzet. Daaropvolgend in hoofdstuk twee de inhoudelijke oriëntatie en in hoofdstuk drie het onderzoeksontwerp. In december zijn deze twee hoofdstukken beoordeeld door onze afstudeerbeoordelaar met een 'Go'.

Na dat moment zijn het literatuuronderzoek en het praktijkonderzoek van start gegaan. Ieder hoofdstuk zal beginnen met een inleiding. Hierna zullen wij de deelvraag beantwoorden vanuit de literatuur, vervolgens vanuit het praktijkonderzoek en als laatste zullen wij de deelvraag samenvatten. Aan de hand van vijf deelvragen wordt gezocht naar antwoorden. In hoofdstuk vier zullen wij definities van de jongeren, maar ook die van de pastoraal werkers en groepsmedewerkers omschrijven. In hoofdstuk vijf zullen wij aandacht besteden aan de mogelijkheden van pastoraal werkers en groepsmedewerkers om de jongeren te begeleiden bij zingeving. In hoofdstuk zes zullen wij ingaan op de behoeften en verwachtingen van de jongeren op het gebied van zingeving. In hoofdstuk zeven willen wij kijken op welke manier pastoraal werkers en groepsmedewerkers in kunnen spelen op de behoefte van de jongeren. Naar onze verwachting sluiten wij in hoofdstuk acht het literatuur- en praktijkonderzoek af. In dit hoofdstuk zullen wij beschrijven hoe de jongeren betrokken kunnen worden bij de zingevingsactiviteit.

In hoofdstuk negen zullen wij een conclusie geven. Daarnaast zullen er in dit hoofdstuk een samenvatting, analyse en aanbevelingen te vinden zijn. In hoofdstuk tien, het laatste hoofdstuk van het onderzoek, zullen wij een product beschrijven. Dit zal een uitgewerkte aanbeveling zijn en tevens een advies aan onze opdrachtgever. 6 juni 2012 hopen wij dit product samen met de opdrachtgever te realiseren.

Afsluitend zullen wij een literatuurlijst, een samenwerkingsverslag en een nawoord toevoegen.

Veel leesplezier!

1.1 Oorspronkelijk probleemschets

De aanleiding van onze onderzoeksvraag is dat de afdeling Geestelijke Zorg een product of activiteit mist waardoor jongeren met een LVB (licht verstandelijk beperking), in de leeftijd van 16 en 23 jaar, hun zingevingsvragen kwijt kunnen en daarin niet kunnen worden begeleid.

- Probleemstelling

Hoe kunnen licht verstandelijk beperkte jongeren in de leeftijd van 16 tot 23 jaar, binnen 's Heeren Loo afdeling Noordwijkerduin door pastoraal werkers en groepsmedewerkers begeleid worden bij de wijze waarop zij proberen zin te geven aan hun bestaan?

- Waar en wanneer doet het vraagstuk zich voor?

Het probleem doet zich voor in het dagelijks leven van de jongeren, maar ook tijdens de gesprekken die er plaats vinden tussen begeleiders en pastoraal werkers over jongeren met een licht verstandelijke beperking. Onze opdrachtgever ervaart een zekere terughoudendheid vanuit de doelgroep om over dit onderwerp in gesprek te gaan. Het probleem vindt plaats op de groepen waar de jongeren wonen. Volgens de opdrachtgever wordt vaak te weinig aandacht besteed aan zingeving met als gevolg dat de zingevingsvragen van de jongeren onbeantwoord blijven. Dichterbij de kern vindt het probleem plaats tijdens de activiteiten die georganiseerd worden door de pastoraal werkers. Problemen die zich hier bijvoorbeeld voor doen zijn het niet aanwezig zijn van de jongeren, ongemotiveerd zijn en niet eerlijk kunnen zijn wegens groepsdruk.

- Wie hebben er mee te maken en op welke manier of welk belang?

Zoals hierboven beschreven zijn de betrokkenen; de jongeren met een licht verstandelijke beperking, pastoraal werkers en de groepsmedewerkers. Uiteindelijk is het de bedoeling dat de jongeren belang hebben bij het onderzoek en tevens product. Enerzijds omdat zij bezig gaan met hun vragen met betrekking tot zingeving. Dit is de basis voor het inventariseren van de levensvragen van jongeren die helpen bij het ontwikkelen van hun eigen identiteit. Anderzijds omdat we op zoek gaan naar een nog te ontwikkelen activiteit waarbij zij bezig zijn met het zinvol invullen van hun vrije tijd.

- Hoe is het ontstaan?

Het probleem is waarschijnlijk ontstaan door de tijd heen. Ongeveer 20 à 30 jaar geleden woonde er op de instelling met name mensen met een verstandelijke beperking, toendertijd nog zwakzinnigen genoemd. Daarnaast had de instelling een sterk christelijk karakter. De meeste cliënten stonden hierachter en wilden graag hun geloof uiten. Dit werd verricht door Bijbelgroepjes en kerkdiensten op hun niveau. Door de tijd heen, is de cliëntenpopulatie veranderd. De afgelopen jaren is er een sterke toename van cliënten met een licht verstandelijke beperking. Daarnaast heeft er secularisatie plaats gevonden in de maatschappij. Ook dit heeft zijn weerslag gehad inzake het beleid van de organisatie. Dit uit zich nu met name door medewerkers die zich minder betrokken voelen bij het christelijk geloof en de kerk. Binnen de organisatie lijken er keuzen gemaakt te worden die commitment voelen met het christelijk geloof.

Deze nieuwe doelgroep en de secularisatie hebben ervoor gezorgd dat de tot nu toe gebruikte aanpak van de pastoraal werkers minder aanslaat bij de cliënten. De nieuwe doelgroep van LVB cliënten lijkt weinig oor te hebben voor de bestaande activiteiten en loopt hierdoor binnen een geloofsovertuiging of levensovertuiging ontwikkeling mis.

1.2 Hoofdvraag

Hoe kunnen licht verstandelijk beperkte jongeren in de leeftijd van 16 tot 23 jaar, binnen 's Heeren Loo afdeling Noordwijkerduin, door pastoraal werkers en groepsmedewerkers, begeleid worden bij de wijze waarop zij proberen zin te geven aan hun bestaan?

1.3 Deelvragen

- I. Hoe definiëren al onze betrokkenen zingeving en zien zij verschillen tussen zingeving, geloofs- en levensovertuiging?
- II. Welke mogelijkheden hebben de pastoraal werkers en groepsmedewerkers om binnen hun werk de jongeren te helpen zingevingsvragen aan de orde te stellen?
- III. Welke behoeften en verwachtingen hebben de jongeren op het gebied van zingeving?
- IV. Hoe kunnen pastoraal werkers en groepsmedewerkers inspelen op en voldoen aan de behoeften en verwachtingen van de jongeren?
- V. Welke manieren van methodisch handelen zijn nodig om de jongeren actief te betrekken bij het uiteindelijke zingevingsaanbod?

1.4 Doelstelling

Wij willen op basis van de actuele vraagstelling van onze opdrachtgever, een vernieuwend, essentieel en inhoudelijk product ontwikkelen voor de LVB jongeren. Vanzelfsprekend willen wij dat dit product bruikbaar is, wij dienen dan te denken aan de mogelijkheden van de pastoraal werkers en groepsmedewerkers. Dit product zal worden ontworpen door onze opgedane kennis uit literatuur, maar ook door interviews met de betrokkenen. Uiteindelijk hopen wij een blijvend product aan te kunnen bieden voor de doelgroep. Wij hopen dat pastoraal werkers en groepsmedewerkers samen met de jongeren de zingevingsvragen kunnen doorlopen, waarbij er mogelijk meer stabiliteit voor de jongeren gecreëerd zal worden en meer zekerheid over zijn/haar eigen identiteit/ik.

1.5 Verwachte eindresultaat

Na ons onderzoek willen wij met onze adviezen de instelling adviseren. Wij hopen dat in de adviezen de LVB jongeren centraal staan en dat zij en de betrokkenen handvatten krijgen aangereikt. Hierdoor kunnen zij meer zin geven aan hun bestaan en zal hun identiteit worden versterkt.

Als we de betrokken individueel een eindresultaat toekennen, zien we dit als volgt:

- LVB jongeren

Voor de jongeren willen wij een activiteit gericht op het zin geven van hun bestaan ontwikkelen. Momenteel zien wij dit voor ons in groepsverband en gericht op thema's. Ons onderzoek zou uit kunnen wijzen dat dit niet is waar de jongeren naar op zoek zijn. Op basis hiervan moeten onze ideeën bijgesteld worden. Daarnaast hopen wij te bereiken dat de jongeren weten wie hun vaste aanspreekpunt is en waar ze naar toe kunnen met hun vragen. We hopen ook te bereiken dat de jongeren weten met welke vragen ze naar de pastoraal werker kunnen gaan. En dat hen duidelijk wordt dat dit niet alleen vragen mogen zijn op het gebied van geloofsovertuiging.

- Pastoraal werkers

Voor de pastoraal werkers willen wij bereiken dat zij weten waarmee zij de jongeren kunnen benaderen en hoe zij de jongeren erbij kunnen betrekken. Daarnaast ook dat zij weten op welke manieren de jongeren begeleid willen worden met hun vragen betreft zingeving. Het product dat wij ontwikkelen is er op gericht dat bruikbaar is voor de pastoraal werkers. Dit moet voor hun een manier worden om in contact te blijven met jongeren en om onderwerpen en vragen rondom zingeving bespreekbaar te maken.

- Groepsmedewerkers

Een kleinere rol is weggelegd voor de groepsmedewerkers. Wij zullen voor hen met name adviezen beschrijven en daar waar nodig dit toelichten met praktijkvoorbeelden. Dit doen wij zodat het voor hen eenvoudig in de praktijk te brengen is. Ook is het belangrijk dat de groepsmedewerkers weten wat de taken zijn van de pastoraal werkers, zodat zij weten waar de jongeren heen kunnen met eventuele vragen. Net zoals bij de jongeren geldt dat ook de groepsmedewerkers er geattendeerd op dienen te worden dat pastoraal werkers niet alleen gericht zijn op geloofsovertuigingen, maar dat hun mogelijkheden voor begeleiding verder gaat. Wij denken dat er bij de groepsmedewerkers een grote rol is weggelegd als het gaat om het motiveren van jongeren om deel te nemen aan activiteiten. Wij willen hier de groepsmedewerkers in adviseren en begeleiden.

1.6 Beschrijving opdrachtgevende instelling

Noordwijkerduin(voorheen Willem van den Bergh genoemd) is onderdeel van 's Heeren Loo, een landelijke organisatie voor mensen met een beperking. Noordwijkerduin is gevestigd in Noordwijk en heeft daarnaast verschillende buitenwoningen in de omgeving. Binnen de organisatie zijn verschillende afdelingen. Er wordt onder andere zorg aangeboden voor volwassenen met zowel een lichamelijke als verstandelijke beperking. Er is in toenemende mate vraag naar zorg voor kinderen en jongeren met een beperking. De instelling probeert, met behulp van de medewerkers de mogelijkheden van de doelgroep te vergroten en ze een veilig thuis te geven. Er zijn verschillende onderdelen binnen de organisatie die zich hiermee bezig houden, zoals de activiteitenbegeleiding, de Geestelijke Zorg, de burendag commissie en dergelijke.

Onze opdrachtgever is de afdeling Geestelijke Zorg. Zij houden zich binnen de organisatie met name bezig met zingeving. Zij begeleiden cliënten die met levens- of geloofsvragen rondlopen op verschillende manieren. Zij verzorgen onder andere de kerkdiensten, Bijbelgroepjes en hebben persoonlijke gesprekken. Van oorsprong is Noordwijkerduin een christelijke instelling. Veel van de cliënten hebben deze overtuiging. Maar er is een toenemende mate van diversiteit. Toch wordt door de Geestelijke Zorg het meeste gewerkt vanuit de christelijke traditie.

1.7 Relatie onderzoek opleidingkwalificaties en kwaliteitsverbetering

Segment 1: hulpverleners aan en ten behoeve van cliënten.

- Binnen het onderzoek zal methodische hulpverleners centraal staan. Binnen één van onze deelvragen zal het methodische verantwoord worden.
- Na ons onderzoek zal een programma verzorgd worden wat voor de pastoraal werkers hopelijk bruikbaar is.
- In het onderzoek zijn wij gericht op de persoonlijkheid van de cliënt, zijn/haar identiteit staat centraal en wij zullen ons best doen om deze door middel van ons onderzoek te versterken.
- Wat betreft relaties met de cliënten zal onze eigen bijdrage hier niet zo zeer op gericht zijn. Wij willen onderzoeken hoe de relatie tussen pastoraal werkers en groepsmedewerkers op het gebied van zingeving met betrekking tot cliënten op de juiste manier vorm kan krijgen.
- Binnen ons onderzoek staat het verantwoorden van handelen door middel van betrouwbaarheid en geldigheid centraal.

Segment 2: Werken binnen en vanuit een hulpverleningsorganisatie.

- Tijdens ons onderzoek werken wij continu samen met pastoraal werkers en groepsmedewerkers en overige betrokkenen van de instelling. Professionaliteit zal hier het uitgangspunt zijn.

- Wij willen als eindproduct een activiteit organiseren. Hiervoor zullen wij de nodige voorbereidingen treffen. Waar nodig geven wij advies om het beste eindresultaat neer te zetten.
- Bij het ontwerpen van het adviesproduct zullen wij er op gericht zijn dat het vernieuwend en innoverend is.

Segment 3: Professionaliseren

- We zullen beiden zorgen voor een kritische houding op ons eigen handelen en geven elkaar feedback. Hierin moet onze persoonlijke ontwikkeling centraal staan.
- Wij verdiepen ons tijdens dit onderzoek in een voor ons minder bekend onderwerp. Wij zullen onze deskundigheid vergroten door middel van ons onderzoek. En door ons onderzoek leveren wij een bijdrage aan de ontwikkeling van het beroep en de beroepsmethodiek. Hierbij maken wij gebruik van wetenschappelijk en praktijkgericht onderzoek.

1.8 Maatschappelijke relevantie en actualiteit

Wij zijn van mening dat ons onderwerp zeer relevant is. Dit maken wij op uit het gegeven dat onze opdrachtgever zich zorgen maakt over de huidige situatie en moeite heeft om contact met de jongeren te leggen en te onderhouden. Tevens hebben wij van medewerkers van andere instellingen vernomen dat ook zij deze ervaring delen.

De jongeren worden nu min of meer te kort gedaan, hierdoor missen zij een stukje van hun ontwikkeling op het gebied van zingeving. Het is daarom van belang dat de jongeren mogelijkheden krijgen om op hun niveau met zingeving aan de gang te gaan.

Dit onderwerp is actueel, omdat steeds meer medewerkers en organisaties te maken krijgen met deze doelgroep. Het is een redelijk nieuwe doelgroep voor de instelling, dit komt mede door de verandering van de maatschappij. Waar deze mensen vroeger door onder andere de vaste structuren in onze maatschappij nog redelijk mee konden komen, stagneert hun functioneren. Dit komt door de vele prikkels en de hoge verwachtingen van de samenleving. Onze doelgroep kan zichzelf steeds minder redden in onze maatschappij. Hierdoor zijn deze jongeren kwetsbaar voor bijkomende stoornissen en problematieken. Een opeenstapeling van problemen heeft vaak een opname binnen een instelling tot gevolg. Hierdoor wordt deze groep cliënten binnen hulpverleningsorganisaties steeds groter. De toegenomen secularisatie in de maatschappij maakt onze doelgroep kwetsbaar: waar vroeger de structuur min of meer bepaald werd door de kerken, is deze structuur voor velen nu weggefallen.

Vragen over zingeving is waarschijnlijk niet het eerste wat bij onze doelgroep leeft. Wanneer hierin duidelijkheid wordt aangebracht, kan dit betekenen dat er meer zekerheid, houvast en eventueel ook bijkomende sociale cohesie ontstaat. Dit kan de LVB jongeren een sterkere persoonlijkheid geven.

2.1 Gesprek met de opdrachtgever

Uit verschillende gesprekken met onze opdrachtgever zijn wij veel over het vraagstuk te weten gekomen. In 2008 heeft onze opdrachtgever samen met een collega zich reeds verdiept in de problematiek rondom LVB jongeren en wat het team Geestelijk Zorg voor deze doelgroep kan betekenen. We weten dat de levensbeschouwing van de cliënt binnen 's Heeren Loo belangrijk wordt gevonden. Er is veel aandacht voor de begeleiding van jongeren in de ontwikkeling naar hun eigen identiteit. Door de gesprekken met onze opdrachtgever hebben wij een idee gekregen over wat de jongeren missen. Ze kunnen de jongeren geen activiteit of product aanbieden om hen te laten praten over hun zingevingsvragen. Op deze wijze zijn wij tot onze probleemstelling gekomen. In de gesprekken hebben we kennis opgedaan over de rol en de taken van een pastoraal werker.

2.2 Beleid instelling

De visie en missie van de instelling zijn als volgt beschreven:

Visie: Mensen met een verstandelijke beperking hebben het recht deel te nemen aan de maatschappij. Daarom moet alles worden gedaan om hen zo goed mogelijk in die maatschappij te laten integreren. In de praktijk kan dit betekenen dat cliënten wonen in een gewone woonwijk, werken in een bedrijf, uitgaan in het café om de hoek en sporten bij een sportclub waar ook mensen zonder verstandelijke beperking komen.

Missie: 's Heeren Loo draagt met hoogwaardige ondersteuning bij aan een zinvol bestaan van mensen met een verstandelijke beperking. Respect, verbondenheid, geborgenheid en verantwoordelijkheid zijn daarbij richtinggevende waarden.

In verschillende documenten maakt de instelling hun ideeën over de pastoraal werkers zichtbaar. Zo wordt aangegeven dat de afdeling Geestelijke Zorg binnen het Advisium valt. De afdeling Geestelijke Zorg heeft hier een unieke plaats, omdat zij in de kern op een aantal punten afwijkt van de andere diensten binnen het Advisium. Dit wordt als volgt omschreven: "geestelijke verzorging is gericht op het gehele bestaan van mensen. Dat bestaan is op velerlei gebied (fysiek, psychisch, sociaal, spiritueel) niet onproblematisch. De geestelijk verzorger zoekt samen met mensen naar begaanbare wegen voor hun bestaansvragen en ondersteunt ze in zingeving en spiritualiteit" ('s Heeren Loo West Nederland 2006). Daarnaast omschrijft de functie ook het beleid van instelling op het gebied van de pastoraal werkers. Zie hiervoor: vraag en doelstelling, onder het kernbegrip: pastoraal werker.

2.3 Kernbegrippen

We hebben ervoor gekozen onderstaande begrippen te definiëren.

- Licht verstandelijk beperkt	- Geloofsovertuiging
- Pastoraal werker	- Levensovertuiging
- Zingeving	- Methodisch handelen

- Lichte verstandelijk beperkt

In de orthopedagogische behandelcentra in Nederland wordt een jongere met een licht verstandelijke beperking beschreven als jongere met een IQ tussen 50/55 en 85. De ernst van de beperking heeft invloed op de aard van de symptomen en op de mate waarin mensen zich ontwikkelen (Verscheuren 2007).

Het boek 'De verpleegkundige in de AGZ' beschrijft mensen met een lichte verstandelijke beperking als volgt: "Bij mensen met een lichte verstandelijke beperking ligt het IQ tussen 50 en 70 ('mild mental retardation'). Vaak valt een lichte beperking pas in de schoolleeftijd op, wanneer de ontwikkeling van schoolse vaardigheden achterblijft. Voor die tijd valt de achterstand in de ontwikkeling in veel gevallen nauwelijks op. Een kleine achterstand kan namelijk ook worden verklaard uit individuele verschillen in de normale ontwikkelingsgang. Bij het opgroeien ontstaan echter grotere verschillen in zelfredzaamheid. Terwijl de ene

persoon met een lichte verstandelijke beperking een zelfstandig bestaan kan opbouwen, is de andere aangewezen op een min of meer beschermde omgeving” (Jungen en Sesink 2010).

Een voorkomend probleem bij LVB jongeren zijn gedragsproblemen. Dit benadrukt het boek ‘Een kind met mogelijkheden’. “Bovendien kunnen beperkingen op het gebied van ‘aanpassingsgedrag’ erg afhangen van de situatie waarin iemand zich bevindt. Hoe minder deze situatie aansluit bij de mogelijkheden van de persoon, des te groter zijn de beperkingen” (Ponsioen 2010).

Daarnaast wordt in dit zelfde boek aan de hand van een schema de mogelijke bijkomende problematiek vermeld. Hieronder het schema:

LVB- Specifieke kenmerken:	Bijkomende problematiek	Komen tot uiting in:
IQ 50-85	• Leerproblemen	Ernstige gedragsproblemen
Beperkt sociaal aanpassingsvermogen	• Psychische stoornis	
	• Medische organische probleem	
	• Problemen in gezin en sociale context	

- Pastoraal werker

Pastoraal werkers functioneren met name op het microniveau van de plaatselijke instelling. Zij zijn universitair of HBO geschoolde functionarissen met verschillende religieuze en levensbeschouwelijke achtergronden en werken – vaak met een relatief klein team - ten behoeve van de cliënten. Zij hebben professionele aandacht voor de medisch-ethische problemen en de spirituele en religieuze behoeften van allen die bij de instelling betrokken zijn.

De instelling heeft zelf een functie omschrijving voor de pastoraal werkers. In het kort hebben wij deze als volgt samen gevat: Een pastoraal werker geeft vorm en inhoud aan geestelijke zorg voor de cliënten met een verstandelijke beperking en hun naasten. Dit doen zij op basis van geloofs- en levensovertuigingen.

De volgende taken worden door een pastoraal werker binnen 's Heeren Loo uitgevoerd:

- Zorg dragen voor pastorale/geestelijke begeleiding
- (mede)Verzorgen van diensten, vieringen e.d.
- In contact blijven met plaatselijke kerken
- Vrijwilligers coördineren
- Zorg dragen voor publicaties, administratie en roosters
- Bijdrage leveren aan ethische bezinning en beleidsontwikkeling binnen het zorgcentrum en begeleiding bieden bij emotionele en geestelijke leed van cliënten. Bij onder andere stervensbegeleiding en rouwverwerking. ('s Heeren Loo West Nederland 2006)

- Zingeving

In het boek ‘sociale agogiek: systeemgerichte beleidsontwikkeling’ wordt zingeving uitgelegd in de vorm van zingeving op sociaal systeem en zingeving op mens en gezin. “Zingeving op sociaal systeem is het antwoord van de leden op de vraag: ‘waarom gaan we samen; wat bindt ons aan elkaar? Zingeving is van essentiële betekenis voor het bestaan van sociale systemen. Zingeving is de bestaansmotivatie van sociale systemen” (Houweling-Meijers en Visser 2005). In hetzelfde boek wordt ook zingeving op mens en gezin beschreven. “De leden van een gezin zoeken bevrediging van hun geestelijke en sociale behoeften. Ze hebben elkaar nodig om elkaar te steunen, met elkaar te wedijveren, een geloof of wereldbeeld te krijgen” (Houweling-Meijers en Visser 2005).

Alvorens we verder gaan met het begrip zingeving zullen wij eerst het begrip levensbeschouwing gaan beschrijven. Dit begrip hangt nauw samen met zingeving. Levensbeschouwing draagt bij aan het vormen van een kader van normen en waarden. In het boek 'Missen we iets?' komt naar voren dat het bij levensbeschouwing niet alleen gaat om praten, maar ook om handelen in het leven van alledag en om luisteren.

"Levensbeschouwing gaat iedereen aan die elke dag met de kinderen te maken hebben: de groepsleider en gezinshuisouders. Aan de ene kant is levensbeschouwing altijd aan de orde, aan de andere kant zelden expliciet" (Beek 2000). Bij levensbeschouwing horen levensvragen. Het sleutelwoord van levensvragen is dat ze bij uitstek doorvraag-vragen zijn. Het zijn dus eigenlijk vragen om tevoorschijn te laten komen (Beek 2000).

Het boek 'Zingeving in de palliatieve zorg' beschrijft ook levensvragen. "De vraag: 'hoe moet het nu verder?' kan een praktische vraag zijn, maar ook een vraag met een diepere betekenis, zoals: 'hoe moet ik nu verder met mijn leven?' 'hoe kan ik nu nog zin aan mijn leven geven?' De vraag naar de zin van het leven" (Van Den Berg 2001). Afsluitend komt in hetzelfde boek naar voren dat zingeving de vragen beantwoordt als 'waarom en 'waartoe'.

- **Geloofsovertuiging**

Het begrip geloofsovertuiging zullen wij omschrijven met behulp van het begrip religie. We gebruiken het boek 'Wat is wijs?' hiervoor. "De precieze invulling van het begrip wordt vaak overgelaten aan degenen wier religie bestudeert: geloof in God, geloof in Allah, ethische ervaringen, geloofsovertuiging, sociale activiteiten en spiritualiteit" (Roothaan en Van Saane 2007). Het begrip geloofsovertuiging beschrijft iets waar jij in gelooft, waar jij voor staat in het leven. Deze overtuiging heeft te maken met het milieu waarin je bent opgegroeid en met de normen en waarden die je hebt meegekregen. Je kunt een geloofsovertuiging ook op latere leeftijd ontwikkelen (Roothaan en Van Saane 2007).

- **Levensovertuiging**

Uit de encyclopedie van de rechtswetenschap halen wij het begrip levensovertuiging. "Wat is levensovertuiging? In ieder geval zal het bij een levensovertuiging moeten gaan om een diep gewortelde mening die het gehele leven doortrekt en die samenhangt met het geweten. Men zegt ook wel: het dient te gaan om een samenhangende levensbeschouwing die het gehele leven doortrekt, een overtuiging die net als de godsdienst, de ruggengraat van iemands persoonlijke of geestelijke integriteit betreft en die de wortel van zijn bestaan vormt" (Cliteur en Ellian 2009).

- **Methodisch handelen**

Fontaine legt in haar boek 'De plancyclus in het sociaal agogisch werk', uit wat zij verstaat onder de volgende begrippen. Zij definieert het begrip methode als volgt: "Een methode is een omschreven en doelgerichte werkwijze om met een cliënt of een cliëntgroep in een bepaalde situatie een bepaald vraagstuk op te lossen" (Fontaine 2010). Daarnaast voegt zij er nog aan toe dat een methode alleen zo mag heten als de werkwijze systematisch kan worden ingezet. Dat betekent dat het geplande herhaalbaar moet zijn. Dit zou alleen mogelijk zijn als er een vaste structuur met vooraf beschreven stappen is.

Ook willen wij kort het verbonden begrip methodiek toelichten, om de verschillen zo duidelijk mogelijk te schetsen. Onder methodiek verstaat Fontaine: "Methodiek is een door hulpverleners gezamenlijk te dragen flexibel geheel van sturende praktijktheoretische inzichten en ethische en normatieve stellingnames over een omschreven gebied in de hulpverlening" (Fontaine 2010).

I Hoofdstuk 3: Onderzoeksontwerp

3.1 Methoden en gegevensverzameling

Er zijn diverse mogelijkheden om informatie te verkrijgen over het onderwerp. Onze informatiebronnen zijn:

- Interviews:

Interviews afnemen met: LVB jongeren, groepsmedewerkers, de orthopedagoog en met een pastoraal werker(s).

- Internet:

Op het internet staan veel boeken, artikelen en filmpjes over het onderwerp.

- Media:

Ook gebruiken wij de media als bron van informatie. Televisie opnames zijn hier een voorbeeld van.

- Boeken:

Naar verwachting verkrijgen wij de meeste informatie via literatuuronderzoek.

- Scholing:

Scholing bijwonen over zingevinganalyse.

3.2 Over de hoofd- en deelvragen

Na overleg met onze opdrachtgever en afstudeerbegeleider en elkaar kritische vragen hebben gesteld zijn wij tot hoofd- en deelvragen gekomen.

Wij gaan onze vragen beantwoorden door middel van individuele personen. (jongeren, pastoraal werkers, groepsmedewerkers en een orthopedagoog). Informatie verkrijgen wij uit documenten, mediaproducten, literatuur, databanken en registratiesystemen. Aan de hand van het beantwoorden van onze deelvragen, gaan wij onze hoofdvraag beantwoorden. Hieronder zullen wij per deelvraag beschrijven welke bronnen wij gaan gebruiken.

I. Hoe definiëren onze betrokkenen zingeving en zien zij verschillen tussen zingeving, geloof en levensovertuiging?

Bij deze deelvraag gebruiken wij de volgende bronnen: interviews met pastoraal werkers, groepsmedewerkers en de jongeren. Daarnaast zullen wij informatie uit literatuur gebruiken. Met literatuur bedoelen wij: informatie uit boeken, artikelen of internet.

Op internet hebben wij een Duits artikel gevonden van Dr. Stefan Anderssohn. Het onderwerp hiervan is: Religiositeit van mensen met een verstandelijke handicap: Een nieuwe benadering van onderzoek en praktijk. Wij verwachten na het lezen van dit artikel een antwoord te kunnen geven op de vraag welke opvattingen mensen met een verstandelijke beperking hebben over zingeving.

II. Welke mogelijkheden hebben pastoraal werkers en groepsmedewerkers om binnen hun werk de jongere te helpen zingevingsvragen aan de orde te stellen?

Bij deze deelvraag gebruiken wij de volgende bronnen: interviews met pastoraal werkers en groepsmedewerkers. Ook zullen wij voor deze deelvraag een scholing over zingevinganalyse bijwonen. Wij zullen voor het beantwoorden van deze deelvraag gebruik maken van de literatuur.

III. Welke behoeften en verwachtingen hebben de jongeren op het gebied van zingeving?

Deze deelvraag beantwoorden wij aan de hand van de interviews die wij met de jongeren gaan houden. Hiernaast zullen wij literatuur toevoegen. Wij gaan ook op internet zoeken naar media, wellicht zijn er LVB jongeren eerder geïnterviewd over het onderwerp zingeving. Bij het beantwoorden van deze deelvragen verwachten wij ook gebruik te kunnen maken van onze buitenlandse bron. Ook hier willen wij informatie gebruiken uit het geschreven artikel van dr. Stefan Anderssohn. Zijn onderzoek genaamd: Religiositeit van mensen met een verstandelijke handicap: Een nieuwe benadering van onderzoek en praktijk

IV. Hoe kunnen pastoraal werkers en groepsmedewerkers inspelen op en voldoen aan de behoeften en verwachtingen van de jongeren?

Hier zullen wij de scholing over zingevinganalyse gebruiken als bron om de deelvraag te beantwoorden. Ook gebruiken wij literatuur voor deze deelvraag. Verkregen antwoorden uit interviews zouden ook van invloed kunnen zijn op het antwoord van deze deelvraag.

V. Welke manieren van methodisch handelen zijn nodig om de jongeren actief te betrekken bij het uiteindelijke zingevingsaanbod?

Voor deze vraag zullen wij literatuur gebruiken om deze deelvraag te beantwoorden. Ook zullen wij de eerdere ervaringen van de jongeren, pastoraal werkers en groepsmedewerkers meenemen, deze informatie zullen wij uit interviews halen.

3.3 Manieren van analyseren

Wanneer wij gebruik maken van bronnen om informatie te verwerken in ons onderzoek moeten wij rekening houden met de betrouwbaarheid van informatie. Wij zullen geen informatie gebruiken van bijvoorbeeld wetenschappelijke literatuur waar de publicatiedatum niet bij staat.

Om te zorgen dat er zoveel mogelijk waarheden in ons onderzoek staan, proberen wij de gevonden informatie te controleren met meerdere bronnen die er over het onderwerp zijn. Ook zullen wij tijdens het onderzoek nauwkeurig omgaan met de informatie die wij krijgen. De informatie die wij van onze betrokkenen krijgen, zullen wij zorgvuldig behandelen. Ook zullen wij rekening houden met de gevoelens van onze betrokkenen. Om ons onderzoek zo betrouwbaar mogelijk te houden, zullen wij meerdere mensen per betrokken doelgroep interviewen. Op deze manier kunnen wij onze informatie goed vergelijken en zorgen dat wij de validiteit en betrouwbaarheid bewaken.

3.4 Betrouwbaarheid en geldigheid

In ons onderzoek willen we heel bewust omgaan met de betrouwbaarheid en geldigheid (oftewel validiteit) van onze bronnen. Omdat we ons verbonden voelen met de doelgroep en de instelling, is het slagen van het onderzoek en tevens het ontwerpen van het product voor ons als persoon ook belangrijk. Om dit te bereiken zijn wij ervan bewust dat het gebruik van de bronnen dan ook zeer kritisch dient te worden toegepast.

Om te zorgen dat onze data de onderzochte werkelijkheid weerspiegelen, ondernemen wij de volgende stappen met betrekking tot validiteit:

- Wij willen nauwkeurig te werk gaan. Alle stappen die wij ondernemen, worden door ons beschreven in zowel het verslag als ons eigen logboek.
- We zijn gezamenlijk alert op eigen interpretaties en meningen en waken erover dat deze niet zonder het erbij te noemen in ons onderzoek verwerkt wordt.
- Om te zorgen dat de informatie die wij van informanten ontvangen, betrouwbaar door ons wordt verwerkt, nemen wij de interviews op en werken wij daarna volledig uit.
- We hebben een bronnenlijst die om de week wordt bijgewerkt. Hierdoor houden wij continu zicht op de geldigheid van de bronnen, zo blijven de bronnen betrouwbaar.
- Wij werken samen, zodat er vanuit twee referentiekaders gekeken kan worden naar de opvattingen van de literatuur en de informanten. Beiden geven wij op een andere manier uiting aan onze geloofsovertuiging, op deze manier wordt het onderzoek niet door één geloofsovertuiging gekleurd.
- Zowel onze opdrachtgever als onze onderzoeksbegeleider krijgen op afgesproken tijden onze vorderingen in het onderzoek te zien. Wij vragen hen zich te richten op de inhoud en ons feedback te geven. Daarnaast willen wij gebruik maken van andere deskundige. Zo laten wij voor iedere inleverdatum ons verslag lezen door een persoon die Nederlands gestudeerd heeft en wij lezen het document zelf ook na, zodat er door schrijf of taal fouten geen verkeerde aannames worden genomen.

- Vanzelfsprekend gaan wij op zoek naar zoveel mogelijk bronnen die ons informatie kunnen geven op onze onderzoeksvraag. Hierdoor vergroten wij de kans dat er een volledig beeld zal ontstaan tussen de verschillende bronnen. Duidelijk wordt ook waar wij in onze adviezen en het eindproduct rekening mee dienen te houden.

3.5 Stappenplan

- Stap 1: Onderzoeksofzet inleveren.
- Stap 2: Onderzoeksofzet eventueel aanpassen aan de hand van feedback.
- Stap 3: Bij goedkeuring van het onderzoeksofzet literatuur zoeken gericht op onze deelvragen.
- Stap 4: De deelvragen aan de hand van literatuur beantwoorden.
- Stap 5: Interviews maken.
- Stap 6: Interviews afnemen.
- Stap 7: Deelvragen beantwoorden aan de hand van de interviews.
- Stap 8: Adviezen en aanbevelingen schrijven.
- Stap 9: Conclusie en discussie schrijven.
- Stap 10: Product bedenken.
- Stap 11: Product uitschrijven.
- Stap 12: Benodigheden verzamelen.
- Stap 13: Product uitvoeren.
- Stap 14: Scriptie inleveren.
- Stap 15: Presentatie/verdediging voorbereiden.
- Stap 16: Presentatie/verdediging uitvoeren.

3.6 Wijzigingen in de onderzoeksofzet

Tijdens het onderzoek hebben er verschillende wijzigingen plaatsgevonden in de onderzoeksofzet.

Allereerst zijn door ons in het onderzoeksofzet de benamingen van de pastoraal werkers en groepsmedewerkers hierin veranderd. Er is nu voor iedere functie één benaming. Voor de uitleg van deze functies verwijzen wij u naar het vorige hoofdstuk, kernbegrippen.

De probleemstelling is door ons bijgewerkt. Eerder schreven wij: 'door medewerkers, groepsleiders en geestelijke verzorgers', dit is door ons veranderd in pastoraal werkers en groepsmedewerkers. Dit hebben wij gedaan omdat het korter, bondiger en duidelijker is op deze manier.

Bij deelvraag twee en drie hebben wij een verandering aangebracht betreft levensvragen, geloven of levensovertuiging. Dit hebben wij gedaan naar aanleiding van de definitie die wij in hoofdstuk vier hebben beschreven over zingeving. Omdat binnen deze definitie van zingeving geloofs- en levensovertuiging aan de orde komt, hebben wij besloten zingeving als het overkoepelende begrip te zien. Dit geldt ook voor levensvragen die in het onderzoek dezelfde betekenis hebben als levensvragen.

We hebben in de onderzoeksofzet ook zinnen weggelaten waarin wij vonden dat wij te concluderend over kwamen. Onder andere hebben wij een zin veranderd in hoofdstuk 2.2, gesprek met de opdrachtgever.

Binnen de kernbegrippen hebben wij ervoor gekozen om bepaalde bronnen te laten vervallen, omdat deze uitgebreid terugkomen binnen het literatuuronderzoek. Wel hebben wij erover gewaakt dat de begrippen nog wel de betekenis hebben die ook in eerste instantie aan deze begrippen toegekend was.

De literatuurlijst hebben wij verplaatst naar het einde van het onderzoek, zodat alle bronnen op dezelfde plek komen.

Soms hebben wij woorden veranderd, toegevoegd of weggehaald. De meerwaarde hiervan is dat er in de onderzoeksofzet zinnen of woorden inhoudelijk niet twee of meerdere keren herhaald worden. Daarnaast is de onderzoeksofzet beter leesbaar.

- I. Hoe definiëren al onze betrokkenen zingeving en zien zij verschillen tussen zingeving, geloofs- en levensovertuiging?

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen wij vanuit de verschillende betrokkenen die betrekking hebben op onze onderzoeksvraag de definities uitleggen. De literatuur van het ene begrip is wat uitgebreider dan van het andere. Binnen het literatuuronderzoek hebben wij bij de eerste twee begrippen (zingeving en geloofsovertuiging) de jongeren apart belicht. De definities vanuit de pastoraal werkers, groepsmedewerkers en andere opvoeders worden vervolgens beschreven. Binnen het praktijkonderzoek zijn alle drie de begrippen per betrokkenen uitgewerkt. Allereerst de jongeren, daaropvolgend door pastoraal werkers en groepsmedewerkers en als laatste een aanvulling door de ouders van de jongeren. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk worden de definities met elkaar vergeleken en omschrijven wij het begrip dat wij gebruiken in de volgende hoofdstukken van het onderzoek.

4.2 Literatuuronderzoek

- **LVB jongeren over zingeving**

Het boek 'Levensbeschouwelijk ondersteunen' benoemt het begrip spiritualiteit. Het zegt hierover dat het gaat om de kern, wat is het wat mensen echt raakt en bezielt in het leven. De schrijver J.H. Smit benoemt dat het heel bijzonder voelt dat mensen daar iets van laten zien. De spiritualiteit kan ook betrekking hebben op een geloofsovertuiging. Het gaat erom dat bij spiritualiteit de cliënt straalt van vreugde, omdat hij zich gekend weet en het leven met hart en ziel kan beleven. De visie van de schrijver om tot spiritualiteit te komen is dat er een communicatietheorie nodig is waarin communicatie diepgang krijgt. Wanneer diepgang bereikt wordt is er een waardevolle en aantrekkelijke beloning (Smit 2004).

Dat zingeving ook een begrip is voor mensen met een verstandelijke beperking benoemt het boek 'van en voor allen, wegwijzers naar een inclusieve geloofsgemeenschap met mensen die een verstandelijke handicap hebben'. Zij zullen echter deze vragen niet zelf formuleren en hun behoeften op dit gebied niet zelf onder woorden brengen. "Daarmee zijn ze afhankelijker van wat anderen over hen denken en hoe anderen hun reacties interpreteren" (Meininger 2004).

- **Pastoraal werkers, groepsmedewerkers en andere opvoeders van LVB jongeren over zingeving**

Binnen de instelling Noordwijkerduin worden medewerkers opgeleid om met de methodiek 'Eigenwaarde' te gaan werken. Deze methodiek wordt beschreven in het boek 'Eigenwaarde'. Het boek geeft haar visie op belangen van de cliënt die betrekking kunnen hebben op zingeving. Hieronder verstaan G. Scholten en M. Schuurman: zelfrespect, zelfwaardering, het uiten van creativiteit, verantwoordelijkheid nemen en innerlijke waarden. Met deze belangen worden zij gestimuleerd sturing te kunnen geven aan hun eigen leven, maar ook om de waarden een plek te geven in het leven, waardoor het leven de moeite waard wordt. Dit innerlijke, zo zegt het boek, geeft je een soort levenselixir of levenskracht (Scholten en Schuurman 2008).

Het boek 'Zingeving in de palliatieve zorg' stelt dat aan zingeving levensvragen verbonden zijn, bijvoorbeeld 'hoe moet het nu verder met mijn leven?' Of 'hoe kan ik meer zin geven aan mijn leven?' Woorden die ook betrekking hebben zijn 'waarom' en 'waartoe'.

Antwoorden of erkenning vinden in de vragen rondom zingeving versterkt de identiteit van de persoon en maakt in veel gevallen dat zij zich gelukkiger voelt. De zingeving van een persoon wordt gevormd door waardering die zij aan aspecten geeft (Van Den Berg 2001). In het boek 'zin beleven' worden vier factoren genoemd waaraan waardering kan worden verleend.

- Cultuur/cultuurkringen
- Samenleving
- Het intrapsychische
- Markante levensgebeurtenissen.

Deze factoren zijn bepalend in hoeverre een persoon het leven waardeert en welke zingevingsdoelen zij in het leven na wil streven (Peters 2001).

Godsdienstsocioloog Ter Borg stelt dat veel zingevingskaders, die onder andere te maken hebben met de bovengenoemde factoren, verloren zijn gegaan en mensen hierdoor de weg zijn kwijtgeraakt. Voor mensen met een verstandelijke beperking betekent dit dat ze hierdoor extra kwetsbaar zijn omdat ze afhankelijk zijn van mensen die hen begeleiden. “Maar al te vaak gebeurt het dat mensen met een beperking, die voor de vorming en voor het in stand houden van een eigen zingevingssysteem het slachtoffer worden van hun begeleiders en/of leden van het management die, soms vanuit een eigen negatieve ervaringen in het verleden of door een eigen zingevingsstijl met een overmatig vertrouwen in kritisch denken en rationele kennis nauwelijks aandacht besteden aan hun eigen zingevingsvragen en verzorging van hun ‘geest’ en derhalve ook aan de geestelijke verzorging van hun cliënten nauwelijks aandacht, tijd en geld willen besteden. Andersom kan het ook: mensen met een handicap zijn vaak gemakkelijk beïnvloedbaar en te overtuigen van allerlei geloofs(on)waarheden en laten zich soms wel erg gemakkelijk ‘bekereren’” (Doolaard 2006). Het boek ‘Eigenwaarde’ benadrukt dat de invloed die een medewerker op een cliënt kan hebben inderdaad van invloed kan zijn op de waarden die een cliënt heeft. Het boek vraagt daarom de groepsmedewerkers “om mensen met een beperking inzicht te geven in wat zij zijn en in wat ze hebben” (Scholten en Schuurman 2008).

- **LVB jongeren over geloofsovertuiging**

Jongeren zitten in een leeftijdsfase waarin veel dingen in hun leven veranderen, zo zegt het boek: ‘Handboek voor jeugdleiders’. In deze periode nemen de jongeren de kijk op God eens kritisch onder de loep. “Tieners gaan, als gevolg van de ontwikkelingen die ze doormaken, vraagtekens zetten bij dingen die ze in hun kindertijd nog heel vanzelfsprekend vonden” (Maliepaard, De Gier en Rietberg 2011). Vervolgens: “Geef hun de ruimte om zelf te ontdekken wat ze van het christendom vinden” (Maliepaard, De Gier en Rietberg 2011).

- **Pastoraal werkers, groepsmedewerkers en andere opvoeders van LVB jongeren over geloofsovertuiging**

Binnen de verstandelijke gehandicaptenzorg heeft er in de afgelopen jaren een verschuiving plaats gevonden op het gebied van geloofsovertuigingen. Het boek ‘Nieuw handboek geestelijke verzorging’ benoemt dat er binnen de geestelijke zorg steeds meer aandacht uitgaat naar algemene zingevingsvragen. Ongeacht hun levens- en geloofsvragen. Gedurende een lange tijd is er sprake geweest van een specifieke godsdienst of een kerkelijk karakter, maar dit is vervaagd. “Er vindt een verschuiving plaats van pastoraal-liturgische taken naar meer aandacht voor levensvragen, levensbeschouwingen, ethische aspecten van de zorg en zingevingsvragen” (Doolaard 2006). Ondanks deze verschuiving stelt het boek dat er een toename is van levensbeschouwelijke vragen bij mensen met een verstandelijke beperking.

Binnen de hulpverlening is de mate waarin aandacht besteed wordt aan een Godsdienstovertuiging afhankelijk van de persoon die de hulp nodig heeft, zegt het boek ‘Beroepsethiek voor de SPH’. Onder een godsdienstovertuiging wordt de beleving van zingeving verstaan (Ebskamp en Kroon 2001).

Bekend is dat wanneer er sprake is van geloofsovertuigingen binnen de verstandelijk gehandicapte zorg, dat dit gedomineerd wordt door de christelijke overtuiging. Er is weinig literatuur te vinden over andere geloofsovertuigingen. Het artikel: ‘Wat is goede zorg?’ heeft ook een christelijk karakter. Het benoemt hoe de cliënten God kunnen ervaren en zin kunnen geven aan hun bestaan (Van Nus 2009). Ook; ‘de lulletjes van kerk en samenleving’ benadrukt de christelijke overtuiging. Vanuit dit oogpunt beschrijft het de rol van de verstandelijk beperkte als volgt: “Volgens Paulus zijn de lichaamsdelen die het

zwakst lijken, juist het meest noodzakelijk. Juist de mensen van wie we denken dat ze er minder toe doen, moeten met alle respect worden omgeven” (Delhaas, 2012).

Als laatste willen we het begrip geloofsovertuiging nog aanvullen met door ons eerder gevonden informatie (zie hoofdstuk 2) over het begrip religie. A. Roothaan beschrijft in zijn boek “De precieze invulling van het begrip wordt vaak overgelaten aan degenen wier religie bestudeerd wordt: geloof in God, geloof in Allah, ethische ervaringen, geloofsovertuiging, sociale activiteiten en spiritualiteit” (Roothaan en van Saane 2007).

- **Jongeren, pastoraal werkers, groepsmedewerkers en andere opvoeders van LVB jongeren over Levensovertuiging**

Een levensovertuiging is een begrip dat binnen de gevonden literatuur weinig terug komt. Meerdere keren kwamen wij het begrip levensbeschouwing tegen. Met behulp van het ‘Van Dale Pocketwoordenboek Nederlands’ hebben wij deze twee woorden met elkaar vergeleken. Onder het begrip levensbeschouwing wordt verstaan: “v –en iemands beoordeling en opvatting van het bestaan” (de Boer en de Smit 2009). Het begrip levensovertuiging wordt in het woordenboek niet beschreven. Het begrip overtuiging wordt wel beschreven: “sterk gevoel van de waarheid of valsheid van een zaak en datgene waarvan iemand overtuigd is”(de Boer en de Smit 2009). Beide begrippen maken duidelijk dat het gaat over een beoordeling en opvatting over iemands leven. Wij vinden dat de definities nauw op elkaar aansluiten en zullen bij verdere uitleg over het begrip dan ook literatuur over levensbeschouwing meenemen.

In de literatuur is zeer beperkt beschreven wat voor jongeren of mensen met een verstandelijke beperking een levensovertuiging kan zijn. Af en toe komt naar voren, bijvoorbeeld in het boek ‘Missen we iets’ en ‘Beroepsethiek voor de SPH’, dat een levensbeschouwing samenhangt met een geloofsovertuiging (Beek 2000; Ebskamp en Kroon 2001). Het boek ‘Beroepsethiek voor de SPH’ beschrijft verder dat het gaat om een samenhangend geheel tussen overtuigingen, waarden en normen. Hiermee proberen mensen zin te geven aan hun bestaan. Wat hier wordt beschreven heeft betrekking op mensen die daadwerkelijk in staat zijn om zelf een overtuiging te vormen. LVB jongeren hebben hier over het algemeen moeite mee. Als zij tot overtuigingen, waarden en normen willen komen, hebben zij daar hulp bij nodig. Het boek zegt hierover dat groepsmedewerkers vaak hun eigen normen overdragen op cliënten, maar dat dit niet de beste manier is om jongeren bezig te laten zijn levensovertuigingen (Ebskamp en Kroon 2001).

Het boek ‘Missen we iets’ voegt hieraan toe dat een groepsmedewerker zelf ook nagedacht moet hebben over zijn of haar levensbeschouwing, om zo zijn of haar eigen normen en waarden te vormen. Op deze manier kunnen zij wel overwogen met de jongeren op zoek gaan naar diens overtuiging. Het boek benoemt dat een levensbeschouwing geïntegreerd hoort te worden binnen een opvoeding. Op deze manier draagt de overtuiging bij aan tot het vormen van normen en waarden (Beek 2000).

Binnen de geestelijke zorg is er een mogelijkheid om levensbeschouwelijk te begeleiden. Het boek ‘Nieuw handboek geestelijke verzorging’ geeft hier de definitie van. “het begeleiden van mensen op het vlak van levens- en zingevingsvragen, ongeacht de achtergronden van de persoon” (Doolaard 2006).

Afsluitend willen wij ook bij dit begrip eindigen met een definitie van levensovertuiging die in hoofdstuk 2 al door ons is genoemd. Wij vonden de definitie gegeven door P.B. Cliteur en A. Ellian. Zij benoemen dat het bij een levensovertuiging gaat om een diepgewortelde mening die ons hele leven doortrekt en die nauw verbonden is met ons geweten. Het is de basis van iemands persoonlijke of geestelijke integriteit. Dit kan samenhangen met een godsdienst (Cliteur en Ellian 2009).

4.3 Praktijkonderzoek

- **LVB jongeren over zingeving, geloofsovertuiging en levensovertuiging**

De jongeren geven in de interviews aan dat ouders, familie en vrienden belangrijk zijn in hun leven. Vaak worden deze personen gezien als iemand tegen wie je alles kunt zeggen en maken deze personen het leven van jongeren leuker.

Een tweede uitkomst uit de interviews is dat alle jongeren aangeven dat ze andere mensen graag willen helpen, omdat ze het leuk vinden of omdat ze iemand anders graag een plezier doen.

Opmerkelijk is het verschil tussen de gegeven antwoorden wanneer wij kijken naar het intelligentievermogen van de jongeren. Dit wordt met name duidelijk wanneer jongeren met een hoger intelligentievermogen antwoorden geven die betrekking hebben op hun toekomst of op hun eigen gedrag. Hiermee laat de jongere zien dat hij verder vooruit kan denken en kan reflecteren op zijn eigen gedrag. Antwoorden die je bij de jongeren met een hoger intelligentievermogen terug hoort zijn dat zij zich in de toekomst graag zien als; huisje, boompje, beestje en het realiseren van droomwensen. “Trots op mijzelf, dat ik een keuze gemaakt heb om mijn leven te veranderen. Bepaalde foute vrienden vaarwel gezegd.” Herkenbaar voor de jongeren met een lager intelligentievermogen is het ik-gerichte en gericht op het hier en nu. Als wij een van de jongere vragen wat voor hem belangrijk is in zijn leven beantwoordt hij deze vraag als volgt: “mijzelf en mijn stage, omdat het daar goed gaat.” De minderheid van de jongeren gelooft in God en/of in Jezus of heeft geloofd. Er is maar één jongere van de acht geïnterviewde jongeren die ons de indruk geeft zingeving wel te koppelen aan zijn geloofsovertuiging. “Je hebt zeg maar heel erg geloofd omdat je ouders geloven, dat is niet echt gelovig. Totdat ik zelf het geloof ging inzien. Voordat ik geloofde was ik wel bang voor dingen, voor de dood bijvoorbeeld. Toen ben ik echt gaan geloven, en dan kan je dat beter een plaatsje geven. Daar heb ik nu geen last meer van, dat ik bang voor dingen ben.” Het merendeel wekt dus de indruk dat geloof niet echt een bijzondere rol in het leven van de jongeren inneemt. De meerderheid heeft dan ook de behoefte niet om over het geloof te praten.

Wanneer wij met de jongeren praten over de verschillende begrippen, geven zij met name aandacht aan de begrippen zingeving en geloofsovertuiging. Het begrip levensovertuiging blijft op de achtergrond. Zin geven aan het leven kunnen de jongeren makkelijker vertalen naar hun leven, omdat het betrekking heeft op het hier en nu.

Korte samenvatting: zingeving wordt vertaald door de jongeren als mensen die belangrijk zijn in hun leven. Aan deze mensen kun je alles vertellen en maken het leven leuker. Jongeren geven aan dat ze anderen graag willen helpen. Zingeving en geloofsovertuiging zijn de begrippen waar aandacht aan besteed wordt, het begrip levensovertuiging treedt op de achtergrond.

- **Pastoraal werkers en groepsmedewerkers van LVB jongeren over zingeving, geloofsovertuiging en levensovertuiging**

Zowel de pastoraal werkers als de groepsmedewerkers geven aan dat zij zin geven aan hun bestaan door anderen te helpen. Dit koppelen ze zowel aan hun privé situatie als het werk dat ze uitvoeren. Zij vinden het zinvol om de jongeren te helpen bij hun dagelijks bestaan. Eén van de groepsmedewerkers omschrijft zin geven als volgt: “Dat je niet alleen voor jezelf leeft, maar ook voor de ander. Om de ander te helpen waar nodig is, niet alleen je eigen plezier, maar wel samen. Samen het leuke uit het leven proberen te halen, te genieten van het leven.” Zingeving, zo benoemen twee groepsmedewerkers, is ook iets heel persoonlijks. Met persoonlijk wordt bedoeld dat het begrip zingeving voor sommige groepsmedewerkers gekoppeld wordt aan het christelijke geloof. “Voor mij persoonlijk komt dat heel erg overeen met het geloof. Dat geeft zin aan mijn leven, het geeft mij richtlijnen. Het geeft mij ook een soort begrip waarom ik hier ben en wat ik daar binnen mag betekenen.”

De pastoraal werkers bevestigen dit. Bij zingeving gaat het er over dat je weet wat er in het leven toe doet. Dit betrekken de pastoraal werkers op God, op zichzelf en op de ander. “Dat

ik er mag zijn, dat ik mag genieten van mijn leven en dat ik er ook voor mag zorgen dat andere mensen het goed hebben en gelukkig kunnen zijn.”

Zowel een pastoraal werker als een groepsmedewerker koppelt levensvragen aan het begrip zingeving. ‘Waarom zijn wij hier?’ of ‘Wat doe ik hier?’ zijn voorbeelden van deze levensvragen. De pastoraal werker beantwoordt deze vragen door middel van haar geloofsovertuiging met teksten uit de bijbel.

Groepsmedewerkers beantwoordden op de gestelde vragen over definities vooral het begrip zingeving en geloofsovertuiging, het begrip levensovertuiging benoemen zij niet.

Wanneer wij vragen naar de overeenkomsten in de persoonlijke levens van de groepsmedewerkers benoemen zij wel dat de begrippen zingeving en geloofsovertuiging voor hun overeenkomen. Zo reflecteert één van de groepsmedewerkers, wanneer wij hem vragen naar het verschil tussen levensovertuiging en geloofsovertuiging naar zijn eerder benoemde antwoord op de vraag naar de definitie van zingeving. Hieruit maken wij op dat zingeving voor hem overeenkomt met het begrip levensovertuiging.

Eén van de pastoraal werkers koppelt het begrip levensovertuiging wel los van het begrip zingeving. Net zoals de groepsmedewerkers koppelt hij het begrip levensovertuiging wel met het begrip geloofsovertuiging. Hij ziet geloofsovertuiging en levensovertuiging als zijn zienswijze, je kunt er met elkaar over in gesprek gaan. Zingeving ziet hij breder, het zegt meer over wie je bent, je zienswijze.

Als laatste willen wij twee verschillende vormen van zingeving, uit de scholing die wij hebben bijgewoond vanuit de geestelijke zorg, aan bod laten komen. De twee verschillende vormen van zingeving zijn; alledaagse zingeving en existentiële zingeving. Met alledaagse zingeving wordt de structuur van alle dag bedoeld. Het gaat dan met name om de dagindeling. Bij existentiële zingeving gaat het om dingen die er voor jou persoonlijk toe doen in het leven. Het zijn de aspecten die passen bij hoe jij in elkaar zit. Het kan dan gaan om bijvoorbeeld familiebanden, muziek, bepaalde sporten of vriendschappen. Het zijn de dingen die ook op jezelf betrekking hebben, geloof valt hier dus ook onder.

Korte samenvatting: pastoraal werkers geven zin aan hun bestaan door andere mensen te helpen, zowel in hun privé als werk. Bij zingeving gaat het erom wat er in het leven toe doet. Deze twee uitkomsten bevestigingen de groepsmedewerkers ook. Zingeving kan gekoppeld worden aan het geloof en/of kan gekoppeld worden aan levensvragen. Zingeving komt, volgens sommige medewerkers, overeen met het begrip levensovertuiging.

- **Ouders van LVB jongeren over zingeving, geloofsovertuiging en levensovertuiging**

Een van de ouders definieert zingeving als respect hebben voor alles wat door God gemaakt is. De andere ouder ziet zingeving als de bedoeling van het leven, hij wijst hier vooral op het positieve. “Zingeving; zoeken naar de zin, bedoeling of doel van het leven. Ik probeer het altijd van de positieve kant te benaderen en ook in anderen het positieve te zien.”

Zoals hierboven al beschreven is een van de ouders gelovig. Het viel ons op dat zij onder het begrip levensovertuiging hetzelfde verstaat als het begrip zingeving. Ze vindt respect het sleutelwoord. De andere ouder heeft niet zo zeer een geloofsovertuiging met betrekking tot God, maar gelooft in het positieve van het leven. “Als je iets negatiefs mee maakt probeer ik het altijd tot iets positiefs om te vormen”. Wanneer wij hem vragen naar de definitie van het begrip levensovertuiging beantwoordt hij deze vraag wel anders. Hij geeft aan dat het bij levensovertuiging gaat om hoe je in het dagelijks leven met situaties omgaat en welke dingen je vormt. Het gaat over het nemen van bepaalde beslissingen, zowel bewuste beslissingen als onbewuste.

Wanneer wij de ouders vragen naar het verschil tussen de begrippen zingeving- geloofs- en levensovertuiging geven beide ouders aan geen verschil te zien. Echter kan één van de ouders zich wel inleven in een verschil. “Ik kan mij voorstellen dat als je erg gelovig bent je een verschil in benadering ziet, maar als je het neutraal bekijkt er eigenlijk geen verschil is. Het zijn benamingen voor hetzelfde: Hoe ga ik om met voor en tegenspoed in het leven.”

Korte samenvatting: zingeving is respect hebben voor alles wat God gemaakt heeft en zingeving is zoeken naar de zin en bedoeling van het leven. Hierbij wordt vooral gekeken naar het positieve in het leven. Beide ouders zien geen verschil tussen de begrippen zingeving- geloofs- en levensovertuiging.

4.4 Samenvatting

In het onderzoek willen wij zingeving al kernbegrip gebruiken. Zingeving is voor ons het overkoepelende begrip waar ook geloofsovertuigingen en levensovertuigingen onder vallen. Bij onze uitleg van zingeving willen wij ons richten op de existentiële zingeving, de dingen die er voor iemand persoonlijk toe doen in zijn of haar leven. Het is dat wat mensen echt raakt, waarin mensen 'echte' vreugde ervaren. Deze gevoelens komen vaak naar boven in relaties met anderen of met God. Binnen deze relaties is het nodig om vertrouwen te ervaren, maar ook dat mensen zich begrepen voelen en ergens bij kunnen horen.

Zingeving kan ook worden ervaren door anderen te helpen, zo benoemen de jongeren, pastoraal werkers en groepsmedewerkers. Daarnaast heeft het ook betrekking op intrapsychische en markante levensgebeurtenissen, hier uit voort vloeien zingevingendoelen en normen en waarden die nagestreefd worden. We maken uit de definities op dat de manier waarop je zin wilt toekennen aan je bestaan dat gevormd wordt door je socialisatie. Voor ons hangt dit samen met het intrapsychische en levensgebeurtenissen. Binnen het werkveld van de doelgroep die wij onderzoeken, blijkt dat hier aandacht aan besteed kan worden tijdens de alledaagse bezigheden.

Zingeving heeft voor sommige betrokkenen ook te maken met een geloofsovertuiging, maar binnen het werkveld speelt dit een steeds kleinere rol. Omdat pastoraal werkers vaak wel werken vanuit een geloofsovertuiging, wordt door hen gebruik gemaakt van hun overtuiging tijdens hun werkzaamheden. Ook bij de ondervraagde jongeren blijkt geloven maar bij enkele een rol te spelen in hun leven.

Zowel uit de literatuur als uit de praktijk blijkt dat de grootste geloofsovertuiging binnen de verstandelijk gehandicapten zorg het christelijk geloof is.

Wij zien geloofsovertuiging eigenlijk als een leeg begrip, wat ingekleurd wordt door de zin die iemand er aan geeft. Binnen de relaties die kunnen ontstaan met hogere machten, krijgt geloofsovertuiging kleur en komt het tot leven.

Zingeving hangt voor ons samen met zingevingsvragen. Iedereen heeft zingeving- oftewel levensvragen. In deze vragen komen de woorden; 'waarom' en 'waartoe' naar voren. Het zijn de vragen die ons laten nadenken over de zin van het leven.

Definitie zingeving: Zingeving is wat personen belangrijk vinden in het leven en dat wat hen raakt. Vaak gaat het om relaties en om anderen helpen. Vaak blijkt dat deze zijn gevormd door intrapsychische, markante levensgebeurtenissen en je eigen socialisatie. Bij de 'zin' die mensen hun leven toekennen behoren vaak normen en waarden. Zingeving kan in verband staan met een geloofsovertuiging. En bij zingeving horen vaak zingeving- en levensvragen, zoals: 'waarom' en 'waartoe'.

I Hoofdstuk 5: Mogelijkheden om zingevingsvragen aan de orde te stellen bij LVB jongeren

- II. Welke mogelijkheden hebben de medewerkers (pastoraal werkers en groepsmedewerkers) om binnen hun werk de jongeren te helpen zingevingsvragen aan de orde te stellen?

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk willen wij de mogelijkheden van pastoraal werkers en groepsmedewerkers vanuit de literatuur en de praktijk beschrijven. Binnen het praktijkonderzoek wordt duidelijk dat er enige aandacht nodig is voor de communicatie tussen pastoraal werkers en groepsmedewerkers. Wij willen daar verder op in gaan. Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting waarin alle opgedane informatie (uit literatuuronderzoek en praktijkonderzoek) met elkaar vergeleken wordt.

5.2 Literatuuronderzoek

Om uit te kunnen leggen welke mogelijkheden er voor pastoraal werkers zijn binnen hun werk, willen we eerst hun werkzaamheden uitleggen. Het boek 'Nieuw handboek geestelijke verzorging' heeft een hoofdstuk over pastoraal werkers binnen de jeugdhulpverlening en een hoofdstuk over pastoraal werkers binnen de verstandelijk gehandicaptenzorg. Wij beschrijven van beide de werkzaamheden en mogelijkheden.

De taken van een pastoraal werker binnen de jeugdzorg zijn vaak afhankelijk van de instelling waarvoor zij werken. Grofweg zijn er drie verschillende accenten waarop hun werk vaak gericht is: contacten met de kinderen en jongeren, veel in contact zijn met de tweedelijns opvoeder of bijzonder actief zijn binnen het beleidsniveau. In het boek wordt er de volgende zin aan toegevoegd: "We hebben veel te maken met de visie van het management, maar ook met onze eigen visie en met onze eigen initiatieven, interesses en vaardigheden. Het is voor de meesten van ons in dat opzicht een tamelijk vrij beroep" (Doolaard 2006). Er worden in het boek verschillende activiteiten genoemd die door pastoraal werkers uitgevoerd zouden kunnen worden: verzorgen van vieringen, verzorgen van begeleiding bij het sterven van een cliënt, het organiseren van een catechesegroep, nieuwe (multiculturele) projecten opzetten en helpen bij het meeschrijven van kwaliteitsnoties met het management. Binnen deze activiteiten is er voor pastoraal werkers de mogelijkheid om met de jongeren zingevingsvragen aan de orde te stellen. Buiten de contacten met de jongeren voeren de pastoraal werkers ook taken uit binnen de vertrouwenscommissies, OR en klachtencommissies. Daarnaast hebben zij ook nog een rol bij contacten met andere hulpverleners: "We leggen relaties met deskundigen elders en werken aan bijscholingsmodules voor groepsleiding" (Doolaard 2006). Het boek benadrukt dat een pastoraal werker geen rapportage hoeft te maken van het gesprek dat zij met de cliënten voeren. Om deze reden voelt de cliënt zich misschien prettiger om zijn verhaal kwijt te kunnen. Ook kan de drempel om met een pastoraal werker in gesprek te gaan worden verlaagd, doordat de pastoraal werker de instelling en enkele betrokkenen rondom de cliënt kent. De cliënt hoeft dan niet zijn situatie uit te leggen. Tevens kan dit ook tegenstrijdig werken, juist omdat de pastoraal werker de cliënt en zijn omgeving kent, voelt de cliënt zich toch niet veilig genoeg.

Binnen de pastorale zorg voor mensen met een verstandelijk beperking heeft een verschuiving plaats gevonden binnen het werk van de pastoraal werker. Waar voorheen de christelijk identiteit de normen en waarden binnen een instelling en vaak ook binnen de contacten tussen hulpverleners en cliënten bepaalde, is deze grens nu verlegd. "Meer en meer wordt geestelijke verzorging gezien als begeleiding van en hulpverlening aan mensen

die daar om vragen, ongeacht hun levens- geloofsovertuiging” (Doolaard 2006). Voor de pastoraal werkers binnen de verstandelijk gehandicapten zorg is door het Trimbos-instituut onderzoek gedaan naar de werkzaamheden van de pastoraal werkers binnen dit werkveld. Volgens dit onderzoek zijn dit de meest uitgevoerde:

- “- helpen verwerken en hanteerbaar maken van ingrijpende gebeurtenissen;
- leren afscheid nemen en omgaan met verlies;
- bewoners het gevoel van rust en veiligheid geven

Daarnaast is het ondersteunen en begeleiden van de sociale context van belang voor de geestelijk verzorger in deze sector” (Doolaard 2006).

Om achter de mogelijkheden van de groepsmedewerkers te komen, willen wij allereerst gebruik maken van het boek ‘Missen we iets’. De schrijver stelt hier allereerst dat de aandacht voor levensvragen vanuit de groepsmedewerkers naar de cliënten toe, is toegenomen. Maar vervolgt direct dat deze toegenomen aandacht nog niet voldoende is. Over het algemeen zijn groepsmedewerkers nog gericht op de centrale hulpvraag. In de centrale hulpvraag zitten vaak een aantal levensvragen verborgen, maar voor groepsmedewerkers is het moeilijk om deze te ontdekken en ze de juiste aandacht te geven. De persoonlijke belangstelling en betrokkenheid van de groepsmedewerkers speelt hierbij een grote rol. De momenten wanneer dergelijke vragen naar voren komen, zijn tijdens de alledaagse bezigheden, zoals tijdens de afwas, onderweg in de auto of toch gewoon tijdens een persoonlijk gesprek. De vragen openbaren zich meestal niet uit zichzelf, maar zitten vaak verstopt in het levensverhaal van de betrokkenen. Wanneer kinderen er toch voor kiezen hun levensvraag onder woorden te brengen, dan gebeurt dit bij iemand die zij vertrouwen. Wanneer er ruimte is om met de jongeren in gesprek te gaan over zingelevings- en levensvragen is vertrouwen essentieel om een goed gesprek te kunnen hebben (Beek 2000).

De mogelijkheden voor een groepsmedewerker worden verder aangevuld door het boek ‘Levensbeschouwelijk ondersteunen’. In dit boek wordt uitgelegd hoe mensen met een verstandelijke beperking zingeving kunnen ervaren aan de hand van een uitgewerkt model. Dit model is door ons samengevat en beschreven in hoofdstuk zeven. Er worden echter wat mogelijkheden in het boek genoemd die binnen dit hoofdstuk op zijn plaats zijn. Zo staat er geschreven dat er vanuit groepsmedewerkers (maar ook vanuit andere hulpverleners of opvoeders die betrokken zijn) een bepaald vermogen nodig is om iets wat eigenlijk verborgen ligt te horen. Wanneer een cliënt een verhaal vertelt, vertelt hij of zij ook vaak iets wat diep in hem verborgen ligt en wat wordt ervaren als heel bijzonder. Ondanks dat de schrijver zegt dat er een bepaald vermogen voor nodig is, voegt hij er aan toe dat iedereen het kan. Dit is gebleken uit de cursus ‘Levensbeschouwelijk ondersteunen’, die binnen Philadelphia-zorg is gegeven aan groepsmedewerkers. Dit is één van de mogelijkheden die groepsmedewerkers worden aangeboden om te leren omgaan met zingelevingsvragen van cliënten. Binnen deze cursus kwam naar voren dat groepsmedewerkers zich geroepen voelen tot de zorg, omdat je daar iets van jezelf in kwijt kunt, iets van je hart en ziel. Omdat je op deze manier het leven van een ander waardevol maakt. Tijdens de cursus werd door de medewerkers van Philadelphia-zorg verwezen naar hun christelijke traditie. Door het beroep wat groepsmedewerkers uitoefenen, hebben zij dus zowel de mogelijkheid om hun eigen leven, als het leven van de cliënten zinvoller te maken.

Het boek benadrukt nog een mogelijkheid die groepsmedewerkers, maar ook pastoraal werkers of andere opvoeders hebben om zingelevingsvragen aan de orde te stellen. Het boek stelt dat groepsmedewerkers een klankbord hebben. Hieronder wordt de communicatie verstaan die door een persoon over kan worden gedragen naar een andere persoon. Op deze manier hebben zij de mogelijkheid de ander ‘zin’ te laten ervaren. Belangrijk is dat de groepsmedewerker hier goed mee omgaat. Wanneer een cliënt iets vertelt, is het van belang dat je daar aandacht voor hebt, niet wegloopt of een gesloten houding aanneemt (niet alleen letterlijk, maar ook figuurlijk, dat je je innerlijk afsluit). Door wel aandacht op te brengen en te

kijken, open je je zelf (innerlijke opening) en geef je de cliënt ruimte om te vertellen (Smit 2004).

Korte samenvatting: binnen de persoonlijke contacten met de jongeren zijn de meeste mogelijkheden om zingevingsvragen aan de orde te stellen. Pastoraal werkers hebben vaak vrijheid in de keuze hoe zij hier invulling aan geven. Binnen het werk van groepsmedewerkers komen de vragen vaak aan de orde tijdens alledaagse bezigheden.

5.3 Praktijkonderzoek

De pastoraal werkers zijn erop 'getraind' de vragen te achterhalen van de LVB jongeren. Om de vragen boven water te krijgen is het belangrijk dat je vooral veel tijd en aandacht vrijmaakt. "Waarop je vervolgens effectief en creatief inspeelt op de zingevingsvragen die zich dan weer aandienen. Die zingevingsvragen zijn vaak trage vragen die niet zo snel een antwoord hebben. Het zijn vaak complexe vragen, die complexiteit moet je weg doen en dat betekent dat je zelf redelijk flexibel en creatief moet inspelen om dat er uit te pikken en om daar mee om te gaan." Veel van de zingevingsvragen komen de pastoraal werkers tegen in de loop, wanneer zij de jongeren ontmoeten of onderweg tegenkomen.

Uit de scholing over zingeving, georganiseerd vanuit de geestelijke zorg, wordt duidelijk dat pastoraal werkers proberen te ontdekken wat de jongeren ten diepste beweegt. Hierin kijkt de pastoraal werker naar de gehele mens. Een pastoraal werker moet het dus vooral van creativiteit, flexibiliteit en het vrijmaken van tijd en aandacht hebben.

De groepsmedewerkers proberen de mogelijkheden die ze hebben, zo goed mogelijk te benutten. Ze zetten zich zelf in als pion, ze nemen ervaringen mee van andere collega's en ze gebruiken hun kennis vanuit cursussen en methodieken. Veel van de groepsmedewerkers vinden dat er te weinig tijd is om de zingevingsvragen van jongeren aan de orde te stellen. De tijd die hier voor nodig is, is er vaak niet.

Kennis gebruiken vanuit cursussen en methodieken hebben wij hierboven al genoemd. Door middel van de cursus die de jongeren kunnen volgen, proberen groepsmedewerkers de jongeren bewust te maken van de onderwerpen. "Opzich heeft 's Heeren Loo best wat cursussen, ook van buitenaf. Bijvoorbeeld opkomen voor jezelf, wanneer moet je nou nee zeggen. Door middel van een aangepaste cursus proberen wij ze dan ook bewust te maken van bepaalde dingen."

De methodiek 'Eigenwaarde', op eigen benen staan, is de methodiek die wordt gehandhaafd op de groepen en die alle groepsmedewerkers kennen. "Wij gebruiken vooral op eigen benen, eigenwaarde. Dit is echt op jongeren gericht. De leidraad is eigen regie, dus de cliënten keuzes te laten maken. Het werkt ook meer met competenties, in plaats van allerlei verschillende doelen. Het is een soort lijst met situaties. De punten waar je nee op scoort, ga je aan werken. En daarnaast heb je dan nog de gewone doelen waar je aan werkt."

Volgens een aantal groepsmedewerkers komt er in deze methodiek een stukje zingeving terug. "Ik vind dat in deze methodiek wel genoeg ruimte is voor zingeving-, geloofs- en levensvragen. Omdat 'op eigen benen' heel erg vanuit de cliënt is. Dat vind ik erg mooi aan deze methodiek. Het is erg vraag gestuurd en erop gericht om de cliënten zelf over dingen na te laten denken."

Communicatie en een goede samenwerking zijn cruciaal om de levensvragen van de jongeren aan de orde te stellen. In de scholing die wij hebben bijgewoond wordt het stukje samenwerking tussen de medewerkers behandeld. Hier wordt verteld dat samenwerking tussen de medewerkers, de pastoraal werkers en andere betrokkenen zoals familie essentieel zijn om er achter te komen wat voor de cliënt 'echt' belangrijk is. Dit betekent ook dat zij eerlijk naar elkaar zijn over hun bevindingen en open kaart spelen naar elkaar. De insteek van iedereen moet zijn: iemand proberen verder te helpen in zijn leven. Met name de pastoraal werkers en de groepsmedewerkers moeten ervaren dat zij in dienst zijn van de cliënt. Hieruit vloeit het gegeven dat zij zoveel mogelijk gericht moeten zijn om het leven van de cliënt zo optimaal mogelijk te maken.

Hoe belangrijk het ook is dat de samenwerking goed verloopt, de praktijk blijkt anders. Pastoraal werkers benoemen dat communicatie iets is wat al jarenlang speelt. Eén van de pastoraal werkers geeft aan dat communicatie onder ontwikkeld is. Hij vindt dat informatie in de war wordt gebracht met communicatie. “Het onderscheid tussen informatie en communicatie is niet duidelijk. Communicatie is waar het echt gaat om wie je bent, en niet zozeer om wat je doet. Dingen gemeenschappelijk hebt. Samen delen komt voort uit communicatie, dat is iets anders wanneer ik jou wat zeg. De bedoeling van communicatie is dat je samen ergens uitkomt en proces aangaat betreft de groep of betreft de jongeren.” Dat de pastoraal werkers de communicatie zouden willen veranderen komt duidelijk naar voren. Er zou volgens een van hen een stukje toerusting aan teams, die op de woningen werken waar LVB jongeren wonen en levensvragen hebben, moeten komen. Daarnaast geeft ze ook aan dat ze graag zou zien dat de groepsmedewerker meer inspeelt op wat de jongere zegt of aangeeft. “Wanneer iemand iets zegt, nadenken over of het gewoon een opmerking was of misschien zit iemand daar echt mee. Oplossingen voor zoeken, of kijken wat daaronder ligt.”

Groepsmedewerkers vinden dat er veel onbekendheid is over de bezigheden van de pastoraal werker. Opmerkelijk zijn de buitenwoningen, zij weten vaak niet eens het bestaan van een pastoraal werker af. Binnen het terrein is er meer bekendheid over de bezigheden van een pastoraal werker. Sommige jongeren in de groep zijn al in aanraking geweest met een pastoraal werker en hierdoor verwachten de groepsmedewerkers meer van de pastoraal werker. Wat alle groepsmedewerkers aangeven is dat er niet of nauwelijks communicatie is tussen hen en de pastoraal werkers.

Korte samenvatting: om de mogelijkheden in kaart te brengen is het belangrijk dat de betrokkenen van de jongeren zich realiseren dat het tijd en aandacht kost om de jongeren beter te leren kennen. Volgens de pastoraal werkers moet je creatief en flexibel zijn om in te spelen op de zingelevingsvragen. De groepsmedewerkers schrijven dat zij met zichzelf en vanuit de ervaringen van anderen een heel eind komen, ook maken zij gebruik van cursussen en methodieken, o.a. de methodiek; ‘Eigenwaarde’. De communicatie tussen groepsmedewerkers en pastoraal werkers is erg belangrijk om de jongeren zo goed mogelijk te kunnen helpen. Zodat je weet wat voor de cliënt echt belangrijk is. De communicatie blijft een aspect die altijd verbeterd kan worden.

5.4 Samenvatting

Uit literatuur en praktijk blijkt pastoraal werkers mogelijkheden hebben om in de contacten met jongeren zingelevingsvragen aan de orde te stellen. Dit doen zij door middel van vieringen, groepsactiviteiten, andere projecten of tijdens de ‘wandel’. Het viel ons tijdens de interviews met de jongeren op, dat de activiteiten die nu worden geboden niet hun aandacht trekken. Zij zijn eerder negatief tegenover de vieringen binnen ‘s Heeren Loo Noordwijkerduin. Binnen de andere instelling van ‘s Heeren Loo blijkt dat de jongeren wel betrokken willen zijn bij pastorale activiteiten. Uit de gesprekken tussen ons en de opdrachtgever kwam naar voren dat het verschil in niveau van verstandelijke beperking binnen de instelling groot is. Dit zorgt waarschijnlijk voor veel weerstand bij de jongeren. Al benoemden de jongeren het zelf niet, ze lieten in de interviews wel merken hun beperking maar minimaal te accepteren. Zij vinden zichzelf dus normaal, daarom denken wij dat zij het niet leuk vinden om deel te nemen aan activiteiten voor ‘gehandicapten’.

In de literatuur komt naar voren dat een pastoraal werker in de praktijk ook een rol heeft in het scholen van de groepsmedewerkers, in de praktijk blijkt dit niet het geval. Wel worden groepsmedewerkers op andere manieren geschoold. Wij denken dat dit een verklaring kan zijn voor het feit dat pastoraal werkers en groepsmedewerkers geen soepele communicatie ervaren. De pastoraal werkers verwachten van de groepsmedewerkers dat zij signalen rondom zingeving bij cliënten opvangen en de betreffende jongeren doorsturen. Echter, in de praktijk blijken de groepsmedewerkers hier niet van op de hoogte te zijn. Wel valt op dat

groepsmedewerkers die zelf een geloofsovertuiging hebben, meer gericht zijn op zingevingsvragen. Zij benoemen dat zij bewust bezig zijn de jongeren te stimuleren om zelf na te denken over zingeving. In sommige gevallen doen deze medewerkers ook extra hun best om de jongeren te motiveren voor pastorale activiteiten. De literatuur bevestigt dat er inderdaad groepsmedewerkers in gesprek gaan met jongeren over zingeving. Maar tijdsgebrek in de praktijk leidt er vaak toe dat de gesprekken vooruitgeschoven moeten worden. Het blijkt dat jongeren hier dan niet meer op in willen gaan.

Ondanks dat groepsmedewerkers in de praktijk vaak de mogelijkheden om in gesprek te gaan over zingevingsvragen aan zich voor bij laten gaan, is het opvallend dat ze leergierig en enthousiast zijn. Ze willen hun vaardigheden op dit gebied vergroten. Dit doen zij door deel te nemen aan cursussen, o.a. aan de cursus over methodiek 'Eigenwaarde'.

In de literatuur wordt gesproken over de rol van pastoraal werkers binnen op beleidsniveau. Maar in de interviews die wij afgenomen hebben, benoemen de pastoraal werkers dit niet als één van hun taken. Wij hebben dit tijdens de gesprekken en onze aanwezigheid binnen de instelling ook niet waargenomen. Het lijkt er dus op dat binnen Noordwijkerduin momenteel weinig aandacht is voor zingeving binnen op beleidsniveau.

I Hoofdstuk 6: Behoeften en verwachtingen LVB jongeren

- III. Welke behoeften en verwachtingen hebben de jongeren op het gebied van zingeving, geloven of levensovertuiging?

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staan de behoeften en verwachtingen die jongeren hebben ten aanzien van zingeving centraal. In het literatuuronderzoek wordt vanuit verschillende bronnen aangegeven waar de behoeften van de jongeren liggen. In het praktijkonderzoek vertellen jongeren zelf wat zij hieronder verstaan. Dit wordt aangevuld door de meningen van de pastoraal werkers en groepsmedewerkers. In de laatste paragraaf worden onze ervaringen en een samenvatting van de ondervindingen beschreven.

6.2 Literatuuronderzoek

Dat jongeren met een licht verstandelijk beperking wel degelijk behoeften en verwachtingen hebben is gebleken uit het onderzoek van M. Kamminga – Peters. Zij benoemt dat vaak wordt gedacht dat mensen met een verstandelijke beperking geen behoeften zouden hebben aan geestelijke verzorging. Dit heeft er mee te maken dat mensen met een licht verstandelijke beperking zich verstandelijk beperkt kunnen inspannen en beperkt kunnen reflecteren. Ondanks deze gegevens, is dit een misverstand. “Ook mensen met een verstandelijke beperking hebben behoefte aan aandacht voor hun levensvragen. Omgaan met andere mensen, relaties hebben, speelt ook bij hen een belangrijke rol. Ook zij willen ergens bij horen” (Kamminga-Peters 2009). Dat ‘erbij horen’ één van de behoeften is die de jongeren hebben, blijkt uit het artikel ‘Is de samenleving gehandicapt?’ Jongeren met een LVB hebben een grotere drang om ergens bij te horen dan normaal begaafde jongeren. “Erbij horen, meedoen, je social erkend weten, je omgeving begrijpen, je niet afgewezen of uitgesloten voelen, zijn wezenlijk voor iedereen” (Räkers 2008).

De eerste behoefte van LVB jongeren hebben, heeft vaak te maken met de alledaagse zingeving. Hun eerste behoeften op de ‘zin vraag’ is volgens M. Kamminga – Peters dan ook ondersteuning en zorg. Daarnaast willen ze ook ondersteuning om de wereld voor hen meer hanteerbaar te maken. Hierbij kun je bijvoorbeeld denken aan sociale ondersteuning als cliënten zich niet goed verstaanbaar kunnen maken of aan een bepaalde vorm van bescherming, omdat mensen met een verstandelijk beperking een grote kans hebben om door andere mensen misbruikt of mishandeld te worden. Wanneer cliënten dit ondervinden, is de kans groot dat deze situaties vanzelf weer levensvragen worden. Vragen zoals; “Waarom overkomt mij dit? Waar heb ik dit aan verdiend” (Kamminga-Peters 2009). Het boek ‘Eigenwaarde’ is ook van mening dat mensen met een verstandelijk beperking wel degelijk zingevingsvragen hebben. Zij zijn op zoek naar mensen die hun vragen kunnen verwoorden en met hen de zoektocht aan willen gaan (Scholten en Schuurman 2008).

Het boek ‘Missen we iets’ benoemt zeven levensvragen. In principe is dit boek geschreven voor kinderen tot 12 jaar. Maar wij hebben er voor gekozen dit boek wel als relevante informatie te zien. Gezien het intelligentievermogen waarop jongeren met een LVB functioneren, is de kans groot dat deze vragen op hen van toepassing zijn.

“De vraag naar mijzelf

wie ben ik, waarom ben ik er, ben ik de moeite waard?

de vraag naar mijzelf en de ander

waar hoor ik bij, wie houdt er van mij, van wie houd ik, welke mensen zijn voor mij belangrijk, hoe kijk ik tegen anderen aan?

de vraag naar mijzelf en de Ander

bestaat er een God, wie is God, welke rol speelt God in mijn leven?

de vraag naar mijzelf en de toekomst

waarheen ben ik op weg, hoe ziet mijn toekomst eruit?

de vraag naar mijzelf en het lijden en de dood

waarom moet ik verdriet hebben, pijn lijden, waarom ga ik dood?

de vraag naar mijzelf goed en kwaad

wat is goed, wat is kwaad, waarom is dit goed en dat kwaad, waarom is dit voor mij van waarde, waarom weet ik dat niet?

de vraag naar mijzelf en mijn natuurlijke omgeving

hoe is de wereld ontstaan, waar kom ik vandaan, van wie ben ik, wat is de waarde van mijn omgeving?" (Beek 2000).

Ondanks dat de behoefte aan ondersteuning groot is, draait het toch om leven onder eigen regie. Meerdere bronnen benoemen dit. Zo zegt B. Roebben in zijn boek 'The void we have to travel' dat mensen tegenwoordig niet langer bevoegd willen worden, zij willen zelf bepalen wat zij doen in het leven en zelf bepalen op welke manier(en) zij zin geven aan hun bestaan. "Zinsconstructie op grond van eigen keuzes is een bezigheid van velen. Individualisering, pluralisering en ontraditionalisering zijn daarbij sleutelbegrippen" (Roebben 2001). Ondanks dat de schrijver het volgende betoogt: "Ze willen hun mogelijkheden verkennen, zich positioneren in hun omgeving, leren wie ze zijn en wat hun bestemming is" (Roebben 2001). blijft de ondersteuning die de jongeren daarbij geboden moet worden een grijs gebied. Even als mevr. M. Kamminga – Peters is ook dhr. B. Roebben van mening dat afscherming belangrijk is in deze levensfase van de jongeren. Om de jongeren zoveel mogelijk eigen regie te geven in hun leven, maar ze anderzijds ook de juiste begeleiding te geven is de methodiek: 'Eigenwaarde' ontworpen. Eigenwaarde benoemt een aantal verwachtingen die jongeren mogen hebben ten aanzien van groepsmedewerkers.

- De cliënt heeft iemand die hem het goede voorbeeld geeft.
- Hem of haar wordt het eindresultaat getoond.
- Hij of zij wordt begeleid bij het ontdekken van oplossingen.
- Hij of zij krijgt fysieke respons begeleiding.
- Hem of haar worden instructies gegeven, door woorden, schriftelijk, door voor te doen, etc.
- Hij of zij krijgt feitenkennis overgedragen, bijv. klassikaal.

Op deze manier wordt de jongeren geleerd om zoveel mogelijk mee te komen in de maatschappij. Het boek: 'Eigenwaarde' voegt hier wel aan toe dat vertrouwen vanuit de groepsmedewerker belangrijk is om de methodiek te laten slagen (Scholten en Schuurman 2008).

Dat vertrouwen en een goede relatie met mensen om je heen hebben, sowieso belangrijk is blijkt uit het boek 'Handboek voor kinder- en jeugdpastoraat'. Het boek is geschreven vanuit een christelijk identiteit en een aantal behoeften en verwachtingen zijn dan ook gekoppeld aan deze overtuiging.

Het boek stelt dat mensen het nodig hebben om gekend te worden, dat er mensen zijn die jou zien staan. Het gaat er dan niet om dat mensen zien wat je allemaal kan, maar dat je er mag zijn om wie je bent. Liefde en aandacht zijn primaire levensbehoeften.

Hoezeer een jongere het nodig heeft om gezien en begrepen te worden, blijkt uit het gegeven dat een jongere vijf volwassenen nodig heeft die zijn naam kennen en regelmatig contact met hem hebben. (Dit geldt als voorbeeld binnen een kerkelijke gemeente). Pas dan ervaart de jongere dat hij gezien wordt en voelt hij zich 'thuis'. Dit is nodig om jongeren een veilig plek te kunnen bieden, waar zij terug kunnen vallen op anderen en waar zij zichzelf kunnen zijn. En waar ruimte is om relaties te onderhouden, zodat er vertrouwen kan groeien. Het boek: 'Nieuw handboek geestelijke verzorging' voegt hieraan toe: "Maar ook los hiervan is het voor kinderen van belang dat er een plek/een persoon is bij wie ze terecht kunnen met hun verhaal, zonder dat daarover gerapporteerd wordt" (Doolaard 2006). Deze rol kan een pastoraal werker voor een jongere vervullen.

Het boek 'Handboek voor kinder- en jeugdpastoraat' benoemt verderop een aantal verwachtingen die jongeren hebben over een pastoraal werker. Ze stellen het op prijs dat de pastoraal werker zichzelf is en open is in het contact. Het boek waarschuwt: 'Ga dus niet geforceerd hip doen!' (Matsinger en Rietberg 2012). Benadrukt wordt dat een jongere vooral op zoek is naar wat 'echt' is. 'Wees vooral jezelf' (Matsinger Rietberg 2012).

Behalve dat er van een pastoraal werker en eventueel ook van een groepsmedewerker wordt verwacht dat zij de jongeren een veilig gevoel geven en dat beiden zichzelf kunnen zijn. Wordt er ook van hen verwacht dat zij een rolmodel voor de jongeren zijn.

Het 'Handboek voor kinder- en jeugdpastoraat' zegt dat jongeren in een turbulente fase zitten en daarom behoeften hebben aan rolmodel. "Mensen aan wie zij zich kunnen spiegelen, bij wie ze hun vragen en verhalen kwijt kunnen, die niet schichtig op hen reageren, maar echt in hen geïnteresseerd zijn" (Matsinger en Rietberg 2012).

Duidelijk wordt hier het belang van de rolmodel, voor pastoraal werkers is het vaak vanzelfsprekend dat zij een rolmodel vervullen op het gebied van een invulling geven aan zingeving. Volgens het boek 'Nieuw handboek geestelijke verzorging' is dit met name bij jonge, groepsmedewerkers anders. "De groepsleiders hebben ook niet altijd een idee van het type zingevingsvragen van de kinderen en jongeren met wie ze werken" (Doolaard 2006). Toch hebben zij een rolmodel te vervullen in hun werk met de kinderen en jongeren. Scherp is dus de vraag die de schrijver stelt: "maar wat hebben ze te bieden?" (Doolaard 2006).

Volgens het boek 'Missen we iets' ontkomen groepsmedewerkers er niet aan om zichzelf bezig te houden met levensbeschouwelijke zaken. Zoals al eerder is benoemd in het kwantitatief onderzoek zijn hulpverleners hun eigen instrument. "Dat betekent dat privékwetsies waardoor je geworden bent wie je bent, er toe doen" (Beek 2000).

Eén van de geïnterviewde kinderen benoemt dat zij inderdaad verwacht van groepsmedewerkers dat zij zelf ook nagedacht hebben over zingevingsvragen. Hier wordt toegevoegd dat dit, ondanks dat een confrontatie met het eigen verleden of andere lastige situaties moeilijk kan zijn, wel van de groepsmedewerkers wordt verwacht (Beek 2000).

Eerder in dit hoofdstuk is naar voren gekomen hoe belangrijk het voor de jongere is dat hij zich gekend weet. Om er voor te zorgen dat iemand zich gekend kan voelen, zijn er mensen nodig die hem dat gevoel geven. Een netwerk is dan ook van groot belang. Jongeren zijn, net zo als alle andere mensen op zoek naar relaties. Relaties zijn bij jongeren gespreksonderwerp nummer één (Matsinger en Rietberg 2012).

Vaak bestaat een netwerk uit het eigen gezin, familie, vrienden, collega's, bekende van de sportclub, burens enzovoort. "Het belang van het netwerk verschilt natuurlijk per persoon, maar je kunt spreken van een grote gemene deler, namelijk dat mensen uit ons netwerk bijdragen aan ons geluk" (Scholten en Schuurman 2008). Hier wordt bedoeld, het geluk dat in verband staat met tevredenheid en heeft een positieve invloed op het gevoel van eigenwaarde. De eigenwaarde is de innerlijke kracht die ons helpt op ons levenspad, de waarde die wij onszelf toekennen, een voorbeeld hiervan is; trots op jezelf zijn. Voor ons zijn eigenwaarde en geluk een onderdeel van zingeving. Wanneer jongeren dit willen ervaren, helpt het dus als zij een netwerk om zich heen hebben (Scholten en Schuurman 2008).

Het boek 'Handboek kinder- en jeugdpastoraat' benoemt dat contact niet altijd hoeft plaats te vinden in elkaars nabijheid. Tegenwoordig is het voor de meeste jongeren makkelijker om via sociale media te communiceren dan 'face to face'. Behalve dat het waarschijnlijk makkelijker is om in een gesprek via internet opener te zijn, is het op dit moment ook zo dat bijna alle contacten van jongeren via internet verlopen. Dat jongeren verwachten dat een pastoraal werker ook op die manier te bereiken is, spreekt voor hun misschien wel voor zich (Matsinger en Rietberg 2012).

Tot nu toe is er de meeste aandacht geweest voor zingeving die zeer beperkt in verband staat met een geloofsovertuiging. Ondanks de ontkerkelijking en de ontzuiling zijn er een heel aantal jongeren wel actief binnen een religie of geloofsgemeenschap. Het boek *Development through the lifespan* beschrijft dat als een jongeren deelneemt aan een religieuze gemeenschap, dit veel voordelen met zich meebrengt. Waar andere jongeren, zoals we eerder hebben ontdekt, op zoek gaan naar antwoorden op hun zin- en levensvragen, vindt een jongere die aangesloten is bij een geloofsgemeenschap hier zijn morele waarden en voorschriften voor gedrag.

Jongeren die hier deel aan nemen, kunnen zich zinvol maken door zich in te zetten voor activiteiten binnen de gemeenschap, vaak gaat het om mensen helpen die het zelf om welke reden dan ook moeilijk hebben. Gebleken is dat bij deze jongeren minder gebruik wordt gemaakt van alcohol en drugs, ook is er minder aandacht voor seksuele activiteiten en dergelijke. "It is associated with lower levels of drug and alcohol use, early sexual activity, and delinquency (Berk 2009).

Als laatste willen we in dit hoofdstuk nog de rol van ouders op het gebied van zingevingsvragen bekijken. Allereerst willen we opnieuw kijken in het boek 'Handboek voor kinder- en jeugdpastoraat'. Daar wordt benadrukt dat jongeren zich in de puberteit vaak afzetten tegen hun ouders. Jongeren verwachten op het gebied van geloven en zingeving in eerste instantie niet veel van hun ouders. Het Engelse boek 'Development Through the Lifespan' benadrukt dit gegeven. Zij beschrijven dat adolescenten in hun zoektocht naar autonomie proberen steeds meer hun eigen normen en waarden te ontwikkelen en minder vertrouwen op de ideeën van hun ouders. Er is wel een verschil waar te nemen in verschillende gezinnen. Zogenoemde 'warme' gezinnen, waarin de jongeren veel ondersteuning ervaren, hebben op langer termijn voor de jongeren het beste resultaat. Jongeren die niet bij hun ouders terecht kunnen, omdat ouders te kritisch of beledigend zijn, zullen eerder steun zoeken bij leeftijdsgenoten. "Teenagers who experience such parenting tend to rely only on peers, not on adults, to affirm their self-esteem" (Berk 2009).

Wanneer ouders verwachtingen hebben op religieus of levensbeschouwelijk gebied van de instelling waar hun kind verblijft, mogen zij die vraag neerleggen bij de groepsmedewerkers. Maar in de praktijk blijkt vaak dat groepsmedewerkers onvoldoende tijd en kennis hebben om met vragen van ouders aan de slag te gaan, zo zegt het boek 'Nieuw Handboek geestelijke verzorging'. Deze informatie zal verderop in het onderzoek nogmaals terug komen. Ondanks de beperkte mogelijkheden die er zijn, zegt het boek: "Ouders hebben recht op de levensbeschouwelijke vorming die ze hun kinderen wensen, maar kinderen hebben ook zelf recht op hun eigen levensbeschouwing" (Doolaard 2006). In de praktijk blijkt dat bij het plaatsen van kinderen maar zelden rekening wordt gehouden met de gewenste situatie op levensbeschouwelijk gebied van zowel ouder als kind. Regelmatig komen kinderen uit niet gelovige gezinnen, in een christelijk gezin terecht. De mening die ouders dan vaak is toegedaan is: 'baat het niet dan schaadt het niet'. Maar over de mogelijke effecten van deze opvoeding, misschien op langer termijn, wordt vaak niet nagedacht (Doolaard 2006).

Korte samenvatting: jongeren met LVB hebben zingevingsvragen, om hiermee aan de slag te gaan hebben zij ondersteuning en bescherming nodig. Uit de literatuur blijkt dat jongeren de behoeften hebben om zich gekend te weten. Zij ervaren geluk en 'zin' in relaties met anderen. Jongeren met een religieuze overtuiging vinden hierbinnen vaak antwoorden op zingevingsvragen.

6.3 Praktijkonderzoek

Antwoord LVB jongeren

Door verschillende vragen te stellen krijgen wij een duidelijker beeld over de behoeften en verwachtingen van de LVB jongeren. De jongeren hebben de behoefte vrij te zijn in wat ze

willen, doen en denken. Zij geven hier vorm aan door de dingen te doen die zij leuk vinden, bijvoorbeeld computeren, x-boxen, buiten hangen en dergelijke.

De behoeften om te praten over het leven heeft de ene jongere sterker dan de andere. Niet elke jongeren heeft hier zin in of behoefte aan. Sommige wel; "ligt er aan met wie, als het iemand is waar ik mij goed bij voel, zou ik dat wel willen." De behoefte om meer te praten over het geloof met een pastoraal werker is ook aanwezig bij wat jongeren. Eén van de jongere geeft hierbij duidelijk aan wat de pastoraal werker dan moet doen; "naar mij te luisteren en verdiepen in mijn leven. Ik zou het fijn vinden plekken te laten zien die belangrijk zijn voor mij." Terwijl een andere jongeren juist aangeeft dat hij wil dat de pastoraal werker hem gerust stelt wanneer er iets gebeurt.

Jongeren geven aan dat ouders, familie en vrienden een belangrijke rol spelen in hun leven. Eerder is er al aandacht besteed aan de rol van deze mensen binnen het ervaren van zingeving bij de jongeren. De ouders, familie en vrienden maken het leven van de jongeren leuker. Een aantal jongeren geven aan dat zij van hun ouders verwachten dat hun ouders voor hen klaar staat en benoemen dit in het dagelijks leven ook te ervaren. We nemen ook enige teleurstelling waar als ouders niet aan deze verwachting voldoen.

Als laatste is de behoeften om anderen te helpen bij de meerderheid van de jongeren aanwezig. Net zoals bij deelvraag één al naar voren is gekomen is dat ze graag voor andere mensen klaar staan.

De meerderheid van de jongeren vindt dat de groepsmedewerkers genoeg tijd hebben voor ze om te praten over zichzelf of andere dingen die zij belangrijk vinden. Een aantal jongeren geeft aan dat de groepsmedewerkers juist weinig tijd hebben. "Ze zijn vaak druk met andere dingen, ze zitten veel op kantoor." De jongeren verwachten dat de groepsmedewerker ongeacht drukte, tijd heeft voor de jongeren.

Korte samenvatting: de jongeren willen vrij zijn in wat ze willen doen en denken. Dit doen ze door hun vrije tijd zelf in te delen. Een aantal jongeren zouden meer over hun leven willen praten of over het geloof. Ze verwachten dat de groepsmedewerkers tijd hebben voor ze en verwachten van de pastoraal werkers dat ze gerust gesteld worden en bij hen terecht kunnen.

Antwoord pastoraal werkers en groepsmedewerkers

Volgens de groepsmedewerkers hebben de jongeren verschillende levensvragen. In de interviews komt naar voren dat de jongeren hun plekje proberen te vinden in de samenleving, maar dit moeilijk wordt door de normen en waarden van de maatschappij. "Ik denk dat de samenleving en de normen en waarden in de samenleving dusdanig vervaagd zijn (bijvoorbeeld; scheiding van ouders) dat de jongeren eigenlijk niet meer weten waar ze aan toe zijn. Ik denk dat zij gewoon vragen: bied mij een stabiele omgeving, met voldoende veiligheid, structuur en grenzen, zodat ik weet hoe ik zelf invulling aan mijn leven moet geven en hoe ik dit kan leren. Ik denk dat dit hun vraag is, ook al zullen ze die vragen nooit zelf stellen, ik denk toch dat deze vraag achter hun gedrag zit." Meerder groepsmedewerkers bevestigen dat de jongeren de levensvragen die ze hebben niet kunnen benoemen. Wat nog meer naar voren komt is dat de jongeren, volgens de groepsmedewerkers, vooral een zo normaal mogelijk leven willen. Ze willen normale vrienden, willen normaal werk en normaal behandeld worden. Levensvragen die hierbij horen zijn; 'wie ben ik?' 'wat wil ik zijn?' of 'wat wordt er van mij verwacht?'

Volgens de pastoraal werkers hebben de jongeren behoefte aan heel veel. "Ik denk dat ze voornamelijk behoefte hebben aan binding, dit is inclusief geborgenheid. Geborgenheid vertaal ik graag dat jongeren het gevoel hebben in goede handen te zijn. Behalve binding, de dingen waar je je aan verbonden voelt, gaat het ook om betekenis geven aan die binding. Daar zit een visie achter, een kijk richting achter. Ik denk dat ze daar behoefte aan hebben." Hieraan toegevoegd zegt de andere pastoraal werker dat de jongeren behoefte hebben niet voortdurend op hun vingers gekeken te worden, maar juist behoefte hebben dat er iemand oog heeft voor wat de jongeren hebben meegemaakt en achterhalen wat dit met ze doet of

gedaan heeft. De pastoraal werkers spelen op de behoefte in door middel van levensvragen 'tevoorschijn te luisteren'.

Groepsmedewerkers geven aan dat de jongeren behoefte hebben aan veiligheid, stabiliteit, duidelijkheid, structuur en grenzen. Wat in hoofdstuk vijf ook naar voren is gekomen, is dat de jongeren ook enorm veel behoefte hebben om als 'normaal' gezien te worden. Net zoals de jongeren zelf aangeven, zeggen groepsmedewerkers dat de jongeren geen behoefte hebben om over het geloof te praten. "De meerderheid van de jongeren hier gelooft niet. We hebben een jongen die wel gelooft en de andere jongens kunnen zich niet inleven in iemand die wel gelooft. Waarom zou je bidden voor het eten? Het staat toch gewoon voor je neus?" De groepsmedewerkers hebben respect voor de geloofsovertuiging van de jongeren en zullen hun overtuiging niet dwingend maken, maar wel maken ze de jongeren bewust. De groepsmedewerkers geven aan dat de jongeren eigenlijk vrijwel niets verwachten ten aanzien van de pastoraal werkers. Dit komt omdat de jongeren nog niet of nauwelijks in contact zijn geweest met de pastoraal werkers. Mochten de jongeren behoeften hebben aan contact met de pastoraal werkers dan is dit altijd mogelijk. "Ik heb zelf nog niet meegemaakt dat de jongeren daar geweest zijn. Stel dat ze daar komen, dan denk ik toch dat begrip en ondersteuning wel heel belangrijk is. Zodat ze gerespecteerd worden in hun gedachten." Sommige groepsmedewerkers bevestigen dit, andere voegen hier aan toe dat de jongeren respect en veiligheid verwachten wanneer ze naar de pastoraal werkers komen. Een pastoraal werker moet, volgens de groepsmedewerkers, iemand zijn waar de jongeren terecht kunnen met hun problemen.

Anders dan de groepsmedewerkers, denkt één van de pastoraal werkers dat de jongeren juist wel verwachtingen hebben van hem, als pastoraal werker. "Ik denk dat ze daar wel een verwachting van hebben, ze kunnen in ieder geval een beroep op mij doen en dat weten ze ook. Omdat ze dit weten, gebruiken ze dit ook. Er wordt een zekere expertise van verwacht en wat ook opvalt, zinfragen beschrijven het hele leven, maar als ze een beroep op mij doen dat ze ook wel verwachten dat dan de link naar het transcendente aan de orde kan komen." Terwijl de andere pastoraal werker denkt dat jongeren niet zozeer verwachtingen hebben. Door deze twee antwoorden merken wij een verschil op tussen de twee locaties. Binnen 's Heeren Loo, Emaus, hebben de jongeren klaarblijkelijk wel verwachtingen, omdat de jongeren allemaal weten dat ze bij de pastoraal werker terecht kunnen. Binnen 's Heeren Loo, Noordwijkerduin weten de jongeren de pastoraal werker niet te vinden. Dit wordt bevestigd door de jongeren, de groepsmedewerkers en de pastoraal werker zelf. De verwachtingen die jongeren hebben ten aanzien van de groepsmedewerkers op het gebied van zingeving beschrijven de groepsmedewerkers zelf bijna allemaal als er voor de jongeren zijn. Er zijn voor de jongeren wanneer het nodig is, in gesprek gaan wanneer het nodig is en respect hebben voor de vragen van de jongeren. "Begrip en ondersteuning in de vragen die ze hebben. Daarnaast ook respect voor de vragen die ze hebben. Ik denk dat dit de kernwoorden zijn."

De pastoraal werker (binnen Noordwijkerduin) verwacht dat de groepsmedewerkers op een zorgvuldige manier met de vragen van de jongeren omgaan en verwacht dat ze de waarden meer achter bepaalde dingen zien. "Misschien wat meer de waarden achter dingen zien. Het gaat niet zo zeer om de feiten, maar meer het gevoel dat er meer achter die levensvragen zit. De kunst van 'tevoorschijn luisteren'. Doorborden op wat je hoort." De andere pastoraal werker weet vanuit ervaring dat de groepsmedewerkers weinig verwachtingen hebben, maar wel dat ze voor alles open staan en de jongeren waarderen.

Korte samenvatting: groepsmedewerkers zeggen dat de jongeren behoeften hebben aan veiligheid, stabiliteit, structuur, grenzen. Ze willen als 'normaal' gezien worden. Pastoraal werkers voegen hier aan toe dat de jongeren ook behoeften hebben aan geborgenheid, binding en iemand om mee te praten. Ze verwachten van groepsmedewerkers dat ze waarde achter bepaalde dingen zien en met zingevingsvragen zorgvuldig omgaan. Wanneer jongeren al verwachtingen hebben van pastoraal werkers, willen zij ondersteuning en begrip krijgen, zeggen de groepsmedewerkers.

Antwoorden ouders LVB jongeren

Ouders vinden het lastig de verwachtingen op het gebied van zingeving te omschrijven. Eén van de ouders geeft aan dat haar kind in God gelooft, maar dat ze verder niet zo goed weet wat de verdere verwachtingen van haar dochter zijn. Deze ouder verwacht van pastoraal werkers dat zij jongeren zelf laten nadenken over zingeving- en geloofsvragen. "Zodat ze hun eigen mening kunnen vormen en niet blind uit gaan van de mening van anderen." De andere ouder benoemt dat hij verwacht van de betrokken medewerkers respect en begrip te hebben voor het leven dat zijn kind leidt. "Ook al is hij het er niet mee eens en heeft hij een andere opvatting." Deze ouder voegt hier nog aan toe dat geloof nooit opgedrongen mag worden. "Allereerst is het bijbrengen van respect het belangrijkste. Het mag niet uitmaken of iemand wel of niet een geloof aanhangt. Tevens mag het geen verschil zijn of dit Christen, Moslim of enig ander geloof betreft. Dit is volgens mij het belangrijkste wat van begeleiders verwacht mag worden: Respect!"

Korte samenvatting: volgens de ouders verwachten hun kinderen van zowel groepsmedewerkers als pastoraal werkers dat ze met respect worden behandeld. Het mag daarbij niet uitmaken of iemand wel of geen geloof aanhangt. Belangrijk wat duidelijk naar voren komt is dat de pastoraal werker volgens één van de ouders geloof niet mag opdringen.

6.4 Samenvatting

Uit literatuur en praktijk onderzoek is naar voren gekomen dat jongeren met LVB zingevingsvragen hebben en hieraan sluitend dus ook verwachtingen. Groepsmedewerkers erkennen enige zingevingsvragen. Ze vinden dat jongeren behoeften hebben aan veiligheid, structuur en grenzen. De jongeren zouden dit nodig hebben om de wereld voor hen begrijpelijker te maken. Het valt ons op dat groepsmedewerkers niet verder kijken dan deze verwachtingen. Ze denken dat jongeren zich niet bezighouden met zingevingsvragen rondom het existentiële vlak.

De jongeren zelf en de literatuur geeft wel degelijk aan dat jongeren vragen hebben rondom 'waarom' en 'waartoe' van situaties. Ze hebben volgens de literatuur afscherming en bescherming bij nodig. Dit lijkt afwezig te zijn, omdat groepsmedewerkers vragen bij de jongeren niet erkennen. Waar jongeren eigenlijk begeleid moeten worden, lijken ze er volgens ons alleen voor te staan. Daarnaast benoemt de literatuur de rol van groepsmedewerker als rolmodel. In de gesprekken met de groepsmedewerkers blijkt dat de meeste hier niet mee bezig zijn en zich hier ook niet bewust van zijn. Volgens ons opnieuw een gat voor de jongeren binnen de verwachtingen van hun zingevingsvragen.

De jongeren zelf geven aan wel over zingevingsvragen met iemand te willen praten. Ze hebben behoefte aan iemand die naar hen luistert en zich verdiept in hun leven. Veel jongeren benoemen dat hun ouders deze rol vervullen in hun leven. Behalve bij de ouders vinden jongeren dat zij ook 'zin' en 'geluk' kunnen ervaren in relaties met andere mensen, zoals vrienden en andere familie. Uit de literatuur blijkt dat de LVB jongeren behoeften hebben aan binding, meer dan normaal begaafde jongeren. In de praktijk zien wij inderdaad het belang dat de jongeren hechten aan relaties.

Pastoraal werkers kunnen deze rol ook vervullen in het leven van de jongeren. Jongeren denken dat pastoraal werkers hun gerust kunnen stellen. De pastoraal werker geeft aan dat zij inderdaad geborgenheid wilt bieden. Ook een plek waar een jongere veilig zijn verhaal kwijt kan, zonder dat daar over wordt geoordeeld, met iemand over wordt gesproken of wordt

gerapporteerd. Ons idee is dat dit inderdaad de verwachtingen zijn die overeenkomen met onze ervaringen. Pastoraal werkers willen er voor de jongeren zijn, zodat de jongeren zich gekend weten. Literatuur en praktijk zijn het er over eens dat jongeren het gevoel moeten hebben er te mogen zijn. Om er voor te zorgen dat een jongere dit ervaart zijn er mensen nodig die hem dit gevoel kunnen geven. Hierin komt opnieuw de rol van het netwerk naar voren.

Een behoefte van de jongeren is dat zij hun eigen leven kunnen invullen. Zij willen bepalen wat ze doen en waar ze in geloven. Groepsmedewerkers erkennen dit gevoel, maar denken dat hier in de praktijk geen ruimte voor is. Zij denken dat de jongeren deze vrijheid niet aan kan. Daarentegen stellen de pastoraal werkers dat jongeren juist de behoeften hebben niet te veel op hun vingers gekeken te worden, maar dat er meer oog is voor wat de jongere heeft meegemaakt. Zij denken dat de jongeren behoeften hebben aan iemand die hen een kijkrichting geeft. Het is lastig om binnen deze doelgroep hier een strakke lijn in te trekken. Eén van de literatuurbronnen zegt bijvoorbeeld dat LVB jongeren helemaal niet in staat zijn om zelf een zinvolle vrijetijdsbesteding te bedenken. Toch hebben wij zelf gemerkt tijdens het onderzoek dat een jongere ontspannen is wanneer hij niets hoeft. Binnen activiteiten van de geestelijke zorg kan het zinvol zijn om geen eisen te stellen aan de jongeren en vanuit deze houding de nabijheid te zoeken bij de jongeren. We kunnen ons voorstellen dat binnen de woningen er meer aandacht is voor structuur en duidelijkheid. Terecht wordt opgemerkt door de pastoraal werkers dat dit niet is waarom het gaat. Groepsmedewerkers moeten binnen deze grenzen wel oog houden voor wie de jongeren echt zijn. Want dan kunnen de jongeren pas open zijn en hun zingevingsvragen bij de groepsmedewerker neer leggen.

Behalve dat de jongeren zelf naar pastoraal werkers en groepsmedewerkers gaan met vragen rondom zingeving, blijkt uit de literatuur dat dit ook vaak wordt gedaan door de ouders. De ouders die door ons zijn geïnterviewd blijken dit niet te hebben gedaan. We krijgen het idee dat ouders zich niet bezig houden met de zingevingsvragen die hun kinderen hebben en hierbij ook geen ondersteuning zoeken. Wanneer er door ons gesproken wordt over een eventuele activiteit blijkt er vanuit de ouders wel interesse. Wij voelen enige angst bij één van de ouders omtrent het opdringen van geloof. Hier maken wij uit op dat er waarschijnlijk bij ouders onwetendheid is over de werkzaamheden van een pastoraal werker.

! Hoofdstuk 7: Wat pastoraal werkers en groepsmedewerkers kunnen bieden

IV. Hoe kunnen pastoraal werkers en groepsmedewerkers inspelen op en voldoen aan de behoeften en verwachtingen die LVB jongeren hebben op het gebied van zingeving?

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen de visies die uit de literatuur en praktijk zijn gebleken naar voren. Hierin wordt benoemd hoe de betrokken medewerkers aan de slag kunnen met de behoeften en de verwachtingen van de jongeren. De behoeften en verwachtingen zijn in het vorige hoofdstuk aan bod gekomen. Een aantal bronnen is duidelijk gericht op de rol van de pastoraal werker, andere bronnen benadrukken meer de rol van de groepsmedewerker. We brengen in dit hoofdstuk geen duidelijke scheiding aan, maar als de bron in zijn informatieoverdracht hier wel duidelijk in is, zullen wij dit ook benoemen. In het laatste gedeelte van dit hoofdstuk worden de bronnen met elkaar vergeleken en geven wij onze visie op de verkregen informatie.

7.2 Literatuuronderzoek

De manieren waarop jongeren in contact kunnen komen met een pastoraal werken wordt beschreven in het boek 'Nieuw handboek geestelijke verzorging'. Een eerste contact komt vaak tot stand door een vraag van een ouder. "Een cliënt (in de jeugdzorg is dat dan vaak een van de ouders) kan een vraag hebben t.a.v. de levensbeschouwelijke vorming van zijn of haar kind" (Doolaard 2006). Vaak gaat het dan om vragen over vormsel, bidden, Bijbellezen, voedselvoorschriften van bepaalde geloofsrichtingen en dergelijke zaken. Omdat andere disciplines in het werkveld vaak geen tijd en kennis hebben om met deze vragen aan de slag te gaan, probeert een pastoraal werker een ouder te ondersteunen en mogelijkheden te zoeken om aan de vraag tegemoet te komen. Een jongere kan ook in contact komen met een pastoraal werker, omdat een pastoraal werker uitingen en gedrag opmerkt dat in verband staat met zingeving.

Binnen het pastoraal werk met jongeren gaat het vaak niet om kerkgang, doop, vormsel en dergelijke, ook al hebben ouders hier soms een andere kijk op. In veel gevallen komen tot stand door bijvoorbeeld hulp bij rouwverwerking, hulp bij betekenis geven aan levensgeschiedenis en door gespreksgroepen rond thema's. "De geestelijk verzorger heeft vaak een rol in het verduidelijken van levensvragen en leert kinderen met dilemma's en het maken van keuzes om te gaan" (Doolaard 2006).

Wanneer de contacten eenmaal zijn gelegd, draait het om communicatie. Eén ding wordt erg duidelijk: jongeren hebben aandacht nodig, ze willen gezien worden! Iedere bron heeft daar zijn eigen kijk op, de één bekijkt het vanuit een christelijk oogpunt de ander vanuit de behoefte van een LVB jongere etc. We willen de verschillende motivaties van de bronnen in dit hoofdstuk belichten.

Een boek voor pastoraal werkers 'Handboek voor kinder- en jeugdpastoraat' is van mening dat relaties belangrijk zijn, om de jongeren het gevoel te geven dat zij gezien worden. Het benoemt dat mensen het nodig hebben om gezien te worden en dat het gaat om wie je bent. Liefde en aandacht zijn daarin essentieel. Zij voegen daaraan toe: "hippe activiteiten en stevig onderwijs kunnen niet op tegen de kracht van persoonlijke aandacht en waardering" (Matsinger en Rietberg 2012).

Deze visie is gebaseerd op een gelijkenis uit de Bijbel: Jezus gaf zijn volgelingen een opdracht mee: "hoed Gods kudde waarvoor u de verantwoordelijkheid hebt, houd goed toezicht – niet gedwongen maar vrijwillig, zoals God dat wil, en niet om er zelf beter van te worden maar met belangeloze toewijding" (Matsinger en Rietberg 2012). Vertaald naar het hier en nu betekent 'herder' zijn, dat je met de jongeren oploopt. Een pastoraal werker biedt ondersteuning, troost, bescherming en als het nodig is helpt de pastoraal werker bij het zoeken naar genezing. Daarin is er ook een voorbeeldrol voor de pastoraal werker

weggelegd. Het voorbeeld van de herder, wat door Jezus zelf is verteld, komt terug in de betekenis van het woord pastoraat. Pastoraat is afgeleid van het Latijnse woord pastor en dat betekent herderlijke zorg.

Zoals de Herder in de gelijkenis omkeek naar Zijn 'schapen', zo kan een pastoraal werker (maar ook andere betrokkenen) omkijken naar de jongeren. De jongeren kunnen door middel van de relatie geholpen worden bij het vinden van antwoorden op hun zingevingsvragen. Om er voor te zorgen dat de pastoraal werker op de juiste manier inspeelt op de behoefte op relationeel gebied van de jongeren, worden er een aantal 'vuistregels' voorgeschreven. "Het draait om de behoefte van de ander, niet om jou. Het draait om luisteren, niet om praten. Het draait om goede vragen, niet om sluitende antwoorden. Het draait om het proces, niet om het product. Het draait om eerlijkheid, niet om perfectie" (Matsinger en Rietberg 2012). Het boek benoemt dat coachend te werk gaan een goede manier is om de relatie op te bouwen. Als coach daag je de jongeren uit, je zet je zelf in en helpt hen bij persoonlijke en geestelijk vorming. Dit kan aan de hand van leerdoelen. "Een coach is iemand die de jongeren helpt in het proces van het ontdekken en ontwikkelen van overtuigingen, gaven en talenten" (Matsinger en Rietberg 2012).

In het boek 'Eigenwaarde' waaronder wordt verstaan: "de innerlijke kracht die ons helpt op ons levenspad, de waarde die wij onszelf toekennen" (Scholten en Schuurman 2008) wordt het belang van relatie en het gevoel 'gekend' te zijn benadrukt. Eigenwaarde wordt vergroot als anderen jou waarde toekennen. "De mens is immers een sociaal wezen. We willen deel uitmaken van een groep en willen wat betekenen voor de ander en daardoor of daarmee voor ons zelf" (Scholten en Schuurman 2008). Wanneer betrokkenen van de jongeren zich bezig houden met het belang van waarde toekennen aan de jongeren en zich daar voor in zetten zal dit het gevoel van geluk vergroten.

In het vakblad Sozio vonden wij een artikel 'Wat is goede zorg?' geschreven door J.W. van Nus. In het artikel maakt hij gebruik van een visie van Levinas en Buber die de grondleggers zijn van het relationeel mensbeeld. "Zij benoemden dat een mens pas werkelijk tot zijn recht komt in relatie en ontmoeting met de ander. In de ontmoeting met de ander kan zin beleefd worden en soms ook de ontmoeting met God ervaren worden" (Van Nus 2009). Dit is het antwoord voor de mens op de roeping en het verlangen om gekend te worden. De betrokkenen van de jongeren kunnen deze 'goede' zorg overbrengen door middel van hun houding, door aandacht, presentie en gerichtheid naar de ander. Je kunt 'goede' zorg leren: "door bewust te zijn van de eigen socialisatie, door te kijken naar mensen in het werkveld (beroepsbeoefenaren en hun tegenspelers) die als inspirerend kunnen dienen, door openheid, standvastigheid tegenover onmenselijke processen en door te oefenen in verwondering" (Van Nus 2009). Van Hus stelt dat in de huidige tijd extra aandacht moet worden besteed aan rust en aandacht.

Ook het boek 'Levensbeschouwelijk ondersteunen' van dhr. Smit bevestigt de kracht en essentie van relaties. Smit heeft het boek geschreven voor groepsmedewerkers binnen Philadelphia-zorg, zodat zij de zingeving van hun cliënten kunnen vergroten. "Om volledig mens te zijn en om te kunnen groeien kun je in feite niet zonder de ander en zonder wat die van jou heeft waargenomen en geschouwd" (Smit 2004). In het boek wordt een model beschreven, de kern van het model is dat de cliënt straalt van vreugde, omdat hij zich gekend weet en het leven met hart en ziel beleeft. Het model bestaat uit vier lagen. De lagen zijn door ons samengevat. Het gaat er hier om dat de betrokkenen van de cliënten de lagen kunnen herkennen en op deze manier toewerken naar het ervaren van spiritualiteit.

1. De laag van de feiten: de communicatie gaat alleen over feiten, dit is een smalle basis. Bij feiten kan je denken aan: leeftijd, geslacht, kleur van de ogen etc. Het is vaak een opstapje naar meer diepgang.

2. De laag van de gevoelens: wanneer gevoelens binnen de communicatie ter sprake komen, wordt de communicatie rijker en er ontstaat vertrouwen en een band met de persoon met wie je communiceert. “De meeste zorgkundigen hebben er geen moeite mee om gevoel met cliënten te delen. Integendeel, het is hun talent, zij zijn daar goed in” (Smit 2004).
3. De laag van levensbeschouwing: ook wel de laag van de identiteit genoemd. Het gaat ‘over’ hoe zij het leven schouwen. “Ze geven al een kijkje in hun levensgeheim, maar nog niet helemaal vanuit hun kern” (Smit 2004). Bij de meeste groepsmedewerkers komt in deze laag de motivatie naar voren voor het werk dat zij uitvoeren. Het ‘iets voor een ander’ kunnen doen, is voor groepsmedewerkers een belangrijke waarde. Soms wordt deze ook gekoppeld aan een geloof.
4. De laag van spiritualiteit: dit is de kern, je ziet wat mensen echt raakt. Wanneer deze laag binnen communicatie bereikt is, beginnen mensen van zelf te ‘stralen’. De cliënt/ander weet zich op dat moment gekend en kan het leven met hart en ziel beleven. Spiritualiteit hoort bij het alledaagse leven, bij gebeurtenissen, gevoelens en levensbeschouwelijke waarden. Vaak komen er religieus geladen woorden op, zoals; ‘vreugde’, ‘eerbied’, ‘vriendschap’. Mensen spreken in deze laag niet meer ‘over’ God, maar spreken ‘van’ God. Belangrijk is dat de mens zich nu gekend weet in zijn wezen. Voor groepsmedewerkers is dit zeer belangrijk voor het welbevinden in je werk. “Immers, stralende zorgkundigen vormen de bron van een goed ondersteuningsklimaat.” (Smit 2004) In de communicatie met cliënten betekent dit dat er wederkerige communicatie plaats vindt. Mensen verliezen hun eigenheid en gaan op in het gezamenlijke grote geheim dat het leven draagt. Het geeft een gevoel dat er een oer vriendschap is en een vertrouwensband, iets wat verder gaat dan het begrip tijd (Smit 2004).

Behalve het model wat hierboven beschreven is, wordt ook in het boek ‘Missen we iets?’ een uitleg gegeven hoe betrokkenen van de jongeren tegemoet kunnen komen aan hun zingelevingsvragen. Ook hier draait het om de relatie tussen de groepsmedewerker en de jongeren. (Het boek beschrijft de rol van de groepsmedewerker, maar het kan ook toegepast worden door andere betrokkenen). Het boek gaat er vanuit dat jongeren met zingelevingsvragen op weg geholpen kunnen worden door met elkaar in gesprek te gaan. “Belangrijk dus om met kinderen zelf in gesprek te gaan en van hen te horen waarmee zij bezig zijn en wat hen beweegt” (Beek 2000). Om in gesprek te gaan moet de volwassenen het kind serieus nemen en zeer belangrijk is dat de volwassene op de hoogte is van de situatie en de achtergrond van de jongere. Om achter de beleavingswereld van de jongere te komen, kan de medewerker zichzelf afvragen: “Wat vinden zij belangrijk? Hoe is hun kijk op de wereld?” (Beek 2000). Daarnaast is van belang dat de betrokkene van de jongere zich realiseert dat zingelevingsvragen iets heel persoonlijks zijn en dat je deze nooit vooraf voor iemand kan invullen, daarom is enige terughoudendheid van de gespreksvoerder op zijn plaats. Wanneer dit wordt gedaan, dan wordt er een veiligheid gecreëerd om een eerlijk gesprek te voeren. Welke opvattingen de gespreksvoerder zelf ook heeft over onderwerpen waarin zingeving centraal staat, de opvattingen van het kind staan altijd op de eerste plaats.

In het boek staat beschreven dat er bij medewerkers schroom ervaren wordt om met kinderen en jongeren te praten over zingelevingsonderwerpen. “In onze individualistische samenleving bestaat er een terughoudendheid en verlegenheid ten aanzien van gesprekken over emotionele en religieuze zaken” (Beek 2000). Vanwege deze terughoudendheid zijn handvatten om wel met de kinderen in gesprek te gaan belangrijk. Voordat het gesprek begint is het nodig eerst naar jezelf te kijken: “Enige kennis van het eigen referentiekader is van belang als je gesprekken over levensvragen gaat voeren. De interviewer die onbewust zijn eigen referentiekader inbrengt, beïnvloedt het gesprek op een niet-gewenste manier”. Een andere manier om veiligheid te kunnen creëren binnen het gesprek is door transparant te zijn naar de jongere: “Maak het doel van het gesprek duidelijk; laat het kind weten dat je

goede bedoelingen hebt; laat het kind weten dat je niet alles weet en feedback nodig hebt; laat het kind weten dat het mag zwijgen; probeer te benoemen wat je opmerkt” (Beek 2000). Communicatie speelt dus een grote rol bij het omgaan van zingevingsvragen van LVB jongeren. Communicatie met LVB jongeren is echter lastig. Zij lijken verbaal vaak sterk, maar het tegendeel blijkt waar. Daarom is eenvoud erg belangrijk, hoe dit is toe te passen komt in het volgende hoofdstuk aan bod. (Beek 2000).

In het artikel ‘Hoe herken ik een licht verstandelijke beperking?’ beschrijft P. Helmantel enkele communicatiehandvatten. Benoemd wordt dat korte zinnen maken en maar één vraag tegelijk stellen effectief is. Daarnaast worden de volgende punten benoemd; het gebruiken van eenvoudige woorden, ruimte en tijd geven om de gestelde vraag te beantwoorden, controleren of de vraag begrepen is dit kun je doen door de boodschap terug te laten vertellen. Wanneer je de jongeren een keuze geeft, maak deze dan niet groter dan 2 á 3 mogelijkheden. Als laatste: neem de persoon serieus. Ook voor het eigen handelen van de groepsmedewerker worden een aantal criteria genoemd: wees consequent en voorspelbaar, laat duidelijk merken of zien wat je verwacht. Laat de jongeren zelf doen wat hij zelf kan en doe het anders samen, maar laat hem of haar zoveel mogelijk zelf doen (Helmantel 2011).

Een betrokkene van de jongere moet zich er van bewust zijn dat hij recht heeft om begeleid te worden bij de bewustwording van zijn of haar eigen morele waarden, schrijft het boek ‘Beroepsethiek voor SPH’. Het is een verrijking voor jongeren als zij zich bewust kunnen zijn van eigen voorkeuren en persoonlijke waarden (Ebskamp en Kroon 2001). Het boek ‘Nieuw handboek geestelijke verzorging’ zegt dat het recht van de jongeren sinds de wet op de jeugdzorg is uitgebreid. De jongeren hebben meer rechten om een eigen invulling te geven aan hun leven, waarmee zingeving kan worden vergroot. De nieuwe veranderingen rondom het cliënt gericht werken maken dat dit in de praktijk wordt toepast (Doolaard 2006).

De methodiek ‘Eigenwaarde’ die binnen de door ons onderzochte instelling wordt toepast is hier een voorbeeld van. Wanneer een jongere nog minderjarig is, speelt binnen de nieuwe wet ook de mening van de ouder(s) een belangrijk rol, zij hebben ook inspraak op dit gebied. Eerder is de mogelijkheid besproken die ouders hebben om contact te zoeken met een pastoraal werker. Maar ouders kunnen de jongeren zelf ook helpen bij zingevingsvragen en identiteitsconflicten. In het boek ‘Development Through the Lifespan’ is een artikel geplaatst genaamd; ‘cultural influences’. Hierin wordt proactief ouderschap beschreven. De jongvolwassenen maken gebruik van de etnische overtuigingen die de familie heeft en zij worden door hen aangemoedigd om op zoek te gaan naar hun eigen etniciteit en zingeving om op die manier een eigen levensovertuiging te vormen. “Promote effective parenting, in which children and adolescents benefit from family ethnic pride yet are encouraged to explore the meaning of ethnicity in their own lives” (Berk 2009).

Korte samenvatting: duidelijk is geworden dat betrokken medewerkers van de jongeren zingeving aan de orde kunnen brengen in relaties. De jongeren moet zich gekend weten en ervaren dat iemand oprecht interesse in hem heeft. Er moet een veilige situatie zijn om met zingevingsvragen aan de slag te gaan. In de relaties zijn gesprekken belangrijk om de jongeren te begeleiden bij de zingevingsvragen. Eén van de boeken beschrijft de begeleidende rol als dat van een herder. Voor de betrokkenen die met de jongeren aan de slag gaan, is het belangrijk dat zij ‘echt’ zijn en iets van zichzelf laten zien. Ouders en familie kunnen de jongeren bijstaan door hun eigen overtuigingen of door hen aan te moedigen.

7.3 Praktijkonderzoek

Kort samengevat komt uit deelvraag drie naar voren dat jongeren aan veel behoefte hebben, volgens de pastoraal werkers. Ze hebben behoefte aan binding, geborgenheid, een kijkrichting en behoefte aan iemand die oog voor ze heeft. Van de pastoraal werker verwacht de jongere dat ze bij hen terecht kunnen wanneer het leven moeilijk is of wanneer ze willen praten over het geloof.

Volgens groepsmedewerkers hebben de jongeren vooral behoefte aan duidelijkheid, structuur, grenzen, veiligheid en de behoefte om zo normaal mogelijk behandeld te worden. De jongeren verwachten dat de groepsmedewerkers er voor ze zijn en ze verwachten gehoord te worden.

Pastoraal werkers geven aan dat ze inspelen op de behoefte en verwachtingen van jongeren doordat zij de jongeren aanvoelen. Dit doen de pastoraal werkers op hun eigen manier. De ene pastoraal werker voelt de jongeren aan en kijkt waar er pijn is, en speelt vooral in op de dingen die ze hoort. "Inspelen op wat de jongeren vertellen, dit kan met Bijbels of liederen, maar hoeft ook niet." De andere pastoraal werker behandelt bepaalde thema's in zijn vieringen. Hij splitst de twee manieren die hij heeft om in te spelen op de behoeften van de jongeren. "Aan de ene kant doe ik dit om binding en betekenis te thematiseren in een viering, bijvoorbeeld over angst. Hier zit dan ook een stuk psychologie in wat je daar in meeneemt en ervaringskennis wat je hier opdoet. En dan lees ik een verhaal uit de bijbel, dit gaat over angst, over het bezweren van angst en wat je met angst kun doen. Het is duidelijk geen dialogisch gebeuren. In mijn andere contacten, doe ik dit op een dialogische manier, bijvoorbeeld door een mailtje van een jongere, dat gaat over bidden. Hoe ervaart hij dat bidden, wat is zijn kijkrichting naar bidden? Is dat een verlanglijstje, of kun je daar invloed op uitoefenen? Valt er wat te manipuleren? Hoe zit dat dan? Dit gaat dan in een dialoog, waarbij je van twee kanten weer probeert een stapje verder te komen."

Zoals pastoraal werkers hun eigen manier hebben om de jongeren aan te voelen, hebben de groepsmedewerkers dit ook. Zij benoemen verschillende manieren om in te spelen op de behoeften en verwachtingen van de jongeren. Eén groepsmedewerker betreft het vooral op zichzelf. "Je neemt je zelf heel erg mee in je werk. Dus wanneer er veel gevloekt wordt of straattaal wordt gesproken dan bied ik zelf grenzen aan, omdat ik dat vanuit mij zelf niet accepteer. Je ziet hierin wel veel verschillen binnen de collega's onderling. Ik vloek bijvoorbeeld niet en gebruik geen straattaal, maar je ziet wel dat sommige collega's daarin meer meegaan met de jongeren, omdat zij hun normen en waarden daar minder op gestemd hebben. Ik zelf ben op dat soort gedragingen alert en spreek de jongeren daar op aan. Op die manier moeten de jongeren ook een soort respect uiten naar mij als persoon."

Andere groepsmedewerkers benoemen dat het belangrijk is dat de jongeren hun eigen beslissingen nemen en dit proberen zij te sturen waar nodig is.

Daarnaast geeft één van de groepsmedewerkers ook aan dat ze de jongeren vertrouwen en verantwoordelijkheid geeft, door middel van dit vertrouwen laat ze merken dat de jongeren er mogen zijn.

Elkaar respecteren is essentieel, hier proberen de groepsmedewerkers een begeleidende en ondersteunende rol in te spelen. Nog een mogelijkheid is om in gesprek te gaan met de jongeren. Veel groepsmedewerkers geven aan dat wanneer de jongeren een vraag op het gebied van zingeving stellen, zij hier in een gesprek dieper op ingaan.

Als laatste is de methodiek 'eigenwaarde' ook een van de mogelijkheden die de groepsmedewerkers hebben om in te spelen op de behoeften en verwachtingen van de jongeren. Hier komt een stukje zingeving in terug. Voor meer informatie over de methodiek 'Eigenwaarde' verwijzen wij u naar deelvraag twee vanuit praktijkonderzoek en de daarover beschreven literatuur uit het boek 'Eigenwaarde'.

Korte samenvatting: Pastoraal werkers voelen de jongeren aan. Ze spelen vooral in op de dingen die ze horen en brengen daaraan verbonden thema's terug in vieringen. Contacten kunnen gaan via de e-mail, maar ook door persoonlijke gesprekken. Groepsmedewerkers hebben respect voor de keuzes die de jongeren maken en proberen ze hierbij te begeleiden en te ondersteunen. Verantwoordelijkheid geven aan de jongeren en vertrouwen is hierbij belangrijk. Ze kunnen ook met de jongeren het gesprek hierover aangaan, dit kan aan de hand van de methodiek: 'Eigenwaarde'.

7.4 Samenvatting

Zowel in het literatuuronderzoek als in het praktijkonderzoek komt naar voren dat door contact te maken er voldaan kan worden aan de behoeften en verwachtingen van de jongeren op het gebied van zingeving. Binnen deze contacten gaat het om de ander, in geval van pastoraal werkers en groepsmedewerkers draait het om de jongeren. Het gaat om het proces; luisteren, goede vragen stellen en eerlijk zijn is hierbij van belang. Daarnaast kan een pastoraal werker binnen zijn functie een ondersteunende, troostende en beschermende rol op zich nemen.

De manier waarop de jongeren in contact komen met de pastoraal werkers is vooral door de vragen die de ouders neerleggen bij pastoraal werkers zo beschrijft de literatuur. Wij krijgen het idee uit de praktijk dat de ouders geen contact zoeken met de pastoraal werkers.

De manier waarop de contacten wel tot stand komen is door middel van de groepsmedewerkers of door de pastoraal werker zelf. Jongeren worden uitgenodigd door de pastoraal werker, vaak via de mail, sommige groepsmedewerkers stimuleren de jongeren om te gaan en bereiden ze voor. Wij zijn van mening dat je door deze manier van uitnodigen persoonlijk contact mist, omdat er een soort afstand ontstaat. Zoals eerder door ons benoemd denken wij dat jongeren zich gekend willen voelen door pastoraal werkers. Wij vragen ons af of deze manier van benaderen (via de e-mail) wel de juiste is om de jongeren dit gevoel te geven.

De literatuur beschrijft de mogelijkheden wat specifiekere dan de medewerkers in de praktijk, maar het komt met elkaar overeen. De pastoraal werker wil de jongeren aanvoelen en hier op inspelen. Behalve dat zij dit doen binnen dialogen, kan dit ook terugkomen in vieringen. Binnen de contacten lijken de pastoraal werkers vooral te luisteren en een troostende rol te hebben. Wat in de praktijk misschien nog ontbreekt is de coachende rol, waarbij een jongeren uitgedaagd wordt om enerzijds na te denken over zingevingsvragen en anderzijds zijn talenten en overtuigingen te ontdekken. Binnen de activiteiten die er tot nu toe geboden worden, lijkt er weinig aandacht te zijn voor de eigenheid van de jongeren. Wij denken dat het de jongeren goed zal doen als zij binnen de activiteit iets van zichzelf kwijt kunnen, bijvoorbeeld het uitoefenen van hun hobby. Dit zijn openingen om verder in te spelen op de zin van het bestaan van jongeren. Daarnaast is het ons tijdens de observaties en gesprekken binnen Noordwijkerduin opgevallen dat de activiteiten niet gestructureerd worden aangeboden en de doelgroep waarvoor de activiteiten georganiseerd worden ook niet duidelijk zijn. In de interviews viel het niveauverschil van de jongeren met LVB ons op. Ondanks dat de groepsmedewerkers ons vertelden dat al deze jongeren een licht verstandelijk beperking hebben, verschilt het niveau van communicatie enorm. Wij denken dat een activiteit voor LVB jongeren het beste aansluit als dit ook specifiek voor hen wordt georganiseerd. Vanuit de pastoraal medewerker werd al wel aangegeven dat dit voor hen lastig is, omdat de doelgroep binnen de instelling zeer gevarieerd is.

Mogelijkheden die er voor groepsmedewerkers zijn, is ook met name het gesprek aangaan zo stelt de literatuur. De praktijk laat dit ook zien, maar noemt ook nog andere manieren waardoor zij een jongere laat weten dat hij of zij er mag zijn. Zij doen dit door hen vertrouwen en verantwoordelijkheid te geven. En het door middel van de methodiek 'Eigenwaarde' de cliënt zoveel mogelijk taken zelfstandig uit te laten voeren. In de literatuur komt ook naar voren dat dit voor jongeren met LVB belangrijk is om te doen. Wij denken ook dat zoveel mogelijk zelfstandigheid de cliënten goed doet. Dit omdat zij op deze manier zelf moeten denken over wat zij willen in hun leven en wat zij belangrijk vinden, en zo op deze manier worden gestimuleerd om na te denken over zingevingsvragen. Wel blijft de ondersteunende en begeleidende rol van medewerkers of ouders een rol spelen. Ouders die actief betrokken zijn bij hun kinderen kunnen hen helpen en sturen bij de vragen die hun kinderen hebben rondom zingeving.

I Hoofdstuk 8: LVB jongeren betrekken bij het zingevingsaanbod

- V. Welke manieren van methodisch handelen zijn nodig om de jongeren actief te betrekken bij het uiteindelijke zingevingsaanbod?

8.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaat het over het motiveren van de jongeren. Literatuur- en praktijkonderzoek benoemen de mogelijkheden om de jongeren te betrekken bij activiteiten, onze aandacht gaat dan voornamelijk uit naar pastorale activiteiten. Persoonlijke gesprekken krijgen de aandacht, maar ook groepsactiviteiten en processen komen aan bod. Onze eigen ervaring tijdens de interviews met de jongeren en andere betrokkenen samen met de verdieping in de literatuur komen terug aan het einde van dit hoofdstuk.

8.2 Literatuuronderzoek

In een boek 'De kleine gids', wat gaat over kinderen en jongeren met een licht verstandelijke beperking, worden twee manieren van methodisch handelen genoemd. Er kan hierdoor op een motiverende manier ingespeeld worden op de mogelijkheden om jongeren bij activiteiten te betrekken. In eerdere hoofdstukken is naar voren gekomen dat communicatie erg belangrijk is. Vandaar dat de methode motiverende gespreksvoering een bruikbare techniek kan zijn. Een betrokkene van de jongeren, die als doel heeft om de jongeren te motiveren voor het zingevingsaanbod, zal proberen de jongeren in beweging te krijgen. Dit doen zij door hem of haar zelf te laten nadenken over bepaalde onderwerpen, of zelf deel te nemen aan bepaalde activiteiten, het gaat in principe om een gedragsverandering. De kern is dat mensen bij deze benadering gaan inzien dat ze een probleem hebben/iets missen in het leven en gemotiveerd raken om daar iets mee te gaan doen.

Ook oplossingsgericht werken is een methode waardoor jongeren gemotiveerd kunnen worden om betrokken te raken bij het zingevingsaanbod. Bij deze methoden ga je niet op zoek naar waar het probleem ligt, maar kijk je naar de mogelijkheden die er zijn om de cliënt naar de gewenste situatie te brengen. Samenwerking is belangrijk om een doel te bereiken. Informeer bij elkaar, niet alleen de cliënt naar de medewerker toe, maar ook de medewerker naar de cliënt. Stel vragen als: hoe kwam je op dat goede idee of hoe deed je dat? Dit is vaak een ingang tot verdere motivatie voor bepaald gedrag.

Maar soms wil het toch niet lukken om het doel op deze manier te behalen en wordt er vanuit hulpverleners en andere betrokkenen weerstand ervaren. "Mensen met een LVB voelen vaak weerstand bij hulpverlening en als de hulpverlener daar niet adequaat op reageert, gaat de deur dicht en blijft een probleem voortbestaan" (Van Beer 2011).

Dat weerstand iets is wat wel vaker voorkomt binnen het (jongeren)pastoraat blijkt uit de handreikingen die meerdere bronnen geven op dit gebied. Het handboek voor kinder- en jeugdpastoraat benadrukt dat er vaak genoeg gegronde redenen zijn voor de weerstand die jongeren hebben ten aanzien van pastoraat. De kunst om de vinger op de zere plek te leggen. "Je moet er achter komen waar ze bang voor zijn" (Matsinger en Rietberg 2012). Betrokkenen kunnen hiermee omgaan door te benoemen dat zij weerstand ervaren, door erkenning te geven aan de jongeren of zich in te leven in zijn situatie. Ook kunnen ze doorvragen en op die manier uitzoeken waar de aarzeling van de jongere zit. "De basis van deze drie technieken is respect voor de jongere, daarom zal je deze ook vaak door elkaar gebruiken. Jouw belangstelling kan er voor zorgen dat de weerstand verminderd" (Matsinger en Rietberg 2012).

Wanneer er sprake is van hardnekkige weerstand kan een 'verrassende' aanpak misschien een oplossing bieden. Dit kan door mee te veren, de judomethode. Hierbij vergroot je de bezwaren van de jongere dit kan er voor zorgen dat de jongere terug gaat krabbelen. Vermijden is ook een mogelijkheid, vat het gesprek samen en maak een nieuwe afspraak, zodat de jongere over zijn ideeën nog een tijdje na kan denken. Vanwege de weerstand is

het wel belangrijk dat de groepsmedewerker of andere opvoeder zich aan zijn woord houdt wat betreft de gemaakte afspraak.

De volgende manier is het positief heretiketteren. Hierbij worden de negatieve uitspraken teruggegeven in een positieve context. Provocerende is ook een mogelijkheid, de gesprekvoerder speelt als het ware de advocaat van de duivel. Deze verdedigt de ervaren weerstand van de jongere. Dit is een techniek die je het beste toe kan passen al het andere niet heeft gewerkt.

Eerder is benoemd dat de jongeren ergens bang voor zouden zijn, verderop benoemd het boek dat dit niet altijd het geval is en dat er ook een onderliggend groter probleem aanwezig kan zijn. Mocht de jongeren na al de uitgeteste technieken nog niet gemotiveerd zijn om deel te nemen aan een activiteit dan is het goed om te weten dat 'nee' ook een prima antwoord is (Matsinger en Rietberg 2012).

Weerstand wordt door zowel hulpverleners als pastoraal werkers ervaren bij mensen met een LVB. Het artikel 'Anders werken met LVB cliënten' benoemt dat dit te maken kan hebben met de communicatie tussen beiden. Hulpverleners willen graag dat cliënten hen vertrouwen en dat zij adviezen van hen aannemen. Maar regelmatig loopt dit uit op miscommunicatie. Zeker wanneer het gaat om inzichtgesprekken, kan dit een valkuil zijn. De schrijfster M. Janssens, adviseert daarom betrokkenen de diagnose nog eens na te lezen, met name het verschil in het verbale IQ en het performale IQ kan inzicht geven. "Door het disharmonisch profiel tussen het verbale en performale IQ wordt de begeleider op een dwaalspoor gezet. En bij een LVB-cliënt met een beperkt sociaal aanpassingsvermogen kan de begeleider niet verwachten dat hij het sociaal denken van de cliënt kan stimuleren door zijn eigen denkwijze op de cliënt te projecteren" (Janssens 2007). Om het werken met LVB cliënten makkelijker en leuker te maken is van belang dat er concreet taalgebruik wordt gebruikt en daar ook naar gehandeld wordt. Het gaat om meer doen en minder praten. Dit lijkt soms niet de wens van de cliënt, omdat deze door zijn of haar sterke verbale kwaliteiten ander gedrag uitlokt. Om cliënten wat aan te leren zijn praktisch rollenspellen bijzonder effectief (Janssens 2007).

Een andere eigenschap van LVB cliënten die betrekking heeft op het betrekken van de jongeren bij de activiteit wordt beschreven in het boek: 'De kleine gids'. Jongeren met een LVB hebben een beperkt voorstellingsvermogen en hebben veel moeite om hun vrije tijd goed in te delen. Een zinvolle vrijetijdsbesteding is voor hen dan ook een hele opgave. Ondersteuning vanuit de opvoeders is hierbij dan ook gewenst. In veel gevallen betekent dit ook sturing en begeleiding vanuit de ouders. Met betrekking tot zingeving gaat het vaak om het overbrengen van normen en waarden. Deze overdracht duurt langer dan bij andere jongeren. Vanwege het beperkte voorstellingsvermogen, zou het voor de jongeren prettig zijn als ouders hen daarin begeleiden en hen indien mogelijk doorverwijzen naar bijvoorbeeld pastoraal werkers of andere hulpverleners die hen verder kunnen helpen.

Bij zowel de zoektocht naar een zinvolle vrijetijdsbesteding als de zoektocht naar het internaliseren van normen en waarden en zingevingsvragen helpen stabiele ouders hen bij het maken van juiste keuzes. Wanneer jongeren geen stabiele thuissituatie hebben, zou een gezinshuisouder, pleegouder, groepsmedewerker of een andere betrokkene deze rol over moeten nemen (Van Beer 2011).

Behalve ouders, hebben ook vrienden een grote invloed op LVB jongeren. Jongeren met een LVB zijn extra gevoelig voor een groepsnorm, ze hebben vaak weinig zelfvertrouwen en zijn afhankelijk van wat andere van hen vinden. Zij nemen gemakkelijk normen en waarden van anderen personen in de groep over. Hierdoor, kunnen zij hun eigen sociale beperkingen verstoppen. Binnen een groep vinden de jongeren een vorm van erkenning. Toch lukt het hen vaak niet om vriendschappen te onderhouden. Vanwege de grote invloed van een vriendengroep vervaagt de persoon die zij in werkelijkheid zijn. Aan de opvoeders en pastoraal werker om enerzijds positief gebruik te maken van het vrienden netwerk van de jongere. Maar ook anderzijds de jongere te begeleiden bij de vriendschappen en hen te helpen, zodat de jongere zich niet te veel door de groep laat beïnvloeden.

Om jongeren meer te betrekken bij de activiteit, wijst het boek 'Zulke dingen.. ik kan het niet uitleggen' de pastoraal werkers, maar ook andere betrokkenen, erop dat gesprekken vooraf aan de activiteit zeer prettig kan werken. Zulke gesprekken gaan vaak over school, het gezin, vrije tijd, geloven en dergelijke. Een pastoraal werker krijgt op deze manier een beeld van waar de groep mee bezig is en eventueel ook hoe de onderlinge verhoudingen liggen. De auteur, W. Van Geel, beschrijft in zijn boek een methode die door pastoraal werkers gebruikt kan worden. De methode heeft als doel, door middel van vragen te stellen, jongeren te confronteren met hun eigen opvattingen. De vragen leiden er toe te dat jongeren inzien dat niet iedereen dezelfde ervaringen heeft en dat iedereen de wereld om zijn eigen manier inkleurt. Daarnaast zijn de vragen ook bedoeld om ruimte te bieden om de verschillende invalshoeken te onderzoeken. De gesprekken kunnen verwarrend zijn, herkenning geven, maar ook vragen naar meer 'inhoud' of mogelijke acties.

Oriëntatie is onderdeel van de methoden, het gaat hier bijvoorbeeld om: het maken van collages over dingen die voor de jongeren relevant zijn. Vervolgens kan hierover een gesprek plaatsvinden. Een ander onderdeel is: trefwoorden, het idee is dat naar aanleiding van de collages twee rijtjes trefwoorden gemaakt worden. De groep kan de woorden dan betekenis geven of ze van elkaar onderscheiden. Attributen waarvan gebruikt kan maken tijdens deze twee onderdelen zijn: cartoons, collages, foto's, muurkranten, spellen enzovoorts (Van Geel en Van Gils 1990).

We zijn in deze paragraaf aangekomen bij het moment waar daadwerkelijk de activiteit opgezet en uitgevoerd wordt. De auteur Veen – Wietsman geeft in haar boek de pastoraal werkers handvatten. Zij benoemt dat visueel materiaal zoals foto's, video's, grote woorden op papier, letters, getallen en dergelijke ondersteuning bieden tijdens de activiteit. Op deze manier onthouden de jongeren de belangrijke punten beter. Dingen 'doen' slaat bij de jongeren vaak goed aan. Hierbij kan gedacht worden aan opdrachten uitvoeren in groepjes, een drama activiteit uitvoeren of een wedstrijdelement verbinden aan de activiteit. Een andere mogelijkheid om de jongeren te motiveren is het vergroten van actieve deelname. "Als je de actieve deelname van een groep wilt vergroten, moet je ze verantwoordelijkheid geven voor onderdelen van de avond" (Veen-Wietsma 2003).

In hetzelfde boek 'Millenniumkids' wordt ook aandacht besteed aan de omgeving waarin de activiteit plaats vindt. Om de activiteit te laten slagen is een goede en veilige omgeving belangrijk. Vaak hebben pastorale of kerkelijk bijeenkomsten een schoolse uitstraling. In plaats van deze inrichting adviseert zij jeugdclubs om een huiskamersfeer te creëren. "Het 'huiskamerprogramma' zal een meer open beleving geven. Mensen zitten in een ontspannen houding. Ze kunnen zich verschuilen achter een ander, maar zitten toch dicht bij elkaar, waardoor terugtrekken uit het programma niet mogelijk is" (Veen-Wietsma 2003). Om een huiskamersfeer te creëren moet worden gedacht aan de verlichting, de soorten stoelen en aan de tafels. Tafels met een open ruimte onder het tafelblad zorgt vaak voor een onprettig gevoel bij mensen, omdat de andere in de groep je volledige houding kunnen waarnemen. Daarom wordt geadviseerd hiervoor een oplossing te bedenken bijvoorbeeld door middel van een tafelkleed. Ook de entree heeft een belangrijke rol, dit is de eerste indruk. Pastoraal werkers kunnen hierbij denken aan iemand die de jongeren welkom heet, een ontspannen muziekje op de achtergrond of andere ideeën waardoor een jongeren zich thuis voelt. Hierdoor kan de jongeren zich openstellen voor de pastorale thema's. (Veen-Wietsma 2003) Dat een omgeving een belangrijke invloed uitoefent op de activiteit wordt bevestigd door het boek 'Methodiek sociaalpedagogische hulverlening'. "De inrichting van de ruimte is belangrijk voor welzijn en ontwikkelingsmogelijkheden van mensen" (Horneman en Nijhof 2011). Ieder mens heeft behoefte aan een zelfingerichte ruimte. Hier ontnemen mensen een gevoel van eigenwaarde aan en dit versterkt hun identiteit. Door de jongeren te betrekken bij de inrichting en hen iets van zichzelf te laten toevoegen aan de ruimte vergroot het gevoel veiligheid. Hierdoor kan het voor de jongeren makkelijker worden om zichzelf te zijn en over zijn vragen en ideeën te communiceren met andere (Horneman en Nijhof 2011).

Korte samenvatting: mogelijkheden om de jongeren te motiveren en te betrekken bij de zingevingsactiviteit zijn de methoden: motiverende gespreksvoering en oplossingsgericht werken. Bij LVB jongeren is vaak sprake van weerstand en miscommunicaties. Bij sprake van weerstand kan het gesprek worden aangegaan om de 'angst' die er bij een jongere kan zijn weg te nemen. Vooraf aan de activiteit kan een pastoraal werken alvast gesprekken voeren met de jongeren. Ook kan worden nagedacht over de inrichting van de ruimte, een huiselijke sfeer waar de jongeren iets van zichzelf kwijt kunnen heeft de voorkeur.

8.3 Praktijkonderzoek

Antwoorden LVB jongeren

De jongeren geven vaak aan dat ze het fijn vinden bezig te zijn, leuke activiteiten doen zoals voetballen, sporten, paardrijden, computeren, games, buiten hangen, fietsen, boodschappen doen en andere uitjes. Stil zitten komt weinig voor bij deze actieve jongeren en daarnaast zijn ze graag bezig omdat ze door de activiteit die ze uitvoeren vrolijk worden. "Computeren! Gamen, sporten en waterpolo. Dagjes uit en naar de bioscoop. Ik kijk het liefst fantasie, science fiction, 3Dfilms en actie. Ik vind het leuk, omdat ik er vrolijk van word en ik ben lekker met iets bezig wat ik leuk vind." Als wij hen vragen met wie zij deze activiteiten het liefste doen is negen van de tien keer het antwoord; met vrienden, familie of met hun 'geliefde'. Sommige jongeren vinden het ook net zo fijn dingen alleen te doen.

De jongeren zijn enthousiast als wij hun vragen of ze het leuk vinden ons te helpen met het organiseren van een activiteit. Wat in deelvraag één ook naar voren is gekomen is dat deze jongeren anderen graag willen helpen. Wat uit de interviews ook naar voren komt is dat de kans groter is dat de jongeren komen naar de activiteit, als ze hebben meegedacht over de activiteit. Het benaderen van de jongeren voor de activiteit is volgens de jongeren zelf heel gemakkelijk. Ze geven verschillende voorbeelden zoals een mooi opgemaakte mail maken of een uitnodiging versturen over de post. Een persoonlijk sms'je of een persoonlijk mailtje wordt ook als prettig ervaren. In één interview met een jongere kwamen wij er achter dat hij zijn groepsleden zou moeten motiveren deel te nemen aan onze activiteit. Hij zou dit wel even regelen.

Korte samenvatting: jongeren houden van bezig zijn. Hier worden ze blij en vrolijk van. Ze vinden het leuk om ons te helpen met het organiseren van een activiteit. Om de jongeren uit te nodigen voor de activiteit moeten wij ze, volgens de jongeren zelf, uitnodigen per mail of een persoonlijk sms'je.

Antwoorden pastoraal werkers en groepsmedewerkers

Het is soms praktisch gezien moeilijk de jongeren allemaal bij elkaar te krijgen voor een activiteit geeft één van de pastoraal werkers aan. Dit komt omdat de jongeren een druk schema hebben en vaak al vol genoeg zitten. Waar de pastoraal werkers het vooral van moeten hebben om de jongeren bij elkaar te krijgen, is vanuit de contacten die ze hebben. "Uitnodigen vanuit de contacten. Persoonlijk of via de mail. Postertje maken, je kan van alles doen. Je kunt er niet op scoren op het moment, je moet het hebben van het doorspelen. Een postertje is meer visueel makend en bevestigend naar de jongere toe, het zit hem echt in de contacten. Als ze je dan hebben leren kennen en ze vinden het leuk, dan komen ze de volgende keer weer". Het is het allerbelangrijkste om de jongeren persoonlijk aan te spreken en persoonlijk uit te nodigen, hier kom je het verste mee, volgens de pastoraal werkers. Voor sommige groepsmedewerkers is het moeilijk in te schatten hoe de jongeren gemotiveerd kunnen worden, omdat ze aangeven nog nooit in contact te zijn geweest met een pastoraal werker. Toch proberen de groepsmedewerkers de jongeren te stimuleren. "Ik persoonlijk probeer ze daar wel in te stimuleren. Ik vind het wel heel lastig, het is een moeilijke doelgroep om te motiveren in iets waar ze zelf niet bekend mee zijn of waarvan ze zelf het nut niet in zien. Ik probeer het dan erg positief neer te zetten." De groepsmedewerkers vinden het belangrijk dat, als ze een uitnodiging van de pastoraal werkers krijgen, het onderwerp onder de aandacht gebracht wordt bij de jongeren. Het is daarbij van belang dat het onderwerp eerst goed uitgelegd wordt.

Wanneer de jongeren hebben deelgenomen aan de activiteit, is het belangrijk dat ze hier voor worden gecompimenteerd, zegt één van de groepsmedewerkers.

Als laatste geven twee groepsmedewerkers aan dat ze denken dat wij de activiteit die wij organiseren, toch verplicht moeten gaan stellen. Misschien zou er zelfs een tegenprestatie tegenover moeten staan, zodat de jongeren komen opdagen naar de activiteit.

Tijdens ons bezoek aan 's Heeren Loo, Emaus, zijn wij geïnspireerd geraakt door de activiteiten die werden georganiseerd vanuit de geestelijke zorg. Wij hebben een woensdagmiddag bijgewoond waar de pastoraal werkers iedere week twee uur aandacht besteden aan zingeving samen met de LVB jongeren. De bijeenkomst was in een huisje, midden op het terrein. Het huisje heeft van binnen een hele huiselijke sfeer, er staan een stuk of drie banken, een kast met daarop een tv, een plank met een heel aantal boeken en een barretje. De jongeren weten de weg, en weten ook dat ze bij de twee medewerkers terecht kunnen. Er wordt elke week een thema behandeld waarbij de jongeren open spreken over hun leven. Ze worden hierbij niet gedwongen, maar praten vanuit zichzelf. We worden niet alleen geïnspireerd door de middag die wordt georganiseerd in het huisje, maar door tal van activiteiten die de jongeren kunnen doen.

Door de geestelijke zorg, wordt waarde gehecht aan het gegeven dat je de jongeren kent. Je merkt aan de jongeren zelf ook dat ze zich gekend weten door de pastoraal werkers. Je ziet dat ze ontspannen zijn, dingen durven vragen, open durven zijn en liefde naar elkaar durven te tonen. Zowel van de pastoraal werkers die laten zien dat ze van de jongeren houden en dit ook uitspreken, als is het niet letterlijk. En de jongeren tonen op hun manier liefde terug, door te zeggen dat ze het waarderen, door problemen te bespreken en liefde te ontvangen in de vorm van knuffel of een kus op de wang. Wij krijgen de indruk dat de jongeren de weg naar de pastoraal werker weten te vinden. In de praktijk blijkt ook dat de jongeren naar een pastoraal werker toe durft te gaan als hij of zij vragen heeft. Voor het uitgebreide verslag waarin de gehele observatie staat beschreven verwijzen wij u naar bijlage 20.

Korte samenvatting: pastoraal werkers proberen jongeren vooral te betrekken door middel van contacten, ze spreken hen persoonlijk aan en nodigen hen uit. Binnen s' Heeren Loo Emaus wordt die gedaan door de jongeren persoonlijk te kennen, zodat er vanuit de jongeren openheid ontstaat naar de pastoraal werkers. Wanneer uitnodigingen via groepsmedewerkers gaan, doen groepsmedewerkers hun best de onderwerpen aan de orde te stellen. Daarnaast proberen zij jongeren te complimenteren of een tegenprestatie te doen wanneer er is deelgenomen aan een activiteit. Sommige groepsmedewerkers stellen voor de activiteit verplicht te stellen, omdat jongeren uit zichzelf niet zouden gaan.

Antwoord ouders LVB jongeren

Het enthousiasmeren is volgens de ouders met name afhankelijk van de jongeren zelf. Eén ouder benoemt dat haar dochter makkelijk enthousiast te maken is. De ander benoemt dat gebleken is dat zijn zoon moeilijk te motiveren is voor pastorale activiteiten. Deze vader voegt er aan toe dat hij het belangrijk vindt om te weten welke activiteit er georganiseerd worden, voordat hij aangeeft dat zijn kind mee mag doen. Daarnaast vind hij het net zo belangrijk dat zijn kind geraadpleegd wordt met de vraag of hij wilt deelnemen aan de activiteit. De andere ouder vindt het geen probleem, haar kind mag mee doen met de activiteit, ze vindt het belangrijk als haar kind mee doet met de activiteit.

Korte samenvatting: het betrekken van de jongeren is volgens de ouders afhankelijk van hun kind. Ervaringen laten zien dat het bij de één makkelijk gaat dan bij de ander. Eén van de ouders stelt het op prijs vooraf te willen weten om welke pastorale activiteit het gaat en wil van te voren toestemming geven voor de deelname van zijn zoon.

8.4 Samenvatting

Er zijn vele manieren om jongeren te motiveren om actief deel te nemen aan zingevingsactiviteiten. De literatuur beschrijft dat een open, eerlijke enigszins confronterende maar vooral concrete communicatie van de medewerkers hierbij belangrijk is. Uit de praktijk blijkt inderdaad dat de pastoraal werkers zelf ook veel waarde hechten aan de contacten die zij hebben met de jongeren. Dit is volgens hen de manier de jongeren te motiveren om actief deel te nemen aan zingevingsactiviteiten. Wij denken dat de pastoraal werkers, als ze op deze manier te werk gaan, goede contacten kunnen onderhouden met de jongeren. Zoals eerder is benoemd nemen de groepsmedewerkers een stimulerende en motiverende rol op zich als het gaat om het motiveren van de jongeren om actief deel te nemen aan zingevingsactiviteiten. De praktijk laat zien dat de groepsmedewerkers dit doen door het onderwerp onder de aandacht te brengen. Methoden die kunnen worden ingezet om de jongeren te motiveren zijn het benoemen van de weerstand, het erkennen en doorvragen, inzetten van verrassingseffecten zoals meeveren, vermijden en positief heretiketteren. In de praktijk geven de groepsmedewerkers alleen aan dat ze werken met complimenten geven na de deelname van de activiteit. Ook geven ze aan dat er iets tegenover moet staan, of dat er activiteiten zelf verplicht gesteld moeten worden, zodat de jongeren actief deelnemen. Wij denken dat de groepsmedewerkers meer gebruik kunnen maken van meerdere methoden. Wij denken dat ze meer kunnen door middel van hun eigen klankbord te gebruiken op verschillende manieren.

Literatuur geeft aan dat de ouders ook een rol kunnen spelen om de jongeren te motiveren. Bij de zoektocht naar een zinvolle vrijetijdsbesteding helpen ouders bij het maken van de juiste keuzen. Uit de praktijk blijkt dat bij een jongere die gemakkelijk te motiveren is weinig sturing van de ouder nodig heeft. Echter deze moeder staat wel positief tegenover activiteiten. Wij denken dat dit een positieve invloed heeft op haar kind. De ouder die minder enthousiast is, geeft aan dat ook zijn kind moeilijk te motiveren is. Wij maken hieruit op dat de mening van de ouder van invloed is op de mening die het kind vormt.

Uit het praktijkonderzoek blijkt dat jongeren het fijn vinden actief bezig zijn en dat ze het fijn vinden andere mensen te helpen. Uit de literatuur wordt duidelijk dat 'dingen doen' inderdaad aanslaat bij de jongeren. Daarnaast komt naar voren uit de literatuur dat je de actieve deelname van de jongeren kan vergroten. Hiervoor moet je ze verantwoordelijkheid geven voor onderdelen van de activiteit. Wij denken dat dit effect zal hebben. Dit is een bijzonder leuke manier om met jongeren aan de slag te gaan. Tijdens ons bezoek aan 's Heeren Loo Emaus hebben wij kunnen zien en kunnen ervaren dat de jongeren graag betrokken willen zijn bij een activiteit. We hebben hier gezien dat de jongeren zelf initiatieven nemen. Er is hier niets verplicht. Ze willen de pastoraal werkers graag helpen bij kleine taken zodat de ruimte die voor de activiteit gebruikt wordt, ook hun ruimte wordt. Dit komt weer overeen met de literatuur, die beschrijft dat het belangrijk is dat er iets van de cliënten in de ruimte is terug te vinden. Zodat de cliënt zich veilig voelt. In de interviews lijken de jongeren erg enthousiast wanneer wij hen vragen om mee te denken bij het opzetten van een activiteit en kijken er naar uit om hier samen met ons mee aan de slag te gaan!

I Hoofdstuk 9: Conclusie en afronding

9.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan wij inhoudelijk in op de tot nu toe opgedane informatie. Allereerst volgt er een paragraaf met een samenvatting tot nu toe en met een begin van de conclusie. In de volgende paragraaf is de analyse beschreven, we geven hier puntsgewijs de verbanden tussen het literatuur- en praktijkonderzoek aan. De volgende paragraaf is de conclusie van het onderzoek en geeft antwoord op de hoofdvraag. Vervolgens worden de in de volgende paragraaf de aanbevelingen naar aanleiding van de conclusie gegeven. Dit hoofdstuk sluit af met een discussie waarin de manier van onderzoeken ter sprake wordt gebracht.

9.2 Samenvatting

Deze paragraaf bevat het verloop van het onderzoek, de hoofdvraag, deelvragen en een kort antwoord op de hoofdvraag. De paragraaf sluit af met de start van de conclusie.

Begin oktober hebben wij contact opgenomen met de instelling. Vanaf dat moment begon het onderzoek. Duidelijk was dat zowel de afdeling Geestelijk Zorg en Nelleke (als medewerker binnen Noordwijkerduin) handvatten misten om met LVB jongeren over zingeving- en geloofsvragen te praten. Zo ontstond de volgende probleemstelling:

- *Hoe kunnen licht verstandelijk beperkte jongeren in de leeftijd van 16 tot 23 jaar, binnen 's Heeren Loo afdeling Noordwijkerduin, door pastoraal werkers en groepsmedewerkers begeleid worden bij de wijze waarop zij proberen zin te geven aan hun bestaan?*

Om tot een antwoord te komen, is de probleemstelling verdeeld in vijf deelvragen. Bij iedere deelvraag is gebruik gemaakt van wetenschappelijke literatuur en praktijkonderzoek. Aan het praktijkonderzoek hebben deelgenomen: pastoraal werkers binnen 's Heeren Loo Noordwijkerduin en Emaus. Groepsmedewerkers en jongeren van verschillende woonvoorzieningen binnen Noordwijkerduin en enkele ouders van deze jongeren. Hieronder zijn de vijf deelvragen aan de hand van het onderzoek uitgewerkt.

- *Hoe definiëren al onze betrokkenen zingeving en zien zij verschillen tussen zingeving, geloofs- en levensovertuiging?*

Zingeving blijkt het meest bruikbare begrip binnen het LVB werkveld. Hierbinnen vallen ook de begrippen geloofs- en levensovertuiging. Voor de meeste LVB jongeren betekent zingeving ervaren dat je je gekend weet binnen relaties met anderen, dit kan door andere te helpen of erkenning te vinden in een gemeenschap.

- *Welke mogelijkheden hebben de pastoraal werkers en groepsmedewerkers om binnen hun werk de jongeren te helpen zingevingsvragen aan de orde te stellen?*

Pastoraal werkers kunnen zingeving aan de orde stellen door groepsactiviteiten en gesprekken, ook door groepsmedewerkers te scholen en ondersteunen. Groepsmedewerkers kunnen jongeren doorverwijzen naar pastoraal werkers. Tevens kunnen zij in hun dagelijks werk ingaan op de zingeving bij jongeren.

- *Welke behoeften en verwachtingen hebben de jongeren op het gebied van zingeving?*

Jongeren willen zich gekend weten binnen relaties en willen begeleid worden wanneer zij ergens meezitten. Wel willen ze ervaren dat er ruimte is voor hun eigen ideeën en meningen en om deze te ontwikkelen.

- *Hoe kunnen pastoraal werkers en groepsmedewerkers inspelen op en voldoen aan de behoeften en verwachtingen van de jongeren?*

Pastoraal werkers en groepsmedewerkers kunnen er voor de jongeren zijn. Zij bieden een luisterend oor en een helpende hand bij zingevingsvragen. Binnen gesprekken en activiteiten is er de meeste ruimte om aandacht te geven aan de zin van het bestaan van de jongeren.

- *Welke manieren van methodisch handelen zijn nodig om de jongeren actief te betrekken bij het uiteindelijke zingevingsaanbod?*

Om jongeren te betrekken bij het zingevingsaanbod is het nodig dat alle betrokken medewerkers op de hoogte zijn van het doel en de inhoud van de activiteit. Jongeren willen graag een eigen aandeel hebben binnen de activiteit. Persoonlijk aanspreken en uitnodigen motiveert te jongeren om deel te nemen.

Door het vinden van antwoorden op deelvragen zijn wij tot een conclusie en productadvies gekomen. Wij denken dat de jongeren behoeften hebben aan activiteit waarbij zij zichzelf mogen zijn en mensen leren kennen die hen op weg kunnen helpen bij het geven van zin aan hun bestaan.

9.3 Analyse

In deze paragraaf worden door ons zeven analyses puntsgewijs beschreven. De analyses zijn gebaseerd op het onderzoek, maar ook op onze eigen ervaringen en inzichten die wij tijdens het onderzoek hebben opgedaan. De analyses zijn geschreven aan de hand van de deelvragen.

Analyse 1: jongeren tussen de 16 en 23 jaar met een licht verstandelijke beperking verstaan onder zingeving:

- kunnen reflecteren op eigen gemaakte keuzen in het leven en hier een gevoel van geluk of trots aan verbinden. De mogelijkheid om te kunnen reflecteren hangt samen met het intelligentievermogen. Naarmate deze hoger is, neemt de mogelijkheid tot reflecteren toe.
- relaties met mensen die voor hen belangrijk zijn.
- anderen kunnen helpen en hen een plezier doen.
- geloven in God of een hogere macht. Zij vinden hier een perspectief om invulling te geven aan hun leven.
- een overtuiging van normen en waarden die voortkomt uit eerdere gebeurtenissen, eigen gedachtengangen en socialisatie.

Analyse 2: de jongeren waar wij dit onderzoek bij hebben afgenomen, hebben op het gebied van zingeving behoeften aan:

- zich gekend willen voelen en ervaren dat zij goed zijn zoals ze zijn.
- enerzijds bescherming en afscherming bij het zoeken naar zingeving en anderzijds de ruimte om zelf keuzes te maken en zich te ontwikkelen.
- een plek waar zij ontspannen kunnen praten over zingevingsvragen.

Analyse 3: jongeren met LVB verwachten op het gebied van zingeving dat:

- pastoraal werkers en groepsmedewerkers er voor hen zijn en hen helpen met dingen waarmee zij zitten.
- de activiteiten die er voor hen georganiseerd worden ook specifiek voor hen zijn, zodat ze op dit niveau kunnen praten over hun leven.
- zij zelf mogen weten op welke manier zij zin geven aan hun bestaan en hier uiting aan geven.

Analyse 4: door pastoraal werkers kan er worden ingespeeld op de behoeften en verwachtingen van de LVB jongeren door:

- er voor de jongeren te zijn, met hen in gesprek te gaan, hen uit te dagen en hen te begeleiden en coachen.

- door een activiteit te organiseren waarin jongeren de mogelijkheid hebben zichzelf te zijn, zonder veel regels maar waar de mogelijkheid is om een ander te helpen.
- groepsmedewerkers te scholen bij de zoektocht naar zingevingsvragen van jongeren en hen op de hoogte brengen en houden van de mogelijkheden die een pastoraal werker heeft om jongeren te begeleiden.

Analyse 5: groepsmedewerker kunnen inspelen op en voldoen aan de behoeften van de jongeren door:

- ruimte te bieden om met hen in gesprek te gaan.
- hen ruimte te bieden zelfstandig na te denken over de onderwerpen die voor hen belangrijk zijn of belangrijk kunnen worden. Hen hierin als rolmodel te begeleiden, dit betekent dat zijzelf ook moeten nadenken over hun eigen zingevingsvragen.

Analyse 6: pastoraal werkers kunnen jongeren actief betrekken bij hun activiteiten door:

- hen persoonlijk aan te spreken en hen uit te nodigen. Aanvullend is een eventuele herinneringsmail.
- groepsmedewerkers op de hoogte te brengen van de activiteit en hen duidelijk te maken welke rol de groepsmedewerker hierin heeft.
- met hen in gesprek gaan over wat zij graag zouden willen doen tijdens de activiteit. Ze kunnen helpen bij het opzetten en uitvoeren van de activiteit.
- in te spelen op de interesses van de jongeren en binnen de activiteit hen de mogelijkheid te bieden om hier mee aan de slag te gaan.

Analyse 7: de mogelijkheden die groepsmedewerkers hebben om jongeren actief te betrekken bij de aangeboden activiteiten van de geestelijke zorg:

- hen stimuleren deel te nemen aan de activiteit en eventueel ook aan de voorbereidingen.
- aan de slag gaan met weerstand. Groepsmedewerkers zijn zelf hun instrument en kunnen hierbij op zoek gaan naar waar weerstand vandaan komt. De activiteit is vrijwillig. Het kan waardevol zijn te weten waar de weerstand vandaan komt, maar als iemand niet wil is dat oké.

9.4 Conclusie

Deze paragraaf beantwoordt de hoofdvraag. Het antwoord is gebaseerd op het literatuuronderzoek, praktijkonderzoek en de analyse.

Ons onderzoek heeft geleid tot een antwoord op de probleemstelling:

- *Hoe kunnen licht verstandelijk beperkte jongeren in de leeftijd van 16 tot 23 jaar, binnen 's Heeren Loo afdeling Noordwijkerduin, door pastoraal werkers en groepsmedewerkers begeleid worden bij de wijze waarop zij proberen zin te geven aan hun bestaan?*

Uit ons onderzoek blijkt dat LVB jongeren in de leeftijd van 16 tot 23 jaar zin willen geven aan hun bestaan door relaties te hebben waarin zij zich gekend weten. Vaak gaat het om relaties met familie en andere dierbaren. Jongeren ervaren 'zin' in hun leven als zij andere kunnen helpen en zelf invulling geven aan hun leven. Het gaat om het ervaren van een 'goed' gevoel. Jongeren zijn geneigd sfeer boven de inhoud van een gesprek of activiteit te plaatsen.

Pastoraal werkers kunnen jongeren hierbij begeleiden door een relatie met hen aan te gaan. Wanneer er vertrouwen ontstaat is er voor de jongeren ruimte om hun zingevingsvragen bij hen kwijt te kunnen. Pastoraal werkers kunnen de jongeren uitdagen bij de zoektocht van de jongeren naar zingeving. Dit kan door individuele gesprekken en groepsactiviteiten. Beide activiteiten dienen speciaal gericht te zijn op de LVB doelgroep.

Groepsmedewerkers kunnen de jongeren begeleiden bij het geven van zin aan hun bestaan

door eerst zelf op onderzoek te gaan naar hun eigen invulling van zingeving. Dit is nodig, zodat zij zich kunnen inleven in de zingevingsvragen van anderen en hier een begeleidende rol in te spelen. Groepsmedewerkers moeten zingevingsvragen leren herkennen en op deze ingaan door middel van een gesprek. Zij kunnen meedenken hoe de jongeren zelf invulling geven aan hun bestaan en hen begeleiden bij het onderhouden van relaties.

Om de begeleiding van de jongeren zo optimaal mogelijk te maken is goed contact tussen pastoraal werkers en groepsmedewerkers van belang. Zij moeten van elkaar weten welke taken zij uitvoeren. Voor pastoraal werkers betekent dit dat zij groepsmedewerkers op de hoogte brengen van de mogelijkheden die zij hebben om de jongeren te begeleiden. Tevens moeten groepsmedewerkers weten wanneer en hoe jongeren naar pastoraal werkers doorverwezen kunnen worden. Groepsmedewerkers kunnen een rol vervullen bij het voorbereiden van de jongeren voor een zingevingactiviteit. Pastoraal werkers dienen hen dan gerichte informatie te geven, zodat er een duidelijke situatie voor de jongeren ontstaat. Dit is het begin van vertrouwen.

9.5 Aanbevelingen

Op basis van de conclusie en analyses kunnen wij de instelling Noordwijkerduin afdeling Geestelijke zorg drie aanbevelingen doen. De eerste aanbeveling zullen wij verder uitwerken in het product verslag.

Aanbeveling 1: Om de jongeren te begeleiden bij het zin geven aan hun bestaan moet er een product komen in de vorm van een zingevingactiviteit. Binnen deze activiteit moet de LVB jongeren centraal staan, zij moeten hier kunnen ervaren dat zij er mogen zijn. Er moeten mogelijkheden zijn om relaties op te bouwen, met name met pastoraal werkers. Wanneer er vertrouwen binnen de relaties is ontstaan, kunnen zingevingsvragen worden behandeld. Jongeren ervaren zin binnen relaties en bij het uitvoeren van activiteiten die zij leuk vinden. Hun gevoel van zingeving kan worden vergroot als hiervoor, binnen de zingevingactiviteit, ruimte wordt gemaakt.

Aanbeveling 2: Om de jongeren te begeleiden bij het zin geven aan hun bestaan moeten groepsmedewerkers aandacht besteden aan hun eigen zingeving. Hierdoor leren zij hoe hun zingeving is ontwikkeld en gevormd en hoe deze zingeving van invloed is op hun werk. Binnen dit leerproces is er ruimte om te reflecteren op eigen handelen. Zij worden op deze manier een rolmodel voor de jongeren op het gebied van het ontwikkelen van zingeving. Daarnaast moet binnen deze vorm van ontwikkeling ook aandacht worden besteed aan het herkennen van zingevingsvragen en het ervaren van zingeving van de jongeren. Deze onderwerpen kunnen worden behandeld in een scholingsbijeenkomst of in de vorm van supervisie, georganiseerd vanuit de afdeling Geestelijke Zorg.

Aanbeveling 3: Om de jongeren te begeleiden bij het zin geven aan hun bestaan is er een goede communicatie tussen pastoraal werkers en groepsmedewerkers. Vanuit de woongroepen van de jongeren moet één groepsmedewerker aanspreekpunt zijn in het contact met pastoraal werkers. Er is bijvoorbeeld één of twee keer per jaar een bijeenkomst met alle betrokken groepsmedewerkers en pastoraal werkers waarin de planning voor de komende periode wordt besproken. Daarnaast wordt besproken en herhaald wat de betrokkenen van elkaar kunnen en mogen verwachten. Op deze manier blijft de betrokkenheid groot wat een positieve invloed kan hebben op het betrekken van de jongeren bij de activiteiten.

9.6 Discussie

In deze paragraaf willen het gehele onderzoek ter discussie stellen. Hierbij gaat onze aandacht uit naar het onderzoeksproces, betrouwbaarheid en geldigheid. Vervolgens inventariseren wij de mogelijkheden voor een vervolgonderzoek.

We willen onze werkwijze en resultaten verantwoorden. In het hoofdstuk 'onderzoeksontwerp' zijn de richtlijnen om onze werkwijze te verantwoorden beschreven. In deze paragraaf willen we een aanvulling, veranderingen en verdere verantwoording toevoegen.

In het onderzoeksontwerp gaven wij aan dat wij interviews wilde afnemen bij pastoraal werkers, groepsmedewerkers, LVB jongeren en een orthopedagoog. De verandering die hier heeft plaats gevonden is het niet afnemen van interview bij de orthopedagoog. De reden hiervoor is dat er niet door een pastoraal werker of groepsmedewerker zijn gewezen op de meerwaarde binnen ons onderzoek van een orthopedagoog. Daarnaast ook omdat de orthopedagoog net als de wetenschappelijke literatuur een wetenschappelijk waarde heeft. Wij vonden het hierdoor zinvol om deze tijd te steken in het interviewen van medewerkers en jongeren en extra aandacht te geven aan de ouders van de jongeren. Ouders hebben door twee interviews ook een kans gekregen om hun visie op het gebied van zingeving toe te voegen.

Tijdens de interviews met de jongeren hebben wij gebruik gemaakt van een toestemmingscontract. Dit is om er voor te zorgen dat er met de persoonlijke informatie van de jongeren zorgvuldig wordt omgegaan. Er is hier aan toegevoegd dat de bij hen afgenomen interviews alleen nagelezen kunnen worden door twee docenten van school en pastoraal werker Connie de Peuter. Daarnaast is het formulier van toegevoegde waarde voor de minderjarige jongeren, voor deze interviews hebben wij op deze manier toestemming gevraagd aan ouders of voogd.

Om ons praktijkonderzoek te verbreden hebben wij niet alleen de bijeenkomst over de zingevingsanalyse bezocht. Woensdagmiddag 21 maart hebben wij een bezoek gebracht aan de instelling 's Heeren Loo, Emaus in Emerlo. Aldaar hebben wij het 'Open Huis' bezocht en pastoraal werkers en jongeren gesproken. Het is volgens ons een meerwaarde om op deze manier ideeën op te doen over een zingevingsactiviteit.

Om het onderzoek toepasbaar te maken voor de opdrachtgever, hebben wij er voor gekozen om gebruik te maken van één begrip: zingeving. Eerder zijn door ons de begrippen levensovertuiging en geloofsovertuiging onderzocht, maar deze bleken geen meerwaarde te geven aan het onderzoek. Wij hebben gekozen om het begrip zingeving als het overkoepelende begrip te zien, waarbinnen ook de begrippen geloofs- en levensovertuiging vallen. De definitie van zingeving is ontstaan door de visie die jongeren hierop hebben. Deze visie is gebaseerd op de afgenomen interviews. Hieruit bleek dat pastoraal werkers en groepsmedewerkers vaak een andere visie op zingeving hebben. Om met onderzoek aansluiting te vinden bij de jongeren, is het belang dat wij in ons onderzoek gebruik maken van de visie die jongeren hebben op zingeving. Hierop is de definitie gebaseerd.

Binnen het verwerven van wetenschappelijke literatuur hebben ook enkele veranderingen plaatsgevonden. Er is door ons geen gebruik gemaakt van informatie uit media producten en het uit registratiesystemen. Enkele mediaproducten waren inmiddels verouderd en niet meer praktisch te gebruiken. Betreffende het gebruik van registratiesystemen is dit niet van toepassing geweest op ons onderzoek, het onderzoek dat meer gericht is om het 'ervaren' dan op cijfers en statistieken.

Wij hebben in ons onderzoek alleen gebruik gemaakt van bronnen waarbij de data van publicatie bekend was. Wel hebben wij enkele keren gebruik gemaakt van bronnen die ouder waren dan tien jaar, waardoor de geldigheid ter discussie kan komen te staan. Wij hebben gekozen voor deze 'verouderde' bronnen, omdat wij de inhoud van toepassing vonden voor het onderzoek. Onze bronnen vullen elkaar aan. Wij hebben er voor gekozen om met zoveel mogelijk bronnen tot een antwoord te komen. Hierdoor heeft iedere bron een gedeeltelijke inbreng op het antwoord van de deelvraag.

Een laatste toevoeging aan deze paragraaf zijn de wijzigingen die hebben plaatsgevonden in onze planning. Af en toe liep de volgorde van de uitvoering iets anders, maar uiteindelijk

hebben wij alle stappen doorlopen. Wij hebben de meeste van onze handelingen binnen het onderzoek opgeschreven in het logboek. Deze is toegevoegd aan de bijlagen: bijlage 21.

Tijdens ons onderzoek is het contact met de opdrachtgever, afstudeerbegeleider en beoordelaar naar wens verlopen. De geplande contactmomenten verliepen soepel aan de hand van geplande inlevermomenten. Er was een goede balans van de gemaakte afspraken tijdens het onderzoek. Niet alle documenten zijn op tijd ingeleverd maar desondanks hebben wij goede afspraken kunnen maken met de betrokkenen.

Naar aanleiding van ons onderzoek zijn voor ons nieuwe wegen geopend op het gebied van zingeving en LVB. Hieronder staan een aantal stellige vragen die vervolgens tot nieuw onderzoek kunnen leiden:

- Wat is de meerwaarde voor studenten aan de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening om hun zingeving te kennen?
- Wat is de meerwaarde van studenten aan de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening om zingevingsvragen bij cliënten te kunnen herkennen?
- Welke verschillen binnen dit onderzoek zouden er zijn, wanneer het onderzoek alleen afgenomen zou worden bij jongeren die binnen hun licht verstandelijke beperking een hoog intelligentievermogen hebben (IQ: 70-85)?
- Wat kan er binnen het beleid van 's Heeren Loo Noordwijkerduin worden veranderd of worden toegevoegd om groepsmedewerkers te sturen in het begeleiden van de jongeren ten aanzien van zingeving?

I Hoofdstuk 10: Het productverslag

10.1 Inleiding

Naar aanleiding van de conclusie in hoofdstuk 9 willen wij in dit hoofdstuk één aanbeveling uitwerken. De motivatie voor de keuze van het product wordt als eerste besproken. We zullen het product beschrijven in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk. In het volgende gedeelte wordt er een toelichting geven op het product. Aspecten als; beleidscriteria, bruikbaarheid en andere verantwoordingscriteria komen aan de orde.

10.2 Het verband tussen conclusie en product

Het product is ontworpen naar aanleiding van het onderzoek. Zoals eerder beschreven in de onderzoeksopzet mist de afdeling Geestelijk Zorg een product waarin LVB jongeren kunnen worden begeleid bij zingeving en zingevingsvragen (zie hoofdstuk 1.1).

Uit het onderzoek is gebleken dat de LVB jongeren zin geven aan hun bestaan door anderen te helpen en zelf invulling te geven aan hun leven. Deze jongeren hechten waarde aan sfeer binnen activiteiten. Dit verkiezen ze boven de inhoud. Zij zeggen zin aan hun bestaan te geven door relaties met anderen. Voor pastoraal werkers is het mogelijk om zingeving aan de orde te stellen door met de jongeren persoonlijke gesprekken te voeren of door een groepsactiviteit te organiseren.

Bij het ontwerpen van het product zijn wij geïnspireerd door het 'Open Huis' dat georganiseerd wordt binnen 's Heeren Loo Emaus. Binnen Noordwijkerduin denken wij dat de behoeften van de jongeren gecombineerd kunnen worden met de mogelijkheden van de pastoraal werkers. Dit kan door een soortgelijk product te ontwikkelen. Het product is een middag waarin de deuren van een locatie open zullen staan voor de LVB jongeren. De activiteit zal door ons, met hulp van pastoraal werkers, uitgevoerd worden op 6 juni 2012. De activiteit zal de naam: 'The Crib' krijgen. Crib is een Engels woord, maar wordt tevens gebruikt als straattaal. Het betekent 'het' huis. Er hangt een extra dementie aan het woord, het gaat namelijk op 'DE' plek waar je 'MOET' zijn.

Binnen de activiteit moeten de LVB jongeren centraal staan, zij moeten kunnen ervaren dat zij er mogen zijn. Er moeten mogelijkheden zijn om relaties op te bouwen. Als er relaties ontstaan tussen de jongeren en pastoraal werkers groeit er vertrouwen. Hierdoor kunnen zingevingsvragen van de jongeren aan de orde komen. Uit het onderzoek is gebleken dat jongeren veel waarde hechten aan relaties, hiervoor is ruimte binnen The Crib. Om de relaties te onderhouden moet er een vaste frequentie worden aangeboden, dit geeft de jongeren duidelijkheid. Uit de interviews en de literatuur is gebleken dat jongeren het belangrijk vinden eigen keuzen te maken, dit doen zij met name door zelf hun hobby's uit te kiezen. Dit is een vorm van zingeving die terug kan komen binnen The Crib.

10.3 Product

Het product zal een 'open middag' worden. Om dit te realiseren hebben wij het product opgedeeld in drie delen: voorgesprekken, activiteit en evaluatie.

Voorgesprekken

Het idee om voorafgaand aan de activiteit in gesprek te gaan met de jongeren is ontstaan door het boek 'Zulke dingen.. ik kan het niet uitleggen' en het boek 'Millenniumkids' (zie hoofdstuk 8.2). De interviews bevestigden dat jongeren betrokken willen zijn bij de activiteit door te helpen (zie hoofdstuk 6.3).

- Allereerst moet er een datum en een tijd worden vastgesteld en een ruimte worden gereserveerd.

- Naar aanleiding van de analyse en conclusie is het belangrijk dat de uitnodiging met de groepsmedewerkers wordt besproken. Op deze manier kunnen zij de jongeren voorbereiden en motiveren voor de voorgesprekken. Besproken wordt: vervoer, datum, tijd, locatie en de inhoud van het voorgesprek. Na dit gesprek, in overleg met de groepsmedewerkers, worden de jongeren telefonisch benaderd. We bespreken de datum en tijd. We vragen de e-mailadressen van de jongeren. Zowel de woongroep van de jongeren als de jongeren zelf worden twee dagen van te voren herinnerend via een e-mail.
- Vooraf aan de avond worden er boodschappen worden gedaan; thee, koffie, frisdrank, koekjes en andere lekkere dingen. Op deze manier kunnen de jongeren worden beloond voor hun aanwezigheid. In de interviews geven de groepsmedewerkers aan dat een 'tegenprestatie' een motivatie kan zijn voor de jongeren. (zie hoofdstuk 8.3)
- Voorgesprekken: de jongeren worden verwelkomd met drinken en wat lekkers. De jongeren worden op hun gemak gesteld. Dit doen we door de planning van de avond te bespreken en visueel te maken, door dit op te schrijven. Zo geven we de jongeren duidelijkheid (zie hoofdstuk 6). De volgende onderwerpen komen aan de orde: inhoud van de activiteit, tijdsduur van de activiteit en de uitnodigen voor de activiteit. Omdat de jongeren hebben aangegeven dat zij graag willen helpen bij het opzetten van een activiteit, willen wij met hen bespreken of zij ons willen ondersteunen. Bijvoorbeeld bij het doen van boodschappen of het inrichten van de locatie. Als afsluiting van de voorgesprekken, wordt geëvalueerd wat er is besproken.

Activiteit

The Crib heeft als doel; dat jongeren worden begeleid bij het geven van 'zin' aan hun bestaan, daardoor hun identiteit versterken en eventuele zingelevingsvragen kunnen bespreken. Dit wordt gerealiseerd door de activiteit speciaal te richten op licht verstandelijk beperkte jongeren tussen de 16 en 23 jaar. Hun behoeften en verwachten zullen centraal staan. Jongeren worden tijdens de activiteit in contact gebracht met pastoraal werkers, waarbinnen de doelen kunnen worden nagestreefd.

- De eerste stap is om een datum en tijd vast te stellen en een ruimte te reserveren. De activiteit kan waarschijnlijk het beste op woensdagmiddag gehouden worden. Uit de interviews blijkt dat dit een middag is waarop veel jongeren beschikbaar zijn. Op deze manier sluit de activiteit aan bij de doelgroep. De activiteit zal twee uur duren. Dit past binnen de mogelijkheden van de pastoraal werkers. Voor de jongeren is dit realistisch, zo kan eventuele verveling worden tegengegaan. Een activiteitenruimte kan binnen Noordwijkerduin worden gereserveerd bij een activiteitencoach. De voorkeur gaat uit naar 'de Herberg'. Dit is een nieuwe locatie waar veel ruimte is voor de hobby's van de jongeren.
- De uitnodigingen worden allereerst besproken met de groepsmedewerkers. Dit kan via de e-mail of telefonisch. Groepsmedewerkers moeten op de hoogte zijn van de datum, tijd en locatie. Zij moeten weten wat de inhoud is van de activiteit, wat de jongeren gaan doen. Dit kunnen zij met de jongeren bespreken, waardoor er voor de jongeren meer duidelijkheid ontstaat. Er moet gemeld worden dat er één of meerdere pastoraal werkers aanwezig zijn. Niet om met de jongeren over hun 'geloof' te praten, maar om er 'gewoon' te zijn. Groepsmedewerkers zelf zijn niet aanwezig bij de activiteit, de voorkeur hiervoor is ontstaan door de interviews en gesprekken met de medewerkers. Groepsmedewerkers wordt gevraagd het aantal deelnemende jongeren te mailen, zodat hier qua menskracht en inkopen rekening mee gehouden kan worden. De jongeren worden uitgenodigd via een e-mail naar hun woongroep, door een persoonlijke kaart of tijdens een spontane ontmoeting. De woningen en de jongeren worden twee dagen voor de activiteit herinnerd via de email.
- De ruimte inrichten als huiskamer biedt veel perspectief voor een zingelevingsactiviteit (zie hoofdstuk 8.2). Afhankelijk van de inrichting van de locatie moet er gezocht worden naar

mogelijkheden om de ruimte aan te kleden. Ook materialen als; spelletjes, voetbal, multimedia-apparatuur en dergelijke moeten worden voorbereid. Deze kunnen worden aangeschaft of worden geleend bij de speeltheek op de instelling.

- Boodschappen doen is één van de laatste voorbereidingen. Door middel van de boodschappen kunnen de jongeren beloond worden voor hun komst. Jongeren er varen 'lekker' eten als een motivatie om te komen. Het eten en drinken is daarnaast ook een aanvulling op de sfeer. Dat jongeren zelf mogen bepalen wat en hoeveel zij consumeren geeft hen waarschijnlijk een gevoel van 'vrijheid'. Op de woningen worden jongeren in soortgelijke keuzen beperkt. Hier wordt ingespeeld op de uitkomst van het onderzoek, jongeren mogen zelf keuzes maken. De jongeren kunnen worden betrokken bij het halen van de boodschappen, dit kan hen motiveren om actief deel te nemen aan The Crib.
- Tijdens The Crib is het belangrijk dat een 'goede' sfeer gewaarborgd wordt. Gebleken uit onze observatie binnen Emaus, zijn daar niet veel regels voor nodig zijn. De jongeren hebben behoefte aan het ervaren van vrijheid. Omdat The Crib een vrijwillige activiteit is, moet deze vrijheid er ook zijn. Vandaar zo weinig mogelijk regels. Binnen het pastoraal werk in combinatie met de jongeren zijn de regels: niet vloeken en geen agressie het meest passend. De regels kunnen het beste positief geformuleerd worden. Er wordt dan benoemd wat zij wel mogen. De regels worden benoemd wanneer dit nodig is. Omdat een gevoel van weerstand zoveel mogelijk moet worden vermeden. De jongeren krijgen deze middag de mogelijkheid om te doen wat zij leuk vinden. Dit kan zijn: ontspannen zitten, een spelletje doen, rondhangen en dergelijke. Pastoraal werkers zullen zich afhankelijk van de situaties mengen in gesprekken, observeren of bijvoorbeeld te helpen bij het inschenken van drinken. Gezien de expertise van de pastoraal werkers, zullen zij naar hun kennis handelen. Tijdens de activiteit zijn de jongeren vrij om te komen en te gaan, maar als de twee uur er op zitten, sluiten de pastoraal werkers de locatie af.

Evaluatie

De evaluatie zal op twee manieren plaats vinden. Enerzijds door met de jongeren te evalueren en anderzijds door met de pastoraal werkers onderling de middag te bespreken.

- De evaluatie met de jongeren vindt plaats tijdens de activiteit. Er kan aan de jongeren worden gevraagd hoe zij de middag hebben ervaren. Op het niveau van de jongeren kan worden besproken wat de mogelijkheden zijn voor de activiteit en welke beperkingen er volgens hen zijn.
- Na de activiteit zal er met de pastoraal werkers een evaluatie plaats vinden. Zij kunnen aangeven wat zij goed of minder goed vonden gaan en andere punten bespreken. Er zal worden gekeken naar de mogelijkheden binnen de Geestelijke Zorg om de activiteit te kunnen voortzetten. Een mogelijkheid voor een 'brede' evaluatie van de middag, is om de groepsmedewerkers een e-mail te sturen. Groepsmedewerkers kunnen benoemen hoe de jongeren de activiteit op de woningen evalueren. Dit geeft nieuwe handvatten voor het begeleiden van de LVB jongeren. Op basis van deze evaluaties kan een balans worden opgemaakt. Sluit The Crib aan de bij de behoeften en verwachtingen van de jongeren of moet er verder worden gezocht naar een passende activiteit? Op deze vraag kan dan antwoord worden gegeven.

10.4 Toelichting product

In deze paragraaf worden nog enkele toelichtingen besproken die van toepassing zijn op The Crib.

Tijdens het onderzoek komt naar voren dat het belangrijk is dat de activiteit voor de LVB jongeren is. Rondom zingeving zijn zij vaak bezig met andere aspecten en vragen dan

verstandelijke beperkten. De jongeren zien zichzelf als normaal en worden liever niet geassocieerd met verstandelijke beperkte. Een plek met andere LVB jongeren biedt uitdaging voor gelijkwaardige gesprekken, spelletjes en mogelijkheden om te helpen. Ook zullen zij zich bij de LVB jongeren beter op hun gemak voelen dan bij activiteiten met normaal begaafde jongeren. Bij deze activiteit hoeven zij minder hard hun best te doen om te presteren. Op deze manier wordt de mogelijkheid geboden om zichzelf te kunnen zijn. Het is voor de jongeren belangrijk om een mogelijkheid te krijgen om met zingeving in hun leven aan de slag te gaan. Uit de literatuur en de interviews blijkt dat er in de praktijk vaak wordt vergeten dat deze jongeren ook bezig zijn met de 'zin' van hun bestaan. Dit is onterecht, want de jongeren zijn wel degelijk met zingeving bezig. Omdat LVB jongeren hier net zoals als bij andere vaardigheden hulp nodig hebben, is het relevant dat een activiteit zoals The Crib aan hen wordt aangeboden (Hoofdstuk 6.2).

Voor de afdeling Geestelijke Zorg Noordwijkerduin is dit een nieuw product. Niet eerder zijn zij op deze manier met LVB jongeren in contact gekomen. Het is vernieuwend om een aparte ruimte te reserveren en die in te richten na de wensen van de jongeren. Eerder werd vooraf aan een activiteit nagedacht over een onderwerp, maar het bleek moeilijk om daar met de jongeren over in gesprek te gaan. Binnen The Crib hoeft voorlopig geen onderwerp centraal te staan. Het begin is om elkaar te leren kennen en een leuke 'zinvolle' middag met elkaar te hebben. Afhankelijk van het aantal jongeren moeten er pastoraal werkers aanwezig zijn. Vanuit de pastorale zorg zijn waarschijnlijk twee mensen per middag beschikbaar. Omdat de aandacht zo belangrijk is, moet er op gelet worden dat er genoeg personen beschikbaar zijn voor de jongeren. Bij gebrek aan voldoende begeleiders voor The Crib kan er gekeken worden naar de rol die vrijwilligers kunnen innemen.

In het onderzoek is ter sprake gekomen dat pastoraal werkers veel vrijheid hebben in het uitvoeren van hun functie. Uit het gesprek met de pastoraal werkers blijkt dat zij bij het uitvoeren van dergelijke activiteiten geen vaste voorschriften hebben. Er zijn geen afspraken over het aantal begeleiders of over contacten met andere disciplines. Dit laatste blijkt uit het onderzoek een punt voor verbetering. In paragraaf 10.3 wordt uitgebreid beschreven hoe het contact met groepsmedewerkers onderhouden kan worden. Bij het gebruik maken van een ruimte wordt verwacht dat deze voldoet aan de veiligheidsvoorwaarden, maar hiervoor is de BHV verantwoordelijk, niet de afdeling Geestelijk Zorg. Financieel gezien zijn er ook geen vaste lijnen. Er wordt wel rekening mee gehouden dat alles wat gekocht wordt gebruikt, of anders terug gebracht wordt. Voor deze activiteit is er voldoende budget om de boodschappen te kunnen doen en eventuele andere benodigdheden te financieren.

Binnen de activiteit wordt er waarde gehecht aan de aanwezigheid van een opgeleide pastoraal werker. Zij zijn gespecialiseerd in het ontdekken van zingevingsvragen en jongeren weten dat zij degene zijn met wie je over soortgelijke onderwerpen kan praten. Omdat dit product voor de pastoraal werkers ontworpen is, wordt er vanuit gegaan dat zij tijdens de activiteit aanwezig zijn.

The Crib is tot stand gekomen door onze observatie binnen 's Heeren Loo Emaus en onderbouwd door de literatuur en de interviews. Het product is besproken met de pastoraal werker. In gesprek met haar bleek het idee haalbaar. Aan de hand van alle verzamelde informatie hebben wij een start gemaakt naar het realiseren van de activiteit. Op 6 juni zal The Crib plaatsvinden. Wij hebben een draaiboek gemaakt ter ondersteuning voor de voorbereiding en de uitvoering. Deze is toegevoegd als bijlage 21.

Boeken:

- Beek, F. (2000) *Missen we iets?* SWP:Amsterdam
- Berk, L. E. (2009) *Development through the lifespan*. Pearson Education: Boston
- Cliteur, P.B. en Ellian, A. (2009) *Encyclopedie van de rechtswetenschap: positief recht*. Kluwer: Deventer
- Doolaard, J. (2006) *Nieuw handboek geestelijk verzorgers*. Kok: Utrecht
- De Boer, W. Th en de Smit, M.P. (2009) *Van Dale pocketwoordenboek Nederlands*. Centraal Boekhuis: Vlaardingen
- Ebskamp, J. en Kroon, H. (2001) *Beroepsethiek voor SPH*. Thiememeulenhoff: Amersfoort
- Fontaine, B. (2010) *De plancyclus in het sociaalagogisch werk*. Bohn Stafleu van Loghum: Houten
- Horneman, S. en Nijhof, N. (2011) *Methodiek sociaal pedagogische hulpverlening*. Bohn Stafleu van Loghum: Houten
- Houweling-Meijers, O. en Visser, K. (2005) *Sociale agogiek: systeemgerichte beleidsontwikkeling*. Van Gorcum: Assen
- Jungen, I.J.D. en Sesink, E.M. (2010) *De verpleegkundige in de AGZ*. Bohn Stafleu van Loghum: Houten
- Maliepaard, A., de Gier, H en Rietberg, C. (2011) *Handboek voor jeugdleiders*. Buijten en Schipperheijn: Amsterdam
- Matsinger, C en Rietberg, C. (2012) *Handboek voor kinder- en jeugdpastoraat*. Buijten en Schipperheijn: Amsterdam
- Meininger, H.P. (2002). *Zorgen met zin. Ethische beschouwingen over zorg voor mensen met een verstandelijke beperking*. SWP:Amsterdam
- Peters, A. (2001) *Zin beleven*. Centraal Boekhuis: Vlaardingen
- Ponsioen, A. (2010) *Een kind met mogelijkheden*. Bohn Stafleu van Loghum: Houten
- Roothaan, A. en van Saane, J. (2007) *Wat is wijs?* Ten Have: Amsterdam
- Scholten, G. En Schuurman, M.I.M. (2008) *Eigenwaarde: leermethodiek Op Eigen Benen achtergrond en toepassing*. Invra: Wezep
- Smit, J.H. (2004) *Levensbeschouwelijk ondersteunen*. Stichting Philadelphia Zorg: Nunspeet
- Van Beer, Y. (2011) *De kleine gids: mensen met een licht verstandelijke beperking 2011*. Kluwer: Deventer
- Van den Berg, M. (2001) *Zingeving in de palliatieve zorg*. Bohn Stafleu van Loghum: Houten
- Van Geel, W. en van Gils, L. (1990) *Zulke dingen..ik kan het niet uitleggen: handreiking voor gesprekken met jongeren over zingeving en geloof*. Diocesaan Instituut Jeugd en Jongeren: Breda
- Veen-Wietsma, W. (2002) *Millenniumkids: hoe kan ik een groep kinderen en tieners in deze tijd boeien met het evangelie?* Hervormd-Gereformeerde Jeugdbond: Bilthoven
- Verscheuren, K. (2007) *Handboek diagnostiek in de leerlingen begeleiding*. Garant: Apeldoorn

Scriptie:

- Kamminga-Peters, M. (2009) *Net als iedereen (?) Levensvragen en zingeving van mensen met een licht verstandelijke beperking*. UvH Scripties. Geraadpleegd: 20-03-2012

Artikelen:

- Delhaas, J. (2012) *De lulletjes van kerk en samenleving? Klik*, maart 2012. 18-19
- Helmantel, P. (2011) *Hoe herken ik een licht verstandelijke beperking? Klik*, oktober

- 2011, pagina 28-29
- Janssens, M. (2007) Op zoek naar het juiste spoor. *Activiteiten Sector*. oktober 2007: nummer, pagina 28-31
 - Räkens, M. (2008) Is de samenleving gehandicapt? *Sozio*. 2008, nummer 85, pagina 6-9
 - Roebben, B. (2001) Into the void, we have to travel. Levensbeschouwelijk jeugdonderzoek in een impasse. *Jeugdonderzoek platform*. 2001, pagina 35-73
 - Van Nus, J.W. (2009) Filosofische reflecties bij zorgvernieuwing. Wat is goede zorg? *Socio*, 2009, nummer 89, pagina 12-17

Overige bronnen:

- Functie omschrijving 's Heeren Loo Zorggroep. 's Heeren Loo West Nederland. Functienaam: Geestelijke verzorger

In dit hoofdstuk willen wij motiveren en verantwoorden dat het samenwerken gedurende ons onderzoek van meerwaarde is geweest. Daarnaast willen we ook de samenwerking evalueren.

Nog voordat de bachelorproef aan de orde was, spraken wij er over om deze opdracht samen uit te voeren. In het tweede jaar hebben wij veel samengewerkt. Met veel plezier, enthousiasme en gedrevenheid werd er door ons gewerkt aan verschillende opdrachten, met vaak een prettig resultaat.

We zijn op zoek gegaan naar een probleemstelling die groot genoeg zou zijn om samen te onderzoeken. In gesprek met Connie de Peuter werd duidelijk dat dit mogelijk was. In plaats van onderzoek te doen naar alleen de rol van de pastoraal werker, besloten we het onderzoek te vergroten. Ook de rol van de groepsmedewerkers zou door ons onder de loep genomen worden. Binnen het onderwerp van ons onderzoek was de meerwaarde van onze samenwerking voor ons direct duidelijk. Allebei geven we een andere invulling aan zingeving. Waar Michelle haar kaders heeft gevormd door haar Rooms-katholieke opvoeding en haar keuze heeft gemaakt om zingeving nu los te koppelen van een geloofsovertuiging, is bij Nelleke de basis van zingeving haar christelijke geloofsovertuiging. De meerwaarde is onder andere terug te vinden in het bedenken van de interviewvragen, het schrijven van de samenvattingen na ieder literatuur- en praktijkonderzoek en in de analyse.

De probleemstelling binnen de instelling voor ons duidelijk was waren we allebei gemotiveerd om een product te willen leveren na het onderzoek. We wilden de afdeling een product aanbieden wat direct bruikbaar zou zijn. Dit heeft mede te maken met de grote betrokkenheid bij de instelling. Nelleke is van kinds af aan betrokken bij de instelling en het onderwerp in combinatie met de jongeren heeft voor haar een grote waarde. Om te kunnen realiseren dat er een product zou ontstaan dat aan zou slaan, vonden wij het belangrijk dat wij zoveel mogelijk jongeren zouden interviewen. Dit zijn er uiteindelijk acht geworden. Ook zijn er een vijftal groepsmedewerkers door ons geïnterviewd en twee pastoraal werkers, voor één van hen zijn wij naar Ermelo geweest. Het aantal interviews en de hiermee verkregen informatie is naar onze tevredenheid. Dit is haalbaar geweest doordat wij de taken hebben kunnen verdelen. Onze ervaring is dat de jongeren tijdens de interviews het positief vonden dat er twee 'verschillende' personen hen interviewden. Ze vroegen regelmatig aan ons of wij zelf geloofden. Ze gaven aan dat ze het vervelend vonden om iemand te kwetsen, maar omdat wij beiden een andere kijk op zingeving hebben, ontstond er voor hen openheid om hun eigen visie te delen.

Tijdens het onderzoek hebben wij met name het inhoudelijke gedeelte gescheiden. Beiden zijn wij op zoek gegaan naar literatuur en hebben wij de door ons geschreven stukken naar aanleiding van de literatuur gelezen en onszelf beoordeeld. Ook hebben we samen de interviews afgenomen. Michelle heeft zich bij het uitwerken en het beantwoorden van de deelvraag met name op dit gedeelte van het onderzoek gericht. Nelleke richtte zich met name op het literatuuronderzoek. Michelle zou achteraf meer betrokken willen zijn bij het literatuuronderzoek zodat vergelijkingen makkelijker waar te nemen zijn. Nelleke kan zich hier in vinden, maar hechtte waarde aan de gesprekken die volgde naar aanleiding van beide specialisaties, Michelle meer gericht op de praktijk, Nelleke meer gericht op de literatuur. Dit zorgde voor een verhelderende en vernieuwende kijk op de zaak. In het logboek hebben we geprobeerd een zo helder mogelijk beeld te geven van de verdeling en de tijd die wij in het onderzoek hebben gestoken (zie hiervoor bijlage 22).

Beiden zijn we tevreden en dankbaar voor de samenwerking en met het resultaat. Behalve leerzame momenten, hebben wij ook heel veel gezellige momenten gekend. Deze combinatie maakte dat wij het onderzoek hebben ervaren als een zinvolle tijdbesteding!

De afgelopen maanden hebben wij met veel enthousiasme en leergierigheid gewerkt aan het maken van deze scriptie. Het was een periode waarin wij samen maar ook individueel veel geleerd hebben. Individueel zijn we een traject doorgegaan waarin we stil hebben gestaan bij eigen karaktereigenschappen en houdingen. We hebben kritisch naar onszelf moeten kijken om een goed resultaat neer te kunnen zetten. Onze vriendschap maakte dat wij vaak naar een verschil van mening weer een goede doorstart konden maken. Het was soms best lastig om vriendschap met samenwerking te combineren, maar we kijken hier positief op terug. Het onderwerp van de scriptie heeft ons zelf ook tot nadenken gezet. Zingeving is een lastig begrip en heeft veel invloed op de doelen die in het leven nagestreefd worden. We hebben er voor ons zelf bij stil gestaan en gezocht naar wat ieder van ons hieronder verstaat. We hebben gemerkt dat wanneer je van elkaar weet wat 'echt' belangrijk is, je meer begrip voor elkaar kunt hebben. Het heeft voor ons te maken met inleven en aanpassen.

We hebben daarnaast enorm veel geleerd van de interviews en gesprekken met pastoraal werkers en groepsmedewerkers. Zij gaven ons een helder beeld over wat het werken met licht verstandelijk beperkte jongeren inhoudt. Zij lieten ons hun flexibiliteit zien en hier zijn wij van onder de indruk. Het meest raakte ons de gesprekken en interviews met de jongeren. Hun openheid was boven verwachting. Ze wisten ons in de 'kern' te raken met hun levensverhalen. Uit ervaring weten wij dat deze jongeren normaal gesproken niet zo open zijn over deze gebeurtenissen. Wij zijn dan ook dankbaar dat ze ons een kijkje in hun leven wilde geven. Deze momenten maken dat wij er naar uit kijken om straks aan het werk te gaan in dit werkveld. Het werken met jongeren die zich graag 'groter' houden, maar ook hun eigen pijn hebben waarbij wij hen kunnen helpen. We weten nu dat het belangrijk is dat de jongeren door ons gezien worden en dat wij hen laten weten dat wij er voor hen zijn.

In ons huidige werk hebben wij al met regelmaat gebruik gemaakt van de door ons opgestelde vragen uit de interviews. Het schrijven hiervan ging eigenlijk vanzelf en de bruikbaarheid hiervan heeft ons positief verbaasd. De antwoorden op de interviews waren voor ons zo verrassend en praktisch om met de doelgroep in gesprek te gaan. Het is voor ons een nieuwe manier om er achter te komen wat de cliënt wil zonder dit op de man af te vragen en je krijgt een kijkje in het leven van de cliënt, waardoor je hem of haar beter kan begrijpen.

Aan het einde van het onderzoek komen wij tot de conclusie dat wat wij in de voorgaande jaren van de opleiding geleerd hebben van toepassing is geweest. We hebben een aantal boeken weer tevoorschijn gehaald en oude werkstukken opgezocht. Met name de vakken praktijkonderzoek, socialisatie en ethiek waren voor ons zeer bruikbaar. De ervaringen uit het derde jaar waren zeer bruikbaar in het contact met de groepsmedewerkers en de jongeren.

In de afgelopen periode hebben wij veel plezier gehad samen, maar er waren ook intensieve en inspannende momenten. Zeker de laatste periode kende ups en downs. Maar iedere keer zochten we naar de balans en de motivatie om het resultaat te bereiken die de jongeren in onze ogen verdienen. Wij kijken dan ook uit naar het organiseren en uitvoeren van de zingevingsactiviteit.

